

Univerzita Karlova  
Pedagogická fakulta

DISERTAČNÍ PRÁCE

2021

Jan Řezník

Univerzita Karlova  
Pedagogická fakulta

Disertační práce

Realismus na pražské universitě v době Václava IV.

Realism at Prague university during the reign of Wenceslas  
IV

Doktorský studijní program: Filozofie  
Studijní obor: Filozofie

Školitelka:  
Prof. PhDr. Anna Hogenová, CSc.

Autor:  
Mgr. Jan Řezník

Praha, 2021

Prohlašuji, že jsem disertační práci na téma *Realismus na pražské universitě v době Václava IV.* vypracoval pod vedením vedoucí práce samostatně za použití v práci uvedených pramenů a literatury. Dále prohlašuji, že tato práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

Praha, 5. 1. 2021

.....

podpis

Rád bych poděkoval paní profesorce Anně Hogenové za její vedení této disertační práce.

## Abstrakt

V této práci se věnuji analýze realistického postoje ve sporu o povahu univerzálií na Pražské univerzitě v době vlády Václava IV. Zároveň pojednávám realismus počátku patnáctého století v českém intelektuálním prostředí se zřetelem na zahraniční vlivy, které zkoumám z diachronního i synchronního hlediska. Zabývám se pražským realismem jako svébytným myšlenkovým směrem, ve kterém je patrný vliv filozofie a logiky zahraničních myslitelů, avšak tento vliv je rekontextualizován do českého intelektuálního prostředí zcela svébytným způsobem. Mým epistemologickým rámcem je induktivní výzkum, který provádím za pomoci kombinace výsledků získaných z analýzy nezávislých souborů primárních dat. Tato metodologická volba mi umožňuje triangulaci, tedy dopátrání se co možná nejobjektivnější pravdy pomocí pohledu z různých hledisek. V práci docházím k závěru, že spor o povahu univerzálií na Pražské univerzitě počátku patnáctého století nelze redukovat na opozici nominalismu německých mistrů a realismu českých mistrů, avšak realismus lze považovat za významný směr z hlediska vzniku samostatné české tradice filozofického myšlení.

## Klíčová slova

středověká filozofie, univerzálie, realismus, nominalismus, Jan Hus, Pražská univerzita

## Abstract

This thesis is devoted to the analysis of the realist view in the dispute about the nature of universals at Prague university during the reign of Wenceslas IV. At the same time, I explore the realism of the beginning of the fifteenth century in the Czech intellectual environment with regard to its international influences, with which I deal both synchronically and diachronically. I inquire into Prague realism as an original tradition of thinking, which is inspired by the philosophy and logic of foreign thinkers, but such influence is recontextualized into the Czech intellectual environment in a completely unprecedented way. My epistemological framework is based in inductive research, which I conduct by combining the results derived from the analysis of independent datasets of primary data. Such methodological choice enables me to carry out triangulation, i.e. finding the objective truth through approaching the topic from various viewpoints. I reach the conclusion that the dispute about the nature of universals at Prague university at the beginning of the fifteenth century cannot be reduced to the opposition between the nominalism of German masters and the realism of Czech masters, but realism can be apprehended as an important school of thought in terms of establishing an independent tradition of Czech philosophical thinking.

## Key words

medieval philosophy, universals, realism, nominalism, Jan Hus, Prague university

# Obsah

1	Úvod.....	10
1.1	Výzkumný problém.....	10
1.2	Cíle výzkumu .....	11
1.3	Výzkumné otázky .....	12
1.4	Struktura disertační práce.....	14
2	Metodologie.....	17
2.1	Induktivní výzkum.....	17
2.2	Badatelské metody v oboru středověké filozofie a logiky.....	17
2.2.1	Epistemologický rámec.....	17
2.2.2	Strukturální nástroje zkoumání scholastické prózy .....	18
2.3	Triangulace .....	19
2.4	Analýza dat.....	20
2.4.1	Tři datové soubory .....	20
2.4.2	Paleografie a kodikologie .....	20
2.4.3	Edice .....	21
2.5	Novum zvoleného metodologického přístupu .....	22
3	Spor o univerzálie.....	23
3.1	Úvod do problému univerzálií .....	23
3.2	Problém univerzálií jako historický fenomén.....	24
3.2.1	První formulace otázky o univerzáliích .....	24
3.2.2	Boethius.....	25
3.2.3	Další komentátoři z období raného středověku.....	27
3.3	Návaznost problému univerzálií na středověkou logiku .....	29
4	Východiska realismu na Pražské univerzitě ve středověké logice.....	31
4.1	Význam logiky ve středověkém filozofickém myšlení .....	31
4.2	Přesah starověké logiky do středověkého myšlení.....	33
4.2.1	Převzetí dvou starověkých logických tradic .....	33
4.2.2	Překlady Aristotelova díla.....	35
4.2.3	Další antičtí filozofové ve středověké logice .....	35
4.3	Latinsky psaná logika v osmém až dvanáctém století .....	38

4.3.1	Logika v osmém až devátém století – důraz na metafyziku v Aristotelových <i>Kategoriích</i> .....	38
4.3.2	Konec devátého století až počátek jedenáctého století – komentáře k novějším opisům Aristotela, práce s hypotetickými sylogismy .....	41
4.3.3	Konec jedenáctého století – propojení gramatiky a logiky, vokalismus 44	
4.3.4	Logika ve dvanáctém století – anti-metafyzické pojetí logiky u Abélarda.....	49
4.4	Latinsky psaná logika ve třináctém století.....	51
4.4.1	Znovuobjevení a nové překlady Aristotelových textů.....	51
4.4.2	Robert Kilwardby jako původce realistického postoje k univerzáliím 52	
4.5	Logika třináctého století jako předchůdce viklefismu .....	57
5	Dílo Jana Viklefa jako ideový zdroj realismu na Pražské univerzitě.....	58
5.1	Viklefova práce v kontextu dobové filozofie a teologie.....	58
5.2	Pozice Viklefova díla v rámci středověké logiky čtrnáctého století.....	59
5.2.1	Tzv. <i>logica modernorum</i> .....	59
5.2.2	Logika v Anglii ve čtrnáctém století .....	60
5.2.3	Pařížská univerzita ve čtrnáctém století – Jean Buridan.....	63
5.3	Metafyzický realismus v práci Jana Viklefa.....	72
5.3.1	Koncept <i>dominium</i> jako ústřední pojem Viklefových politických spisů 72	
5.3.2	Základní nástin Viklefova postoje k univerzáliím.....	74
5.3.3	Zakotvení Viklefova učení do oxfordského realismu a Ockhamovy logiky 76	
5.3.4	Podrobný výklad Viklefova postoje k univerzáliím.....	77
5.4	Transpozice Viklefova učení na Pražskou univerzitu.....	82
6	Spor o univerzálie v intelektuálním prostředí Pražské univerzity .....	86
6.1	Spor o univerzálie jako počátek samostatného českého myšlení .....	86
6.1.1	Intelektuální prostředí a propojení univerzity s husitským hnutím... 86	
6.1.2	Spor o univerzálie jako rozkol mezi českými a německými mistry na Pražské univerzitě .....	87
6.1.3	Pohled na univerzálie v díle konkrétních mistrů Pražské univerzity 88	
6.2	Pražský realismus v kontextu britského lollardismu a viklefismu .....	88

6.2.1	Spálení Viklefových spisů jako součást akademického i liturgického sporu v pražském prostředí.....	88
6.2.2	Návaznost realismu Pražské univerzity na Viklefovo myšlení.....	92
7	Realismus v díle známých mistrů Pražské univerzity.....	96
7.1	Česká logika a metafyzika v souvislosti s Viklefovou teologickou vizí ...	96
7.2	Jan Hus .....	97
7.2.1	Pozice Jana Husa jakožto „sociálního filozofa“ na Pražské univerzitě	97
7.2.2	Husova logika a filozofie vzhledem k Aristotelovi.....	97
7.2.3	Husův kvodlibet ve vztahu ke sporu o univerzálie .....	102
7.2.4	Teologická práce Jana Husa jakožto kazatele.....	104
7.2.5	Husova práce jako autentický život z ideje .....	107
7.3	Jeroným Pražský .....	107
7.4	Štěpán z Pálče .....	112
8	Závěr.....	114
	Použitá literatura .....	119
	Primární zdroje .....	119
	Sekundární zdroje.....	122

# 1 Úvod

## 1.1 Výzkumný problém

V rámci své disertační práce *Realismus na pražské univerzitě v době Václava IV* se zaměřuji na Pražskou univerzitu a její intelektuální odkaz počátkem patnáctého století. Povahu Pražské univerzity charakterizuje mistr Jan Hus na počátku patnáctého století jako střetávání směrů *Schola Aristotelis* a *Plato divinissimus*.<sup>1</sup>

Hus o artistické fakultě hovoří jako o *Schola Aristotelis* a o této skutečnosti nemá nejmenších pochyb. Nominalismus na pražské artistické fakultě počátkem patnáctého století byl silně ovlivněn komentáři k Aristotelovým spisům od Marsilia z Inghes. Marsilius byl prvním rektorem na univerzitě v Heidelbergu, která vznikla roku 1389 a někdejším pařížským žákem Jeana Buridana.

Taktéž české prostředí bylo ovlivňováno Krakovskou univerzitou, která vznikla roku 1364 a jejímž hlavním myšlenkovým proudem byl buridanismus importovaný z Paříže. Samozřejmě také vznikaly komentáře k Aristotelovým spisům na Pražské univerzitě. O této skutečnosti svědčí fakt, že od založení Pražské univerzity do roku 1411 vzniklo celkem dvě stě komentářů Aristotelových děl a to především *Fysiky* a *I. a II. Analytiky*.<sup>2</sup> Ne všechna díla se nám ovšem dochovala, jako například Husovy komentáře: *Disputatio superm Physikam*, *Glossa Libri da anima* nebo *Glossa interlinearis*.<sup>3</sup>

Na Pražské univerzitě tak díky působení zahraničních vlivů i díky rozkolu mezi českými a německými mistry vzniklo specifické intelektuální prostředí. Přestože mistři Pražské univerzity počátku patnáctého století otevřeně přijímali lollardský myšlenkový proud a Viklefovu logiku i rétoriku, lze zde vysledovat

---

<sup>1</sup> Herold, V. 1999. „Filosofie na pražské universitě předhusitské doby: Schola Aristotelis nebo Platoni divinissimi“, in *Filosofické listy*, sv. 47, Praha: Akademia, s. 6.

<sup>2</sup> Šmahel, F. 2016. *Alma mater Pragensis*. Praha: Karolinum, s. 379.

<sup>3</sup> Spunar, P. & Bartoš, F.M. 1965. *Soupis pramenů k literární činnosti M. Jana Husa a M. Jeronýma Pražského*, Praha: Historický ústav ČSAV, s. 141.

unikátní myšlenky, ojedinělé pouze v českém prostředí, a to zejména v pojednání univerzálíí.

## 1.2 Cíle výzkumu

Smyslem mé disertační práce je představit nový pohled na filozofii na Pražské univerzitě na počátku patnáctého století. Chápu toto období jako přelomové z hlediska vývoje českého filozofického myšlení v oblasti filozofie *stricto sensu* i v oblasti teologie a logiky. Období vrcholného středověku přitom nahlížím jako dobu, ve které nastal zásadní zlom ve vývoji filozofického myšlení v oblasti náboženství a jednoty církve, a proto je mým cílem vykreslit tuto dobu jako významnou *per se*, a tedy jako více, než jen „před-reformační“<sup>4</sup> a „před-novověkou“ éru.

Zároveň pojednávám realismus počátku patnáctého století v českém intelektuálním prostředí se zřetelem na zahraniční vlivy, které zkoumám z diachronního i synchronního hlediska. Z diachronních zahraničních ideových zdrojů pražského realismu se podrobněji zabývám, mimo jiné, logikou Roberta Kilwardbyho, který podrobně rozpracoval známou Porfyriovu otázku o povaze univerzálíí. Ze zahraničních vlivů soudobých nebo téměř soudobých zkoumanému období se nejvíce věnuji filozofii Jana Viklefa, ale také Jeana Buridana, Viléma Ockhama a Waltera Burleyho.

Spor o povahu univerzálíí chápu jako filozofický problém nejen prostupující celou historii myšlení v západní tradici, ale i relevantní filozofickou otázku pro naši současnost. Vzhledem ke svému politickému přesahu tento problém ovlivňoval rozdílné náhledy na legitimitu a pojetí moci tehdejší katolické církve. Z pohledu filozofie dvacátého století je možné tento problém nahlížet jako odraz zpochybnění autority církve a Weberovsky „legitimního násilí“ ze strany církve. Zároveň jsem

---

<sup>4</sup> Turpie, T. 2015. *Kind neighbours: Scottish saints and society in the later Middle Ages*, Leiden: Koninklijke Brill NV, s. 8.

přesvědčen, z pohledu filozofie století dvacátého prvního, že realismus na Pražské univerzitě je odrazem „širší souvislosti mezi násilím a mocí“ než jak tuto souvislost popisuje Foucault.<sup>5</sup>

### 1.3 Výzkumné otázky

Ve svém výzkumu se zaměřuji na hlavní výzkumnou otázku, a to následující:

- Jakou podobu měl spor o univerzálie na Pražské univerzitě na počátku patnáctého století?

V pojednání této otázky se zaměřuji na širší historické a politické souvislosti tohoto sporu, zejména na rozdíly mezi pohledem německých nominalistických mistrů na Pražské univerzitě a českých univerzitních mistrů, přičemž se soustředím na to, zda tyto dvě skupiny skutečně dělil zásadním způsobem jejich náhled na univerzálie *ante rem* či zavržení univerzálií *post rem*. Nejvíce se proto zaměřuji na spor o *universalia realia in re sive in essendo* a na jejich tři možné stupně: *opinio Platonis*, *opinio media* a *opinio Aristotelis*. Přitom kladu do souvislosti rozkol českých mistrů s německým nominalismem a Viklefovou metafyziku ve smyslu *ordo essentialis universi*.

K odpovědi na hlavní výzkumnou otázku je také třeba zodpovědět tři další otázky, které jsou pro mě vedlejšími výzkumnými otázkami:

- Jaký vliv měl Jan Viklef na realismus na Pražské univerzitě?
- Jaký vliv měl Jean Buridan na spor o univerzálie na Pražské univerzitě?

---

<sup>5</sup> Amussen, S.D. 1995, „Punishment, Discipline, and Power: The Social Meanings of Violence in Early Modern England“, *The Journal of British Studies*, vol. 34, no. 1: 1-34, s. 2-4.

- Jakým způsobem přispívá středověká logika k filozofickému pohledu na spor o univerzálie?

Viklefův pohled metafyzického realismu vzhledem k univerzáliím jakožto zásadní vliv na realismus na Pražské univerzitě hodnotím v návaznosti na oxfordský realismus, ale i v návaznosti na starší vlivy, zejména Aristotelovo dílo týkající se následnosti a jeho pozdější rozpracování v logických pojednáních, například u Alcuina z Yorku, který přispěl k vývoji logiky jejím systematickým rozčleněním na užší okruhy, u Notkera Labea, který opustil do té doby tradiční pojetí sylogismů jakožto propojených s konkrétními tématy, a u Anselma z Canterbury, který se zaměřil na jazykovou analýzu a svou sémantickou teorií denominativ posunul dosavadní logiku od tradičního důrazu na metafyziku do nové sféry, tedy gramatiky. Viklefovo přispění ke sporu o povahu univerzálií také začleňuji do rámce učení o sémantice Viléma Ockhama a Waltera Burleyho, jejichž logika je tradičně chápána jako kontrastní a zračící dichotomii mezi realismem a nominalismem.

Dílo Jeana Buridana zde pojednávám jako jeden ze zásadních vlivů na spor o univerzálie na Pražské univerzitě, jelikož právě z Buridanova díla otevřeně vycházeli němečtí mistři, kteří zastávali pohled nominalismu ve vztahu k univerzáliím. Práce Jeana Buridana, stejně jako tomu je u Viklefa, přesahuje do té doby tradiční pojetí filozofie, a to rozpracováním témat tehdejší logiky pomocí oktagonů vykreslujících asertorické a modální sylogismy, a také úspěšným pojednáním negace sylogismů, čímž Buridan navazuje na práci Notkera Labea a překonává ji.

Vzhledem ke třetí dílčí výzkumné otázce je třeba vysvětlit, že porozumění středověké logice ve vztahu k univerzáliím považuji za zásadní. V této práci pojednávám logiku jako nedílnou součást filozofie a vycházím z toho, že na středověkých univerzitách a jejich artistických fakultách, kde se vyučovala filozofie,

se spor o univerzálie řešil právě v rámci logické argumentace a vypracování sofismat, a to jako součást přednášek logiky, respektive dialektiky.

## 1.4 Struktura disertační práce

V této práci nejprve pojednávám metodologii jakožto teorii podkládající konkrétní volbu metod mého bádání (kapitola 2), tedy induktivní výzkum založený na analýze a srovnání prací mezinárodních i českých středověkých filozofů vzhledem k jejich pojednání otázky univerzálií. Zde také vysvětluji svůj epistemologický základ pro práci s edicemi původních textů.<sup>6</sup>

Dále (v kapitole 3) uvádím čtenáře do širšího teoretického rámce sporu o univerzálie a realismu na Pražské univerzitě.<sup>7</sup> Výzkumný problém tak pojednávám v kontextu filozofie a logiky ze synchronního i diachronního hlediska a vysvětluji rozdíl mezi platonským a aristotelským pojetím univerzálií a mezi pohledem realismu a nominalismu na univerzálie.

V následujících dvou kapitolách se podrobněji věnuji teoretickému kontextu sporu o univerzálie a realismu na Pražské univerzitě. V kapitole věnované

---

<sup>6</sup> Poznámka k citačnímu standardu: Pro poznámky pod čarou a seznam literatury jsem zvolil citační standard MHRA (Modern Humanities Research Association), který umožňuje citaci primárních i sekundárních zdrojů, včetně edic latinsky psaných děl a needitovaných manuskriptů. V souladu s tímto citačním standardem při opětovné citaci téhož díla uvádím pouze příjmení autora (či autorů), zkratku názvu a číslo stránky, ze které čerpám konkrétní citaci, např. Notker, „De syllogismis“, s. 612–613.

<sup>7</sup> Poznámka č. 1 k pravopisu: Jména univerzit (Pražská univerzita, Pařížská univerzita, Oxfordská univerzita) píšou s kapitálními iniciálami u jejich geografických přívlastků, protože tyto geografické názvy z historického pohledu považují za tehdejší vlastní jména univerzit.

Poznámka č. 2 k pravopisu: Jména osob, u nichž se sekundární literatura různí v přepisu, píše tak, abych se co nejvíce přiblížil gramatickým a pravopisným pravidlům současného českého jazyka, tedy například Jan Viklef, Tomáš Akvinský, atd.

Poznámka č. 3 k pravopisu: U slov přejatých z latiny, kde Pravidla českého pravopisu z roku 1993 připouští pravopis se „s“ i „z“, volím varianty se „z“, které považuji, v souladu s Příručkou Ústavu pro jazyk český k Pravidlům českého pravopisu, za stylově neutrální, tedy například univerzita, univerzálie, filozofie, atd.

Poznámka č. 4 k pravopisu: Latinské výrazy v českém textu odlišuji kurzívou, tedy například: *filosofia* nebo *universalia in re sive in essendo*. V textu, který je psán kurzívou z jiného důvodu, například u popisů obrázků, naopak latinský text pro odlišení píše antikvou, například *Obrázek 3: Jeroným Pražský, scutum fidei*.

středověké logice (kapitola 4) se zabývám problematikou sporu o univerzálie v diachronním hledisku, a to s důrazem na vývoj logiky a sémantiky jako nedílných součástí středověké filozofie.

Následně (v kapitole 5) zasazuji předchozí diskuzi diachronních vlivů do, vzhledem k době na počátku patnáctého století, synchronního mezinárodního kontextu středověké logiky jakožto ideového zdroje argumentace ve sporu o univerzálie a podrobněji pojednávám nejvýraznější myšlenky ovlivňující realismus na Pražské univerzitě zvenčí, zejména práci Jana Viklefa a Jeana Buridana.

V dalších dvou kapitolách se zabývám rekontextualizací již existující problematiky sporu o povahu univerzálií do českého intelektuálního prostředí na počátku patnáctého století. Nejprve se věnuji analýze adaptace Viklefova metafyzického realismu do českého intelektuálního prostředí (kapitola 6), přičemž toto chápu jako uvědomění si samostatného českého myšlení, které převedlo spor o *universali realia* prostřednictvím kazatelen i mezi obyčejné lidi, ale které je zároveň třeba nahlížet i v dobovém politickém kontextu vzhledem k tomu, že ve svém důsledku vedlo až k husitské revoluci.

Myšlenky Jana Husa ohledně povahy univerzálií analyzuji (v kapitole 7) vzhledem k Aristotelově logice transponované do českého prostředí nejen přes viklefismus, ale také přes ockhamismus a pojednání univerzálií skrze příčinnost podle Burleyho. Dále se v této kapitole zabývám triadickým myšlením ve vztahu k univerzáliím v díle Jeronýma Pražského a také zde řeším na základě Štěpána z Pálče samotný teoretický rámec sporu o univerzálie na Pražské univerzitě počátkem 15. století.

Svou dizertační práci uzavírám závěry (kapitola 8), kde shrnuji své odpovědi na výzkumné otázky v předchozích částech práce a propojuji svou předchozí analýzu vlivu Viklefa a Buridana na pozadí propojení logiky a filozofie se svým pojednáním sporu o univerzálie na Pražské univerzitě na počátku patnáctého století

jakožto jedinečného projevu tehdy vznikajícího samostatného českého proudu filozofického myšlení.

## 2 Metodologie

### 2.1 Induktivní výzkum

Tato práce je primárně založena na induktivním přístupu k filozofickému výzkumu, tedy na vývoji nové teorie, aniž by docházelo k testování již existujících filozofických teorií. Induktivní orientace mého výzkumu vychází z položení výzkumných otázek, které je z povahy věci nezbytné zodpovídat kvalitativní formou výzkumu.<sup>8</sup> Toto vyplývá z povahy zkoumaného problému, a to realismus na Pražské univerzitě v době Václava IV. v diachronním pohledu mezinárodního kontextu filozofie a logiky,<sup>9</sup> navíc za použití dosud takto neanalyzovaných primárních dat, kterými jsou needitované texty, ale také data pocházející z již existujících edic primárních textů, která zařazují do nového synchronního i diachronního myšlenkového kontextu.

### 2.2 Badatelské metody v oboru středověké filozofie a logiky

#### 2.2.1 Epistemologický rámec

U svého „meta-metodologického pojednání“<sup>10</sup> považuji za zásadní odlišit se od epistemologického rámce ostatních věd, protože filozofie je zcela specifická ve svém formátu metod a teorii zaštiťující jejich volbu. Na rozdíl od přírodních, ale i od humanitních věd, totiž filozofie usiluje o pojetí skutečnosti na nejzákladnější úrovni, a svou volbou metodologie tudíž překračuje základní rovinu teoretického

---

<sup>8</sup> Gabriel, D. 2013, *Inductive and deductive approaches to research*, dostupné z <https://deborahgabriel.com/2013/03/17/inductive-and-deductive-approaches-to-research/> [nahlíženo 2. 12. 2020]

<sup>9</sup> Poznámka k překladům: Pokud není uvedeno jinak, jsem autorem uváděných českých překladů z latiny a angličtiny.

<sup>10</sup> Dever, J. 2016. „What is Philosophical Methodology?“, in H. Cappelen, T. S. Gendler, & J. Hawthorne (ed.), *The Oxford Handbook of Philosophical Methodology*, Oxford: Oxford University Press, 3-28, s. 4.

zakotvení, kde metoda je chápána jako „použití myšlenkových experimentů k otestování konceptuálních analýz“.<sup>11</sup>

Kromě srovnávací doktrinní analýzy jednotlivých myšlenkových proudů se v této práci zabývám jejich myšlenkami v synchronním i diachronním kontextu, který považuji za jejich nedílnou součást. Při pojednání středověkého problému povahy univerzálií se tedy nutně zabývám argumentací stoupenců jednotlivých různých se náhledů na univerzálie, a to i z hlediska jejich „následkové signifikace“,<sup>12</sup> kdy na každý uvedený argument navazují následné teorie myšlenkových pokračovatelů i pokračovatelů odpůrců takového argumentu.

### 2.2.2 Strukturální nástroje zkoumání scholastické prózy

Ve své analýze vycházím především ze svých vlastních překladů primárních textů z latiny. Důvodem je, že, jak podotýká Thakkar (2020), v posledních letech se množí nekvalitní překlady scholastické prózy do angličtiny.<sup>13</sup> Odpovídající české překlady těchto děl obvykle neexistují vůbec, a to z pochopitelných důvodů, jakými je například podstatně menší čtenářská základna badatelů pracujících v českém jazyce.

Jako příklad bych rád uvedl svou práci s Viklefovými texty. Viklefova díla jsou zcela zásadní pro pojednání realismu na Pražské univerzitě, jehož představitelé se k Viklefovým myšlenkám otevřeně hlásili jako ke svému ideovému zdroji. Pro anglicky píšící badatele v oborech příbuzných středověké filozofii a historii Viklefovy spisy zpřístupňuje především Stephen Lahey, například ve svém překladu Viklefova díla *Trialogus*.<sup>14</sup> Nakolik si velice vážím Laheyho práce a považuji ji za velmi potřebnou pro svůj obor, přikláním se k Thakkarově postřehu,

---

<sup>11</sup> *Ibid.*

<sup>12</sup> Read, S. 2016, „Paradoxes of Signification“, *Vivarium*, vol. 54, no. 4: 335-355, s. 335.

<sup>13</sup> Thakkar, M. 2020, „Duces caecorum: On Two Recent Translations of Wyclif“, *Vivarium*, vol. 58, no. 4: 357-383.

<sup>14</sup> Wyclif, J. & (anglický překlad) Lahey, S.E. 2012. *Wyclif: Trialogus*, Cambridge: Cambridge University Press.

že Laheyho překlady nejsou vždy zcela přesné či opatřené dostatečným poznámkovým aparátem,<sup>15</sup> a proto mnohdy nejsou použitelné pro podrobnou analýzu Viklefovy subtilní argumentace založené na precizní logice a sémantice.

Nekvalitní překlady, které jsou podle Thakkara bohužel vřele přijímány odbornou veřejností, a zakládají tak současnou „krizi v medievalistických studiích“,<sup>16</sup> také ztěžují práci badatelům v příbuzných oborech, kteří si, na rozdíl od specialistů na středověk, nemohou daná díla přečíst v originálním latinském znění.

Přínos této své disertace proto také spatřuji ve zpřístupnění analýzy zahraniční scholastické prózy českému obecnstvu, a to na základě mých vlastních překladů a vlastní práce s argumenty v původním jazyce, tedy v latině.

### 2.3 Triangulace

Triangulace je epistemologický postoj badatele, který umožňuje odhalovat nové jevy pomocí komplexního zapojení paralelních výzkumných metod. Jak podotýká Joslin (2015), filozofická triangulace navíc překračuje rámec metod a napomáhá ke komprehensivnímu uchopení výzkumného problému v oblasti společenských věd.<sup>17</sup> Triangulační přístup realizují za pomoci propojení tří souvisejících studií na základě tří datových souborů.

---

<sup>15</sup> Thakkar „*Duces caecorum*“, s. 370.

<sup>16</sup> *Ibid.*, s. 358.

<sup>17</sup> Joslin, R. 2015, *Using philosophical and methodological triangulation to identify interesting phenomena*, dostupné z [https://www.researchgate.net/publication/277978765\\_Using\\_philosophical\\_and\\_methodological\\_triangulation\\_to\\_identify\\_interesting\\_phenomena/](https://www.researchgate.net/publication/277978765_Using_philosophical_and_methodological_triangulation_to_identify_interesting_phenomena/) [nahlíženo 2. 12. 2020]

## 2.4 Analýza dat

### 2.4.1 Tři datové soubory

V rámci triangulace propojuji tři nezávislé, avšak vzájemně se ovlivňující, datové soubory. Kombinace pramenů ze tří různých zdrojů mi umožňuje zkoumat realismus na Pražské univerzitě co nejobektivnějším způsobem.

Zprvė analyzuji dosud needitované texty známých i méně známých mistrů na Pražské univerzitě. Druhým datovým souborem v této studii jsou latinské edice známějších mistrů na Pražské univerzitě. Třetím datovým souborem jsou latinské edice soudobých příbuzných děl ze zahraničního prostředí.

Primární zdroje zpracovávám na základě literární rešerše sekundární literatury, která se historiograficky zabývá českým intelektuálním prostředím směřujícím k husitství, ale i zahraničními myšlenkovými směry, například viklefismem, lollardismem a buridanismem. Tyto pramenné zdroje přitom shrnují historické události, avšak nehodnotí recepci Viklefových myšlenek z filozofického hlediska. Proto mi umožňují identifikovat zdroje původu realismu na Pražské univerzitě, na což navazuji podrobnou analýzou vývoje myšlení odrážejícího v českém prostředí Viklefovo učení. Tato část mé práce tak umožňuje zasadit realismus na Pražské univerzitě do mezinárodního kontextu ve světle jeho původu v podobě recepce a rekontextualizace viklefismu.

### 2.4.2 Paleografie a kodikologie

K analýze dosud needitovaných textů využívám metod latinské paleografie. Na tomto místě je nutné podotknout, že paleografie je mnohem více než čtení „starého písma“<sup>18</sup>. Paleografie obnáší analýzu nad rámec poznatků grafologie a hodnotí psaný text v jeho celistvosti, jako prostředek komunikace. V této práci je proto

---

<sup>18</sup> Boyle, L. 1984. *Medieval Latin Palaeography: A Bibliographic Introduction*. Toronto: University of Toronto Press, s. xi.

dosud needitované manuskripty analyzují nejen z hlediska písma, ale také vzhledem k dalším vlastnostem, jakými je komunikační situace a její účastníci, a také důvod vzniku textu.

Konkrétní vodítka mi poskytly metodologické publikace, jmenovitě Ker (1977),<sup>19</sup> ale i starší publikace autorů Younga a Aitkena (1907).<sup>20</sup> Taková analýza se neomezuje na popis manuskriptů a jejich fyzických či grafických charakteristik, nýbrž umožňuje usuzovat na mezinárodní přesah daného diskurzu i na společenský význam konkrétních nositelů a nosičů textové informace.

Zmíněnou paleografickou analýzu doplňují poznatky kodikologie. Opět je nutné zdůraznit, že umístění manuskriptu v kodexu a vlastnosti kodexů nevypovídají o pouhém „fyzické umístění“<sup>21</sup> určitého manuskriptu. Vyhodnocení primárních pramenů z hlediska kodikologie umožňuje zohlednění společenského a institucionálního kontextu daného textu. K hodnocení primárních dat z hlediska kodikologie využívám metodologie navržené Britskou knihovnou<sup>22</sup> a publikace Gullicka a Hadgrafta (2008).<sup>23</sup>

### 2.4.3 Edice

V analýze již editovaných latinských textů je mým cílem překonat přístupy starších edic, které neprávem chápou středověké texty jako „kamenné monumety“<sup>24</sup>. V souladu s modernějším přístupem, který prosadil Zumthor ve druhé polovině dvacátého století, upravuji soustředění zájmu na textovou mobilitu, tzv.

---

<sup>19</sup> Ker, N.R. 1977. *Medieval Manuscripts in British Libraries*, vol. 2. Oxford: Clarendon Press.

<sup>20</sup> Young, J. & (pokračoval a dokončil) Aitken, P.H. 1908. *A Catalogue of the Manuscripts in the Library of the Hunterian Museum in the University of Glasgow*. Glasgow: University of Glasgow.

<sup>21</sup> Boyle, *Medieval Latin Palaeography*, s. xii.

<sup>22</sup> British Library, n.d. *Catalogue of illuminated manuscripts*, dostupné z <https://www.bl.uk/catalogues/illuminatedmanuscripts/GlossP.asp#top/> [nahlíženo 8.2.2020]

<sup>23</sup> Gullick, M. & Hadgraft, N. 2008. „Bookbindings“, in N. J. Morgan & R. M. Thomson (ed.), *The Cambridge History of the Book in Britain*, vol. ii: 1100–1400, Cambridge: Cambridge University Press, 95–109.

<sup>24</sup> Cerquiglini, B. & (anglický překlad) Wing, B. 1999. *In praise of the variant: a critical history of philology*, Baltimore: Johns Hopkins University Press, s. 3

„mouvance“<sup>25</sup> V návaznosti na tuto úpravu ustupuji od pozitivistického přístupu k historické filozofii, protože můj přístup k manuskriptům jakožto rukopisným svědkům původních textů (například kvodlibetních disputací), mi umožňuje poukázat na transmissi myšlenek a jejich rekontextualizaci v novém prostředí, a to jak interně v rámci českého intelektuálního prostředí doby Václava IV., tak v mezinárodním měřítku z hlediska výměny myšlenek a intelektuálního vývoje mezi českým prostředím a zahraničím.

## 2.5 Novum zvoleného metodologického přístupu

Zvolený metodologický přístup považuji za přínosný sám o sobě. Jelikož v rámci triangulace kombinuji novým způsobem badatelské metody a nahlížím existující data z nového úhlu pohledu a ve vlastních překladech, považuji tuto svou disertaci za originální a přispívající studiu středověké filozofie v českém prostředí.

---

<sup>25</sup> Zumthor, P. 1972, *Essai de poétique médiévale*, Paris: Seuil, s. 1.

## 3 Spor o univerzálie

### 3.1 Úvod do problému univerzálií

Problém univerzálií je jedním z historicky nejstarších filozofických problémů, který prostupuje dějinami filozofie a v různých podobách se objevuje v několika dějinných epochách. Problematika univerzálií se soustředí na vysvětlení toho, jak lidská mysl pojímá obecniny, tedy obecné pojmy neboli univerzální koncepty. Přestože jsou obecniny vnímány skrze konkrétní zkušenosti, jsou posléze uchopovány a modelovány pomocí univerzálních archetypů.

Jádrem středověkých diskuzí o tomto problému, který byl formulován již v pozdní antice, je pojetí lidské mysli, která je chápána jako aposteriorní vůči jednotlivým věcem. V tomto smyslu chápané obecniny byly ve středověké filozofii nazývány *universalia post rem* (tedy „univerzálie po věci“). Všeobecné znaky jednotlivých věcí, které jsou vtěleny do těchto jednotlivých věcí samotných, byly nazývány *universalia in re* (tedy „univerzálie ve věci“).<sup>26</sup> Znaky a věci které odpovídají všeobecným vzorům v boží mysli, byly nazývány *universalia ante rem* (tedy „univerzálie před věci“).<sup>27</sup>

Středověké myslitele lze podle postoje k univerzáliím členit na realisty, konceptualisty a nominalisty. Realisté chápali univerzálie jako všeobecné vlastnosti jednotlivých věcí, a tedy prosazovali existenci skutečných univerzálií, a to v jednotlivých skutečných věcech nebo před nimi. Konceptualisté chápali univerzálie jako koncepty mysli, a tedy prosazovali existenci univerzálií jako všeobecných pojmů. Nominalisté uznávali platnost univerzálních pojmů dodatečně vytvořených rozumem, a tedy kladli důraz na univerzálie po věcech.

---

<sup>26</sup> Spade, P.V., 1985, *A Survey of Medieval Philosophy, Version 2.0, PDF file*, s. 146-148, dostupné z <http://www.pvspade.com/Logic/docs/Survey%202%20Interim.pdf> [nahlíženo 15.3.2019]

<sup>27</sup> Spade, P.V. 1996a. *Thoughts, Words and Things: An Introduction to Late Mediaeval Logic and Semantic Theory, Version 1.0, PDF file*, s. 13-16, dostupné z <http://www.pvspade.com/Logic/docs/thoughts.pdf> [nahlíženo 15.3.2019]

Pro výzkum v této práci je zásadní rozlišení mezi nominalismem a realismem. Přestože všichni středověcí filozofové uznávali do jisté míry význam univerzálií před věcmi, které existují v boží mysli, rozlišení na nominalismus a realismus na základě postoje k těmto všeobecným pojmům můžeme pokládat za natolik zřetelné, že rozdělilo dobové myšlení na zcela distinktivní myšlenkové proudy.

### 3.2 Problém univerzálií jako historický fenomén

Dříve než přistoupím k podrobné analýze sporu o univerzálie v pražském prostředí, je třeba shrnout tento fenomén v širším historickém kontextu. Otázky sporu o univerzálie dnes chápeme jako středověký problém. Toto chápání problému je zcela namístě, vzhledem k tomu, že právě ve středověku se spor mezi nominalisty a realisty stal zásadním a dichotomie mezi těmito dvěma myšlenkovými směry ovlivnila politickou situaci i vývoj církevních struktur a jeho podchycení z teologického hlediska. Avšak rozbor realismu na pražské univerzitě v kontrastu s tezemi nominalismu by pozbýval smyslu v úzkém pojetí situace této debaty ve středověku, bez začlenění tohoto problému do širšího rámce jeho původu v antickém myšlení.

#### 3.2.1 První formulace otázky o univerzáliích

Základ, který je v dnešní době chápán jako formulace středověkého sporu o univerzálie, je soubor otázek, které položil Porfyrios ve svém *Úvodu k Aristotelovým kategoriím (Eisagoge)*. Tento spis adresuje Porfyrios svému žáku Chrysariovi a snaží se mu ukázat co je zapotřebí k tvoření definic. Ovšem hned v úvodu Porfyrios říká:

Hlubším otázkám se přitom vyhnu a jednodušších se jen lehce dotknu. Upozornuji předem, že se zdržím výkladu o tom, zda rody a druhy existují, nebo spočívají

v pouhých představách, a v tom případě, že existují, zda jsou tělesné či netělesné a zda jsou oddělené od věcí smysly vnímatelných či existují v těchto věcech a na nich.<sup>28</sup>

Specificky středověké otázky týkající se univerzálií se vyskytly právě v návaznosti na odpovědi na tyto Porfyriovy známé otázky.<sup>29</sup> Samotný Porfyrios na tyto otázky sám neodpovídá.

Porfyrios doslova odkazuje na Aristotelovy kategorie a podotýká, že „je třeba [o nich] vědět, jakého druhu a rozdílu jsou“<sup>30</sup>, a také je znát jako „druh, vlastnost a nahodilost“, protože toto je nezbytné k vytvoření definic a obecně pro záležitosti týkající se rozdělení těchto věcí a poukazování na ně. Porfyrios se pokouší podat krátké shrnutí o tom, co „starší“ řekli o kategoriích, přičemž abstrahuje od hlubšího zkoumání kategorií a cílí na jednodušší pojmy: „Vyvaruji se řešení, zda *genera* a *species* jsou skutečné nebo pouze situované v mysli samotné a toho, jestli jsou tělesné nebo nehmotné, a toho, jestli jsou oddělitelné nebo hmatatelné“.<sup>31</sup> Namísto se toho Porfyrios pokouší vysvětlit, jak staří myslitelé „interpretovali genus a species a další záležitosti před námi, logičtější způsobem“.<sup>32</sup>

### 3.2.2 Boethius

Porfyrios položil výše uvedené otázky a ponechal je nezodpovězené. Tyto otázky se staly předmětem zájmů Porfyriových středověkých komentátorů.

Boethius (cca 476 – cca 525) na Porfyriovy otázky odpovídá specifikací entity, která by mohla být univerzálií:<sup>33</sup> Univerzálie musí být společná několika

---

<sup>28</sup> Mráz, M. 1970. „Porfyriův úvod k Aristotelovým Kategoriím“, *Filosofický časopis*, XVIII: 971-987, s. 971.

<sup>29</sup> Spade, P.V. 1996b. *Boethius against Universals: The Arguments in the Second Commentary on Porphyry*, PDF file, dostupné z <http://www.pvspade.com/Logic/docs/boethius.pdf> [nahlíženo 15.3.2019]

<sup>30</sup> Spade, P.V. 1994. *Five Texts on the Mediaeval Problem of Universals: Porphyry, Boethius, Abelard, Duns Scotus, Ockham*. Cambridge: Hackett, s. 1.

<sup>31</sup> *Ibid.*

<sup>32</sup> *Ibid.*

<sup>33</sup> Spade, *Boethius against Universals*, s. 8.

jednotlivostem, a to ve své celistvosti, nikoli jen částečně.<sup>34</sup> Zároveň nesmí být univerzálie spolu s jednotlivostí ve vzájemné časové souslednosti a měla by představovat základ jednotlivostí.<sup>35</sup>

Boethius podotýká, že nic v reálném světě takové definici univerzálií neodpovídá a odkazuje na Aristotelův princip vzájemné přeměnitelnosti jednoty a bytí.<sup>36</sup> Podrobněji řečeno Boethius zmiňuje, že aby bylo cokoli společné jakožto obecnina mnoha věcem, musí se to vyskytovat zároveň a ve svém celku v podstatě těchto mnoha věcí. Ale tyto mnohé věci jsou mnohými právě proto, že se v něčem jedna od druhé odlišují.<sup>37</sup> Přesněji řečeno, pokud určitá univerzálie ztělesňuje podstatu bytí určité jednotliviny, pak musí mít totožnou bytnost, která je zároveň odlišný od bytnosti jiné jednotliviny. Ale protože každá univerzálie musí představovat podstatu bytí všech jednotlivostí, které se vzájemně liší, pak každá bytnost určité univerzální entity musí být stejná pro všechny odlišné bytnosti několika jednotlivostí zároveň,<sup>38</sup> což je logicky nemožné.

Boethius zde navazuje na tradici řeckých novoplatonských škol, z nichž jsem výše zmínil Porfyria, a poukazuje na souvztažnost mezi Aristotelem a Platonem. Boethius se však odlišuje od předchozí novoplatonské tradice kladením výlučného důrazu na Aristotelskou logiku.<sup>39</sup> Právě tato fascinace logikou měla zásadní význam pro vývoj středověké filozofie.<sup>40</sup> Boethius položil základy středověké logiky na přesné definici obecnin (*genera*) a jednotlivin (*species*), a také pomocí podrobné analýzy rozdílností (*differentia*), které rozčlenil na vnitřní a vnější.<sup>41</sup> Vnitřní rozdíly jsou takové, kde si určité vlastnosti odpovídají, ale navzájem se liší co do kvantity.

---

<sup>34</sup> Marenbon, J. & ProQuest. 2003. *Boethius*. Oxford: Oxford University Press, s. 19-20.

<sup>35</sup> Marenbon, *Boethius*, s. 60-62.

<sup>36</sup> Spade, *Boethius against Universals*, s. 22.

<sup>37</sup> Spade. *Five Texts*, s. 22-23.

<sup>38</sup> *Ibid.*, 23-24.

<sup>39</sup> Marenbon, *Boethius*, s. 19.

<sup>40</sup> *Ibid.*

<sup>41</sup> Marenbon, *Boethius*, s. 61.

Vnější rozdíly jsou ty, které závisí na úsudku a na použití určité schopnosti k vytvoření tvrzení.<sup>42</sup>

Na tuto kategorizaci dále navazuje Boethius svým pojednáním logických výroků – maxim. Vlastnosti rozlišující jednotliviny jsou základem logických výroků a jeden maxim obvykle odpovídá jednomu rozdílu mezi jednotlivinami.<sup>43</sup>

Zde je nutné zmínit význam Boethiova díla v souvislosti s dogmaty dobové církve. Právě Boethiovy logické úvahy založené na výkladu Aristotelovy logiky mohou být chápány jako kontroverzní<sup>44</sup> ve světle učení tehdejší církve. Jak podotýká Chadwick (1990), zásadním problémem v přijetí Boethiova díla v církvi raného středověku je skutečnost, že církevní myšlení založené na Starém a Novém Zákoně se neslučuje s logickou argumentací založenou na maximech a Aristotelově logice, která sestává z procesů odůvodňování pomocí přirozené mysli.<sup>45</sup> Filozofie raného křesťanství je přitom založena na pojetí lidstva jako součásti posvátného vývoje, který řídí boží mysl.

### 3.2.3 Další komentátoři z období raného středověku

Kromě Boethia identifikuji další tři středověké myslitele, kteří výrazně přispěli k vývoji středověké tradice myšlení.

Augustýn (354-430) je symbolem světa, kde se dostávala do střetu předkřesťanská filozofie s křesťanským myšlením. Jeho vztah ke křesťanskému myšlení výrazně ovlivnila díla Plotina a Porfyria. Augustýnovo myšlení obsahuje zřejmý odraz Platonismu a v pozdějších dílech se stále více zaměřuje na „zkaženost“ lidského pokolení. Přestože většina Augustýnova díla je z filozofického hlediska spíše nesystematická, protože je formálně řadou komentářů

---

<sup>42</sup> *Ibid.*

<sup>43</sup> Marenbon, *Boethius*, s. 61-62.

<sup>44</sup> *Ibid.*, s. 68.

<sup>45</sup> Chadwick, O. 1992. *The Spirit of the Oxford Movement: Tractarian Essays*. Cambridge: Cambridge University Press, s. 177.

k bibli, je v něm možné identifikovat systematické pojednání některých filozofických témat, jakými je čas, skepticismus, vůle a lidská svoboda.<sup>46</sup> V Augustýnově koncepci problému univerzálií jsou zachovány původní Platónovy formy, které jsou však více konzistentní a propojené s filozofickým vhladem křesťanství.<sup>47</sup>

„Pseudo-Dionysios“<sup>48</sup> (konec 5. století) vypracoval spisy týkající se univerzálií, které se po dalších tisíc let četly jak v Byzantské říši, tak v latinsky píšícím západním světě. Svou práci o univerzáliích Pseudo-Dionysios zakládá na hypostázích, které před ním definoval Proklos na základě Plotina. V Proklově systému jsou tři hypostáze, které jsou dále rozděleny na skupiny po třech, přičemž do této propracované hierarchie jsou umístěni pohanští bohové. Pseudo-Dionysios tento systém převzal, zjednodušil a pokřesťanštil tak, že namísto původních pohanských bohů dosadil anděly a hierarchicky uspořádané církevní hodnostáře.<sup>49</sup>

Jan Filoponos (cca 490 – cca 570), někdy také nazývaný Grammaticus, vystudoval Ammoniovu školu v Alexandrii a později využil své Aristotelské vzdělání k argumentaci proti Aristotelovu učení. Například využil Aristotelův argument o tom, že je nemožné překročit nekonečné množství věcí proti Aristotelovu základnímu, a pro křesťany nepřijatelnému, tvrzení, že svět nemá žádný začátek. Podle Filopona totiž platí, že pokud by, jak tvrdí Aristoteles, svět neměl začátek, muselo by mu předcházet nekonečné množství věcí, což je právě podle Aristotela samotného nemožné.<sup>50</sup>

---

<sup>46</sup> Marenbon, J. 2016. *Medieval philosophy: a very short introduction*. Oxford: Oxford University Press, s. 10.

<sup>47</sup> Spade, *A Survey of Medieval Philosophy*, s. 383–384.

<sup>48</sup> Takto je tento pisatel nazýván, protože vydal některá svá díla pod jménem Dyonisios, a tedy se vydával za Dyonisia, kterého obrátil na křesťanství sv. Pavel.

<sup>49</sup> Marenbon, *Medieval philosophy*, s. 10.

<sup>50</sup> *Ibid.*, s. 11.

### 3.3 Návaznost problému univerzálií na středověkou logiku

Problém sporu o univerzálie, který protkává celou západní tradici latinsky psaného filozofického myšlení, je úzce propojen s vývojem logiky jakožto ideového zdroje realismu i nominalismu. Středověká logika přitom navazovala na Aristotela, i když v pozdní scholastice se začíná od samotného Aristotela již vzdalovat.

Problému univerzálií se určitým způsobem dotkl již Theoprostos či Diodoros Kronos, avšak první explicitní systematické pojednání problému univerzálií nacházíme u Abélarda (1079-1142)<sup>51</sup> v jeho díle *Logica Ingredientibus*. Zde Abélard dovozuje, že, vzhledem k Aristotelově definici univerzálií v díle *O vyjadřování*, jsou jediné skutečně existující univerzálie slova. Aristoteles totiž definuje univerzálie jako takové věci, které mohou být predikovány několika věcem. Tímto Abélard vyvrátil putativní univerzální formy jakožto skutečné entity odpovídající definici v Boethiovi. Protože však jsou podle Aristotela slova smysluplná díky tomu, že označují určité mentální koncepty, vyvstávají podle Abélarda otázky ohledně toho, co je základní příčinou, podle níž je určitým konceptům přiděleno společné označení, a co je v lidském chápání společnou koncepcí, která určuje podobnost věcí.<sup>52</sup>

Významným přínosem logiky pro řešení problému univerzálií byla doktrína o rozlišení absolutního náhledu na univerzální podstatu od toho, co se vztahuje na stejnou podstatu určitého předmětu, v němž tato univerzální podstata existuje. Toto přesně vyjádřil Tomáš Akvinský (1225-1274) ve svém díle *De ente et essentia*, kde píše, že přirozená povaha věcí může být chápána dvojím způsobem. Zaprvé ji můžeme pojmut absolutně, vzhledem k její pravé podstatě, a v tomto pojetí není žádné tvrzení o takové podstatě pravdivé, pokud se nedotýká přímo této podstaty samé. Zadruhé můžeme přirozenou povahu věcí chápat tak, jak existuje

---

<sup>51</sup> Viz. podrobný výklad Abélardovy logiky v sekci 4.3.4.

<sup>52</sup> Spade, *Five Texts*, s. 41.

v jednotlivinách, a zde je jí vždy něco predikováno *per accidens*, na základě toho, v čem právě tato podstata existuje.<sup>53</sup>

V následujícím výkladu (kapitola 4) se zaměřuji na propojení logiky s otázkou univerzálií, a to jednak v souvislosti s gramatikou, kde se zabývám možnostmi chápat univerzálie jako koncepty sémanticky vázané na obecné pojmy, a jednak v souvislosti s logikou v užším smyslu chápanou *per se*, kde jde o rozlišení metafyzického a logického přístupu k univerzáliím.

---

<sup>53</sup> Aquinas & (ed.) Busa, R. 1980. *Opera Omnia*. Stuttgart-Bad Canstatt: Frommann-Holzboog.

## 4 Východiska realismu na Pražské univerzitě ve středověké logice

### 4.1 Význam logiky ve středověkém filozofickém myšlení

Učení a spory o univerzáliích se staly jádrem středověké logiky, jakožto metody ovládající filozofické, teologické a politické disputace, stejně tak jako vědeckého postupu doby vrcholného středověku. Scholastická logika, která se zaměřovala na problematiku obecných termínů, přijala spor o univerzalie jako svůj hlavní program. Problematika univerzálií se diskutovala především v rámci výuky logiky respektive dialektiky. Hlavním polem středověké logiky, kde se řešil problém univerzálií, byla sofismata, čili víceznačné výroky, která umožňují řešení na základě protichůdných argumentů.

Význam logiky v rámci sporu o univerzalie na Pražské univerzitě byl patrný již v červnu roku 1410, když byly v Praze z iniciativy arcibiskupa Zbyňka Zajíce z Hazmburka spáleny významné Viklefovy spisy týkající se nejen teologie, ale právě i logiky. Šimon z Tišnova vystoupil na obranu Viklefova logického spisu *De probatione propositum*, a to ve své útočné řeči v rámci disputace vedené 29. července 1410. Šimon zde formou satirického dialogu vedeného mezi spisem *De probatione propositum* a ostatními šestnácti Viklefovými spálenými díly poukazuje na to, že tato Viklefova práce nemohla být sama o sobě z žádného hlediska chápána jako kacířská, avšak byla problematická z toho důvodu, že by mohla sloužit jako učebnice logiky, která si klade za cíl aplikovat logiku na teologické otázky. Podobně jako Šimon z Tišnova, také Prokop z Plzně se vyslovil v rámci disputace na obranu Viklefova spisu *De ideis*, vedené 31. července 1410, útočně k iniciátorům spálení tohoto díla, které považoval za Viklefovo zprostředkování pravd, a to nejen teologických či metafyzických, ale právě i logických.

Takový význam logiky pro filozofické a teologické myšlení na Pražské univerzitě na počátku patnáctého století přitom pramenil z dlouhodobého myšlenkového vývoje logiky jakožto myšlenkového postupu i základu myšlení jako takového. Nezávisle na kontroverzi převzetí starověké filozofie do středověkého křesťanského diskurzu vycházela středověká logika ve svém největším rozmachu z Aristotelovy logiky jakožto systematického rozpracování Platonových dialogů, z Theoprasta jako základního rozpracování problému obracení univerzálně negativních propozic a z Diodora Krona a jeho myšlenek ohledně podmíněných propozic, následnosti a modality.

Jak ukazují ve své analýze v následujících sekcích, v osmém až dvanáctém století prošla logika dynamickým vývojem, od Alcuinova obrácení pozornosti k metafyzice přes problematiku kategorických a hypotetických sylogismů u Notkera Labea až po Anselmovo oproštění se od metafyziky Aristotelových *Kategorií* a důraz na jazykovou analýzu.

V rámci tohoto ranějšího období rozvoje středověké logiky chápu jako nejvýznamnější východisko pro myšlenkový realismus na Pražské univerzitě v době Václava IV. logiku Roberta Kilwardbyho, tedy práci vzniklou ve třináctém století. Kilwardby rozpracoval známou Porfyriovu otázku o povaze univerzálií, a to tak, že univerzálie vystihl jako formy jednotlivin, které jsou v lidském poznání z jednotlivin abstrahovány.

To, že pražští universitní mistři čerpali argumentaci z těchto svých předchůdců, můžeme vidět například u Jeronýma Pražského, který se s Eriugenovým učením seznámil při studiu v Paříži. Konkrétně v kvestii: *Utrum sint forme universales que neque formate sunt nec etiam formabiles*<sup>54</sup> cituje samotného

---

<sup>54</sup> Jeroným Pražský & (ed.) Šmahel, F. & Silagi, G. 2010. „Magistri Iohannis Hus Opera omnia“, in *Corpus Christianorum*, Turnhout: Brepols, s. 13.

Eriugenu. Dále také cituje<sup>55</sup> novoplatonika Dionysia Areopagitu z díla *De divinis nominibus*, který přeložil právě Eriugena bez svolení papeže a i díky tomu byl později církví zavržen. Ve třináctém století také dochází k překladu z arabštiny do latiny novoplatonského spisu *Liber de causis* od Prokla. Tento spis ovlivňoval v následujících staletích i pražskou universitu.

Je však zřejmé, že podobného vývoje Pražská univerzita v době vlády Václava IV. nedošla nezávisle na mezinárodním kontextu doby. Již na počátku třináctého století bylo jasné že jednota křesťanské nauky s Aristotelem nemůže obstát, a proto bylo například roku 1210 na Pařížské univerzitě oficiálně zakázáno studovat texty o přírodní filosofii pod hrozbou exkomunikace.

## 4.2 Přesah starověké logiky do středověkého myšlení

### 4.2.1 Převzetí dvou starověkých logických tradic

Jak bylo dříve zmíněno v souvislosti s Boethiem, v raném středověku mohlo vyvolávat myšlení založené na starověké logice kontroverzi. Nezávisle na kontroverzi použití Aristoteléské logiky založené na úvahách „přirozené“<sup>56</sup> lidské mysli je však skutečností, že středověcí filozofové, ať již v arabské nebo latinské tradici, čerpali z poznatků pozdně-antických komentátorů k Aristotelovi.<sup>57</sup> Základním postojem převzatým z antické logiky byl pro středověké badatele právě přístup k logice jako k systematické disciplíně, která je založená na souboru „kanonických textů“ seřazených podle svého logického obsahu. Logika byla základním postupem epistemologicky orientovaných badatelů, kde nejzazším

---

<sup>55</sup> Kvestie: *Utrum mundus architipus, qui est multitudo ydearum in mente divina eternaliter relucencium, rerum huius mundi sensibilis sit concausa potissima, racioet exemplar* in: Jeroným Pražský, „Magistri Iohannis Hus Opera“, s. 161.

<sup>56</sup> Chadwick, *The Spirit*, s. 180.

<sup>57</sup> Brumberg-Chaumont, J. 2016. „The Legacy of Ancient Logic in the Middle Ages“, in C. Dutilh Novaes & S. Read (ed.), *The Cambridge Companion to Medieval Logic*, Cambridge: Cambridge University Press, 19-44, s. 19.

cílem bylo vytvoření příkladné teorie soustřeďující vědecké poznatky. Logika tedy byla jak výchozím bodem, tak nástrojem jiných věd.<sup>58</sup>

Historicky rozlišujeme dvě základní starověké logické tradice, a to Aristotelovskou a Stoickou.<sup>59</sup> Aristotelova logika byla do středověkého latinského myšlení převedena skrze díla především arabských komentátorů Al-Farabiho a Ibn Rušda, jež byly z velké části přejaty Tomášem Akvinským.<sup>60</sup> Stoická logika se dále členila na „dialektiku“, která se soustředila na logickou argumentaci, a „rétoriku“, čili plynulý diskurz zaměřený na hledání pravdy.<sup>61</sup>

Zajímavostí je, že z hlediska postavení ve starověké filozofii není Aristotelovská logika a Stoická filozofie nijak zásadně vzdálená. Hlavní rozdíl mezi těmito směry vznikl až rozdílností v procesu přejímání jejich myšlenek do středověké filozofie: Zatímco část Aristotelovy filozofie byla editována a obnovena v díle středověkých myslitelů,<sup>62</sup> Stoické myšlení bylo zapomenuto již v pozdní antice a nebylo ani z části převzato do středověkých filozofických škol.<sup>63</sup> Stoická filozofie má tak jen nepřímý vliv na středověkou filozofii, a to skrze antické autory, kteří byli sami ovlivněni stoicismem, a jejichž dílo bylo ve středověku známé a čtené.<sup>64</sup>

Studium Aristotelovy logiky ve středověkém kontextu v podstatě znamenalo četbu jeho díla *Organon*, a to v latinském a arabském překladu.

---

<sup>58</sup> Sorabji, R. 2004. *The Philosophy of the Commentators 200–600AD: A Sourcebook, vol. 3: Logic and Metaphysics*, Ithaca, NY: Cornell University Press, s. 31 ff.

<sup>59</sup> Marmo, C. 1990. „Suspicio: A Key Word to the Significance of Aristotle’s Rhetoric in Thirteenth Century Scholasticism“, *Cahiers de l’Institut du Moyen-Âge Grec et Latin*, 60: 145–198.

<sup>60</sup> Brumberg-Chaumont, J. 2013. „Les divisions de la logiques selon Albert le Grand“, in J. Brumberg-Chaumont (ed.), *Ad Notitiam ignoti: L’Organon dans la translatio studiorum à l’époque d’Albert le Grand*, Turnhout: Brepols, 315–416, s. 320–334.

<sup>61</sup> Brumberg-Chaumont, „The Legacy“, s. 20.

<sup>62</sup> Ebbesen, S. 2004. „Where Were the Stoics in the Late Middle Ages?“, in J. Zupko and S.K. Stange (ed.), *Stoicism: Traditions and Transformations*, Cambridge: Cambridge University Press, 108–131, s. 111–113.

<sup>63</sup> Colish, M. 1990. *The Stoic Tradition from Antiquity to the Early Middle Ages, two volumes, second edition*, Leiden: Brill.

<sup>64</sup> Brumberg-Chaumont, „The Legacy“, s. 20.

Aristoteles přitom toto dílo zjevně nezamýšlel jako učebnici „logiky“, ani tento termín nebo jeho ekvivalent v dnešním pojetí významu tohoto slova nikde sám nepoužil. Přesto právě výroková logika založená na Aristotelově díle, zejména na díle *Organon*, měla zásadní vliv na metodu logického a filozofického myšlení během celého období středověku, a to skrze stovky komentářů, které k tomuto dílu vznikaly, dokonce až do období raného novověku.<sup>65</sup>

Aristotelova logika, jak byla pojímána v metodě středověkého myšlení, byla obohacena také o prvky novo-platonské, stoické, římské a galenské školy myšlení.<sup>66</sup> Tyto prvky se staly nedílně provázanými s „Aristotelovou logikou“ ve středověkém smyslu již skrze dílo Aristotelova následovníka Theophrasta.<sup>67</sup>

#### 4.2.2 Překlady Aristotelova díla

Aristotelovo dílo bylo ve středověkém myšlení rekonceptualizováno pomocí latinských překladů z řečtiny a arabštiny a skrze arabské překlady z řečtiny.<sup>68</sup> Aristotelova logická pojednání byla používána jako učebnice pro výuku logiky, a to jak ve východní, tak v západní tradici středověkého myšlení.

Přestože ve středověku byly k dispozici edice původních děl, tyto nebyly přímo používány středověkými komentátory, a pokud ano, tak v kombinaci s jinými verzemi a překlady děl antické filozofie. To je zřejmé z citací, které ve svých dílech uvádí Abelard, Boethius a Averroes.<sup>69</sup>

#### 4.2.3 Další antičtí filozofové ve středověké logice

Platon se zapsal do historie logiky svou dialektickou metodou. Přesto nemá ve středověké logice recepcí Platóna tak zásadní význam jako Aristoteles, jehož logika

---

<sup>65</sup> *Ibid.*, s. 21.

<sup>66</sup> Marenbon, J. 2007. *Medieval Philosophy. An Historical and Philosophical Introduction*. New York: Routledge.

<sup>67</sup> Brumberg-Chaumont, „The Legacy“, s. 21.

<sup>68</sup> *Ibid.*, s. 22.

<sup>69</sup> *Ibid.*, s. 23.

je chápána jako systematické propracování některých prvků Platonových dialogů. Takovými prvky jsou zejména sylogismy.<sup>70</sup> Vztah mezi Aristotelovou logikou a Platónovou dialektickou je proto někdy chápán jako vztah vzájemného přesahu, někdy dokonce jako vztah hierarchický.<sup>71</sup>

Dalším antickým filozofem, jehož díla byla částečně přejata do středověké logiky, je Theophrastos (4. stol. př. n. l). Přestože v dnešní době je Theophrastovo dílo týkající se logiky zcela neznámé, ve středověku mělo význam v souvislosti se znovuobjevením a edicí Aristotelových děl Andronikem Rhodským. Theophrastos je často zmiňován v antice, čímž získal zásadní význam i ve středověké logice, kterou výrazně ovlivnil. Hlavní inovace, které do logiky vnesl Theophrastos, bylo nové odůvodnění pro obrácení univerzálně negativních propozic, pravidlo modu závěru v návaznosti na menší premisy ve smíšených sylogismech, teorie modalit a neurčité propozice.<sup>72</sup> Všechny tyto prvky přejali do svého myšlení středověcí autoři.

Dalším významným logikem antiky, který výrazně ovlivnil středověkou logiku, byl Diodoros Kronos, řazený do tzv. „dialektické školy“. Přestože se Diodorovi nepřisuzují žádná konkrétní díla, jeho myšlenky týkající se podmíněných propozic, následnosti a modalit, se staly nedílnou částí středověké logiky.<sup>73</sup> Přesto je, stejně jako u stoické logiky, nemožné vystopovat přesně přínos Diodorova díla pro středověké myšlení. Jeho myšlenky, stejně jako učení dalších myslitelů z Megarské dialektické školy, byly částečně zachovány a přetransformovány ve středověké filozofii; avšak středověcí autoři nebyli z Diodorovým dílem systematicky obeznámeni a ani vnitřními názorovými

---

<sup>70</sup> *Ibid.*, s. 27.

<sup>71</sup> Hadot, P. 1990. „La logique, partie ou instrument de la philosophie“, in P. Hoffmann, I. Hadot & C. Luna (ed.), *Simplicius, Commentaire sur les Catégories*, Paris: Les Belles Lettres, 183–186, s. 183.

<sup>72</sup> Brumberg-Chaumont, „The Legacy“, s. 28.

<sup>73</sup> Bobzien, S. 2005. „Logic: The Megarics“, in K. Algra, J. Barnes, J. Mansfeld & M. Schofield (ed.), *The Cambridge History of Hellenistic Philosophy*, Cambridge: Cambridge University Press, 83–92, s. 85.

rozpory mezi mysliteli Megarské školy, které se týkaly kritéria pravdivosti v podmínce a pojmu možnosti.<sup>74</sup>

Středověcí autoři pracovali s různými verzemi Aristotelova díla *Organon*, které sestávaly z tehdy známých Aristotelových pojednání dohromady s dalšími různorodými texty, které s těmito pojednáními do různé míry souvisely. Kromě těchto verzí Aristotelova *Organon* byly ve středověku také známé různé k němu úvodní či vysvětlující komentáře, které byly zpracované v pozdní antice. Jde zejména o starověké opisy v latině, které byly přizpůsobenými verzemi již tehdy ztracených původních řeckých textů.<sup>75</sup>

Nejvěrnějším komentářem k *Organonu*, a to jak v západní, tak ve východní tradici, byl již zmíněný Porfyriův *Isagoge*. Byl to text zamýšlený pro začátečníky, který sloužil jako úvod do Aristotelových *Kategorií*, ale také jako úvod do logiky obecně a do filozofického bádání jako takového.

Tento komentář je významný z hlediska realismu pojednávaného v této práci, protože vyzdvihuje otázky statusu univerzálií, obecnin a jednotlivin. Pracuje s pěti predikáty: genus, species, rozdíl, vlastnost, případek. Tento text se stal nedílnou součástí *Organonu* již v pozdní antice a někdy byl dokonce chápán jako první kniha tohoto díla. *Isagoge* byl dvakrát přeložen do latiny. Boethius své výše zmíněné (v sekci 3.2.2) komentáře k Porfyriovu dílu *Isagoge* zakládá právě na těchto překladech, přičemž autorem prvního z nich byl rétorik Marius Victorinus (4. stol.) a autorem druhého byl sám Boethius. První edice Boethiova díla, známá dnes skrze pojednání *Aristoteles Latinus*, byla založená na Victorinově překladu. Druhá edice již pracuje s Boethiovým vlastním překladem a byla postupně publikována v 350 manuskriptech a přeložena do arabštiny. Porfyriův spis *Isagoge* byl velmi vlivný jako základ logické práce a filozofie, a to jak v latinském, tak v arabském kulturním

---

<sup>74</sup> Brumberg-Chaumont, „The Legacy“, s. 29.

<sup>75</sup> *Ibid.*, s. 31.

prostředí, přičemž na něj navazovaly komentáře nejvýznamnějších logiků v každé z těchto tradic.<sup>76</sup>

### 4.3 Latinsky psaná logika v osmém až dvanáctém století

Latinsky psané středověké texty zabývající se logikou v období do roku 1200 převážně navazují na Platona a Aristotelovu metafyziku. Doklady o této relativně dlouhé době (8.-12. století) jsou velmi neúplné.<sup>77</sup> Lze však dovodit, že myšlení této doby věnované logice se zaměřuje na inferenční vztahy mezi kategorickými a hypotetickými tvrzeními a větnými vztahy mezi subjekty a predikáty.<sup>78</sup>

#### 4.3.1 Logika v osmém až devátém století – důraz na metafyziku

v Aristotelových *Kategoriích*

Na přelomu osmého a devátého století stály u zrodu středověké logiky vzdělávací reformy související s obdobím Karolínské renezanace. Ústřední postavou těchto reforem byl Alcuin z Yorku (cca 720-806). Alcuin využil svého vlivu jakožto přednášejícího v Cáchách a zároveň rádce na dvoře Karla Velikého, aby prosadil vyučování tzv. *trivium*: gramatika, rétorika a logika. Alcuinovo dílo obsahuje řadu pojednání o těchto jednotlivých prvcích tzv. *trivium*, přičemž Alcuinovy spisy týkající se logiky, nazvané *De dialectica*, jsou dnes chápány jako základní kámen středověkého bádání v této oblasti psaného latinsky.<sup>79</sup>

Alcuinovo pojednání logiky v díle *De Dialectica* je krátkým soupisem oboru logiky tak, jak byla chápána v Alcuinově době.<sup>80</sup> Alcuin se zde nepokouší sám

---

<sup>76</sup> Brumberg-Chaumont, „The Legacy“, s. 31-32.

<sup>77</sup> Wilks, I. 2016. „Latin Logic up to 1200“, in C. Dutilh Novaes & S. Read (ed.), *The Cambridge Companion to Medieval Logic*, Cambridge: Cambridge University Press, 94-118, s. 94.

<sup>78</sup> *Ibid.*

<sup>79</sup> Wilks, „Latin Logic“, s. 94-95.

<sup>80</sup> Lewry, O. 1981. „Robert Kilwardby on Meaning: A Parisian Course on the Logica Vetus“, in J.P. Beckmann, L. Honnefelder & G. Jüssen (ed.), *Sprache und Erkenntnis im Mittelalters*, Berlin: Walter de Gruyter, 376-384, s. 380-381.

příspěť ke stavu poznání v oblasti logiky,<sup>81</sup> avšak pouze objasňuje základní rozčlenění oboru logiky na užší okruhy a shrnuje jejich obsah.<sup>82</sup> Rozvržení textu proto vypovídá o stavu tohoto oboru v Alcuinově době: první kapitola je úvodní, druhá je věnována *Isagoge*, a následujících devět kapitol se soustředí na Aristotelovy *Kategorie*. Pět následujících kapitol slouží k propojení knihy do jednoho celku: jedna kapitola je věnována sylogismům, dvě definicím a dvě vyjadřování.

Výrazným prvkem tohoto uspořádání Alcuinova díla je obrácení pozornosti k metafyzicky orientovanému materiálu *Kategorií*,<sup>83</sup> na úkor ostatních pojednávaných oblastí.<sup>84</sup> Naproti tomu technické prvky logické teorie jsou popsány pouze krátce, v rozmezí jediné kapitoly zabývající se sylogismy.<sup>85</sup> Například logické opaky mezi výroky a sylogistické odůvodnění jsou shrnuty velmi krátce, bez zmínky o formách a figurách kategorických sylogismů.<sup>86</sup>

Alcuinovo dílo *De dialectica* je příznačné pro nejstarší středověké přístupy k logice, kdy je sice zájem o přejímání starších, antických, filozofických děl, avšak pokusy o vlastní pokroky jsou učiněny pouze v rámci materiálu věnovaného metafyzice.<sup>87</sup>

V této tendenci na Alcuina navázaly tzv. „Mnichovské pasáže“, jak je společně nazýván soubor neúplných děl psaných Alcuinovými spolupracovníky.<sup>88</sup> Z těchto pasáží je patrná dobrá dobová znalost logických postupů, jako například

---

<sup>81</sup> Marenbon, J. 2000a. „Alcuin, the Council of Frankfort and the Beginnings of Medieval Philosophy“, in J. Marenbon (ed.), *Aristotelian Logic, Platonism and the Context of Early Medieval Philosophy in the West*, Aldershot: Ashgate, item I, 603-615, s. 607-608.

<sup>82</sup> Wilks, „Latin Logic“, s. 95.

<sup>83</sup> Alcuin & (ed.) Migne, J.P. 1863, *Patrologia latina* 101, Turnhout: Brepols, 954D–964C.

<sup>84</sup> Marenbon, J. 2008. „The Latin Tradition of Logic to 1100“, in D.M. Gabbay & J. Woods (ed.), *Handbook of the History of Logic, vol. 2: Medieval and Renaissance Logic*, Amsterdam: Elsevier, 1–81, s. 5.

<sup>85</sup> Wilks, „Latin Logic“, s. 95.

<sup>86</sup> Wilks, „Latin Logic“, s. 95.;  
Alcuin 1863, 964C–966C.

<sup>87</sup> Wilks, „Latin Logic“, s. 95.

<sup>88</sup> Marenbon, J. 1981. *From the Circle of Alcuin to the School of Auxerre: Logic, Theology and Philosophy in the Early Middle Ages*, Cambridge: Cambridge University Press, s. 30-55.

formulace argumentů pomocí sylogismů.<sup>89</sup> Vlastní teorie se však v těchto fragmentech objevují pouze tam, kde se autoři zabývají kategoriemi: Konkrétně jeden úryvek se věnuje nepoužitelnosti kategorií pro boží existenci a dva se zabývají výkladem kategorií místa a času.<sup>90</sup>

Dalším významným logikem raného středověku byl John Scottus Eriugena (cca 800/815 – cca 877), následovník Alcuina z Yorku, který působil na dvoře franckého krále Karla Holého. Základním Eriugenovým metafyzickým postojem je nahlížení světa z jednoho pohledu, který je chápán jako posvátný zdroj všech věcí, které se z něj vytvářejí emanací. Eriugena se zabývá vztahem mezi vytvořeným bytím a zdrojem tohoto bytí, kde stvořené bytí se emanuje z posvátného zdroje a zároveň se k tomuto zdroji vztahuje zpět jako k ideálu, kterému se snaží připodobnit a ke kterému směřují. Jde tedy o dva procesy s opačným směřováním, přičemž proces emanace je chápán pomocí analytického nástroje rozčleňování od nejobecnějšího druhu k nejkonkrétnějšímu.<sup>91</sup> Eriugena popisuje i opačný proces, tedy postup zpět od nejkonkrétnějšího k nejobecnějšímu, který přirovnává k „rozpomínání“.<sup>92</sup> Eriugena v tomto svém výkladu přímo odkazuje na Aristotelovy *Kategorie*, které zmiňují deset generických druhů, a popisuje úlohu logiky jako postup, kterým je možno těchto deset obecnin postupnou diverzifikací rozčlenit na jednotlivosti.<sup>93</sup>

Podrobný rozbor Aristotelových *Kategorií* v Eriugenově díle *Periphyseon* a vysvětlení metafyzických konstrukcí v *Kategoriích* bylo jistě v Eriugenově době vnímáno jako základní výklad logiky.<sup>94</sup> Eriugena se zde zabývá predikací a

---

<sup>89</sup> Marenbon, *From the Circle*, s. 53.

<sup>90</sup> *Ibid.*

<sup>91</sup> Wilks, „Latin Logic“, s. 96;

Eriugena, J.S. 1996–2003. „Periphyseon, five volumes“, in É. Jeuneau (ed.), *Corpus Christianorum Continuatio Medievalis*, Turnhout: Brepols, 161–165, 2: 526B.

<sup>92</sup> Eriugena, „Periphyseon“, 2: 526B.

<sup>93</sup> Wilks, „Latin Logic“, s. 97;

Eriugena, „Periphyseon“, 1: 463B.

<sup>94</sup> Marenbon, „The Latin Tradition“, s. 27–34.

poukazuje na to, že podmět tvrzení a jeho predikát jsou v zásadě logicky totožné.<sup>95</sup> Eriugena uvádí jako příklad tvrzení „Cicero je muž“. Přestože by se člověk mohl domnívat, že „Cicero“ je zde konkrétnějším pojmem než „muž“, Eriugena vyslovuje své přesvědčení, že i „muž“ je v tomto případě konkrétní entitou, konkrétním výskytem obecniny člověka mužského rodu, a to i přesto, že tato obecnina je predikována nejen Ciceronovi, ale i jiným mužům.<sup>96</sup> Podle Eriugeny se tedy podmět „Cicero“ a predikát „muž“ nijak neliší ve svém vztahu k obecnému zdroji emanace jednotlivých konkrétních entit.<sup>97</sup> Podmět a predikát ve tvrzení „Cicero je muž“ se tedy neliší v tom, že na jedné straně se vyskytuje jednotlivec a na druhé obecný druh. Rozlišení mezi jednotlivcem a druhem nevidí Eriugena jednoznačně a poukazuje na to, že v souladu s takto nejasným rozlišením musíme chápat i vztah predikace.<sup>98</sup> Z hlediska vývoje logiky je zajímavé, že některé části Eriugenova výkladu jsou přímo formulované v sylogistickém formátu, a to jak v kategorickém (například 489C–D), tak v hypotetickém (491C–492A).

Na Eriugenu na Pražské univerzitě v patnáctém století pak přímo navazuje Jeroným Pražský, který na něj odkazuje v kvestii *Utrum sint forme universales que neque formate sunt nec eciam formabiles*.

#### 4.3.2 Konec devátého století až počátek jedenáctého století – komentáře k novějším opisům Aristotela, práce s hypotetickými sylogismy

V období od konce devátého do počátku jedenáctého století se latinsky psaná logika vyvíjela velmi pomalu.<sup>99</sup> Šlo zejména o vytváření dalších komentářů k Aristotelově logice, přičemž však komentátoři nepracovali přímo s Aristotelovým dílem ani jeho

---

<sup>95</sup> Eriugena, J.S. & (anglický překlad) Sheldon-Williams, I.P. & (upravil) O'Meara, J.J. 1987. *Periphyseon*, Montreal: Bellarmin, s. 3.

<sup>96</sup> Eriugena, „Periphyseon, five volumes“, 1: 470D.

<sup>97</sup> Eriugena, „Periphyseon, five volumes“, 1: 463B.

<sup>98</sup> Erismann, C. 2007. „The Logic of Being: Eriugena's Dialectical Ontology“, *Vivarium* 45: 203–218, s. 205.

<sup>99</sup> Wilks, „Latin Logic“, s. 98.

antickými přepracováními, ale spíše s pozdějšími opisy.<sup>100</sup> Například *Kategorie* nahrazovalo anonymní dílo *Categoriae decem*, a dále se používalo Porfyriovo dílo *Isagoge*, díl IV z *De nuptiis Philologiae et Mercurii* od Martiana Capella, Augustýnova práce *De dialectica* i Alcuionovo stejnojmenné dílo *De Dialectica*.<sup>101</sup> Komentáře se v tomto období nepsaly jako nezávislá samostatná díla, ale jako marginálie a jiné vpisy, například mezi řádky, do již existujících rukopisů.<sup>102</sup> Komentáře se přitom soustředily na podrobnosti v textu a výklad samotného textu, což byla změna oproti předchozím přístupům, kdy se největší pozornost věnovala výkladu teologických a metafyzických témat.<sup>103</sup>

V desátém století pokračovala výše zmíněná tendence zájmu o detail.<sup>104</sup> Výrazným představitelem této tendence byl Notker Labeo (cca 950-1022), autor díla *De syllogismis*. Labeo opouští dříve obvyklý formát komentářů soustředících pozornost na několik děl, a zaměřuje se úzce na problematiku kategorických a hypotetických sylogismů.<sup>105</sup> Hypotetické sylogismy byly v předchozích logických pojednáních členěny na tradiční témata. Práce Notkera Labea je přelomová z hlediska vývoje středověké logiky, protože Notker alespoň částečně opouští původní důraz kladený na souvislost sylogismů s konkrétními tématy tím, že rozlišuje témata, která musí být nezbytně propojena s hypotetickými sylogismy.<sup>106</sup>

V jiných oblastech však práce Notkera Labea není již tak výrazně pokroková. Notker se sice pokouší, avšak ne úspěšně, vyřešit problém negace tvrzení typu „když..., pak...“.<sup>107</sup> Notker přejímá Boethiův předpoklad, že k negaci tvrzení je

---

<sup>100</sup> Marenbon, J. 2000b. „Medieval Latin Commentaries and Glosses on Aristotelian Logical Texts, before c. 1150 AD“, in J. Marenbon (ed.), *Aristotelian Logic, Platonism and the Context of Early Medieval Philosophy in the West*, Aldershot: Ashgate, item II, 616-628, s. 617.

<sup>101</sup> Marenbon, „The Latin Tradition, s. 34.

<sup>102</sup> *Ibid.*, s. 36.

<sup>103</sup> *Ibid.*

<sup>104</sup> Wilks, „Latin Logic“, s. 99.

<sup>105</sup> Notker, L. 1882. „De syllogismis“, in P. Piper (ed.), *Die Schriften Notkers und seiner Schule*, Freiburg: Mohr, 596–622, s. 619.

<sup>106</sup> Green-Pedersen, N.J. 1984. *The Tradition of the Topics in the Middle Ages*. Munich: Philosophia Verlag, s. 140-142.

<sup>107</sup> Wilks, „Latin Logic“, s. 100.

třeba negovat část souvětí vyjadřující následek.<sup>108</sup> Notker Labeo se tak pouze dopracovává k dvojité negaci téhož tvrzení, například k formulaci „Není pravda, že když je den, není světlo“, což vlastně znamená „Když je den, je světlo.“<sup>109</sup>

Výrazným zdrojem, který přispěl k posunutí uvažování ve středověké logice bylo objevení Boethiových překladů děl *Kategorie, Isagoge* a *O interpretaci*.<sup>110</sup> Vliv Boethia pak postupně dále stoupal až do 12. století.<sup>111</sup> Abbo z Fleury (cca 945-1004) navázal na Boethia ve svém díle nazvaném *Syllogismorum categoricorum et hypotheticorum enodatio*, kde se podobně jako Notker Labeo zaměřil na teorii sylogismů. Tato práce se vyznačuje vyjmenováním mnohých příkladů, aniž by tyto výčty doprovázely odpovídající vysvětlující komentáře. Například výklad logického čtverec opozic je opatřen devadesáti příklady, přičemž všechny sestávají z vět začínajících obratem „Každý člověk je ...“ a pokračujících různými predikáty. Tyto predikáty lze rozčlenit na různé podmnožiny podle toho, jak se vztahují ke konkrétnímu muži, všem mužům, a dalším entitám:

- Některé predikáty se vztahují ke všem mužům a pouze k mužům, například „každý muž je schopen smíchu“.
- U některých predikátů jde o *genus*, pod nějž jsou sice podřazeni všichni muži, ale nejen oni, například „každý muž je zvíře“.
- Některé predikáty jsou *akcidentem* přítomným u některých, avšak ne u všech mužů, například „každý muž je hudebně nadaný“.<sup>112</sup>

Zmíněných devadesát příkladů opozičních čtverců je pak založeno na negacích k těmto tvrzením. Abbovým cílem je zde zřejmě ilustrovat všechny konceptuální možnosti konstrukce konkrétních podob logického opozičního čtverce. Svůj rozbor

---

<sup>108</sup> Martin, C.J. 1991. „The Logic of Negation in Boethius“, *Phronesis* 36: 277–304.

<sup>109</sup> Marenbon, „The Latin Tradition, s. 40;

Notker, „De syllogismis“, s. 612–613.

<sup>110</sup> Lewry, „Robert Kilwardby“, s. 95–96.

<sup>111</sup> Marenbon, „The Latin Tradition, s. 38-39.

<sup>112</sup> Abbo z Fleury & (ed.) van de Vyver, A. 1966. *Opera inedita I. Syllogismorum categoricum et hypotheticorum enodatio*, Bruges: De Tempel, s. 34-35.

Abbo zakládá téměř výlučně na Boethiově *De syllogismis*.<sup>113</sup> Nedostatkem Abbova výkladu je neschopnost rozlišit formulace převzaté z Boethia od obdobného výkladu v Apuleiově *Perihermeneias*, což je patrné například ze skutečnosti, že vedle sebe klade obrázek ilustrující Aristotelův logický čtverec opozic a Apuleiův obrázek obdobného čtverce s jinými označeními.<sup>114</sup>

Abbo také obdobně pojednává hypotetickou sylogistiku, a zde je obzvlášť zřejmé, že Abbo svůj rozbor zakládá téměř výlučně na Boethiově *De syllogismis*.<sup>115</sup> Jediná oblast, kde se Abbo pokouší o vlastní úvahy, je, podobně jako u Notkera, snaha objasnit vztah mezi tradičními tématy a sylogismy.<sup>116</sup> Abbo ve svém pojednání tvrdí, že všechny sylogismy, a to včetně kategorických, jsou přímo závislé na tématech, protože poskytují vysvětlení premisám. Všechny sylogismy totiž obsahují premisy, o kterých je možné pochybovat, a které se mohou objevit skrze své „oslabené“ verze, tedy skrze témata.<sup>117</sup>

#### 4.3.3 Konec jedenáctého století – propojení gramatiky a logiky, vokalismus

Logická teorie psaná latinsky se začala více vyvíjet až koncem jedenáctého století. K tomuto rozvoji výrazně přispěl Anselm z Canterbury (1033-1109), a to svým pojednáním *De grammatico*. Tato práce je zcela přelomová oproti předchozím logickým pojednáním zejména tím, že se nepokouší shrnout dosavadní logické problémy, ale zaměřuje se na konkrétní užší problém, a tím je Aristotelovo pojednání o denominativech, čili paronymech v Aristotelových *Kategoriích* 1 a 12.

Denominativum je přídavné jméno, které je gramatickým postupem zahrnujícím přidávání a odebrání přípon příbuzné s určitým podstatným

---

<sup>113</sup> Lewry, „Robert Kilwardby“, s. 97.

<sup>114</sup> Abbo, *Opera inedita*, s. 34.

<sup>115</sup> Lewry, „Robert Kilwardby“, s. 97.

<sup>116</sup> Green-Pedersen, *The Tradition*, s. 144.

<sup>117</sup> Abbo, *Opera inedita*, s. 50, 64, 86–87; Green-Pedersen, *The Tradition*, s. 144.

jménem.<sup>118</sup> Pracuji zde s příkladem denominativa „statečný“ a substantiva „statečnost“, který navrhl King (2004)<sup>119</sup>, vzhledem k obtížím překladu vlastního Anselmova příkladu „grammaticus“.<sup>120</sup> Slovo „statečnost“ podle Anselma označuje vlastnost a evokuje v nás náležitosti této vlastnosti. Slovo „statečný“ však neoznačuje jen vlastnost, ale i osobu, které je toto přídavné jméno přiřazováno. Takže zatímco podstatné jméno označuje pouze vlastnost, přídavné jméno evokuje v mysli posluchače nejen vlastnost, ale nepřímo i osobu, která je nositelem této vlastnosti. Anselmova analýza směřuje k poukázání tohoto rozdílu.

Právě tato analýza se stala klíčovou pro středověkou sémantickou teorii v následujících několika stoletích.<sup>121</sup> Anselm zde, podobně jako před ním Alcuin a Eriugena, pracuje s textem *Kategorií*, ale není již tolik zaměřen na metafyziku. Anselm zde čerpá také z Prisciana, a propojuje tak komentář k Aristotelovy s dobovou jazykovou analýzou latiny.<sup>122</sup>

Dalším významným myslitelem přelomu jedenáctého a dvanáctého století byl Vilém ze Champeaux (cca 1070-1121). Logickou analýzu obsáhl ve svém pojednání *Introductiones dialecticae secundum Wilgelmum*, u něhož si však nejsme jisti, zda je přímo Vilém přímo jeho autorem, či zda jde o shrnutí Vilémových myšlenek jeho žáky. Přestože se toto pojednání nevěnuje tak podrobně sémantickým teoriím jako Anselmovo *De grammatico*, je významné v tom, že jeho formu přejímají logické práce v následujících několika desetiletích.<sup>123</sup> Vilém se zde nepokouší v krátkosti pojednat celou logiku, podobně jako Alcuin, a na rozdíl například od Abba z Fleury se nezaměřuje na problematiku sylogismů.

---

<sup>118</sup> Wilks, „Latin Logic“, s. 102.

<sup>119</sup> King, P. 2004. „Anselm’s Philosophy of Language“, in B. Davies & B. Leftow (eds.), *The Cambridge Companion to Anselm*, Cambridge: Cambridge University Press, 84–110, s. 88.

<sup>120</sup> Henry, D.P. 1964. *The De Grammatico of St. Anselm: The Theory of Paronymy*, University of Notre Dame Press.

<sup>121</sup> Wilks, „Latin Logic“, s. 103.

<sup>122</sup> *Ibid.*

<sup>123</sup> Wilks, „Latin Logic“, s. 104.

Vilém zde představuje sylogismy jako zvukové odrazy slov použitých k jejich vyjádření, a tak se výrazně soustředí na akustické vlastnosti zvuků a ustupuje od dosavadního důrazu na metafyzickou doktrínu v logice. Rozlišuje vokální a nevokální zvuky, tedy souhlásky a samohlásky, dále konvenční vokální zvuky od nekonvenčních, a také jména, slovesa a promluvy (*orationes*).<sup>124</sup>

Vilémovo dílo obsahuje i další nová témata, která byla více rozpracovaná dalšími logickými teoriemi, jako například rozlišení mezi první a druhou impozicí. Toto rozlišení Vilém vykládá jako rozlišení mezi obecnými a zvláštními jmény v logice a gramatice.<sup>125</sup> Vilém se dále soustředí na kvantifikátory a na rozbor neurčitých případů u kterých je sporné, zda spadají mezi obecné nebo konkrétní formy.<sup>126</sup> Vilémova teorie se tímto stává základem mnoha dalších logických pojednání i nad rámec 12. století, protože zde Vilém definuje rozdíly mezi dokonavými a nedokonavými výroky, a tím i rozlišení mezi kategorickými a hypotetickými sylogismy.<sup>127</sup>

Rozlišení obecnin a konkrétních forem za pomoci kvantifikátorů využívá Vilém i k posunu již dlouhodobě existujícího logického problému týkajícího se negace podmíněných výroků. Tento problém řeší použitím negace a celé souvětí, tedy např. „Není to tak, že Sokrates je člověk, a proto je kámen.“<sup>128</sup>

Vilém zde také navazuje na předchozí pojednání o tradičních tématech, která omezuje na pět druhů: „z celku“, „z části“, „z rovného“, „z protikladu“ a „z bezprostředního“.<sup>129</sup> Témata se zde nepoužívají k vybudování argumentů, ale pouze k jejich odůvodňování. Podmíněný výrok se skládá z podmínky a následku,

---

<sup>124</sup> Iwakuma, Y. 1993. „The Introductiones dialecticae secundum Wilgelmum and secundum magistrum G. Paganellum“, *Cahiers de l'Institut du Moyen-Âge Grec et Latin* 21: 43–114, s. 57-58.

<sup>125</sup> *Ibid.*, s. 64.

<sup>126</sup> *Ibid.*

<sup>127</sup> *Ibid.*

<sup>128</sup> *Ibid.*, s. 65.

<sup>129</sup> *Ibid.*, s. 68.

přičemž obě tyto části mají podmět a predikát.<sup>130</sup> Dva predikát jsou vzájemně ve vztahu jednoho z pěti výše identifikovaných témat, přičemž některá z těchto témat potvrzují podmínku, ve které se vyskytují, což zakládá tématy podepřená pravidla pro analýzu podmíněných výroků.<sup>131</sup>

Další významnou prací v oblasti latinsky psané logiky z tohoto období je Garlandova *Dialectica* (cca 1100). Editor de Rijk tuto práci původně přisoudil autorovi jménem Garlandus Compotista, avšak dnes se spíše pokládá za dílo autora jménem Garlandus z Besançonu.<sup>132</sup> Datování tohoto díla do roku 1100 je ještě stále předmětem historických studií a je možné, že dílo bylo napsáno až ve 13. století.<sup>133</sup>

Garlandus vypracoval kontroverzní interpretační postup, který se nazývá „vokalismus“.<sup>134</sup> Vzhledem k nejisté dataci tohoto pojednání si nejsme jisti, zda jde o dobový výklad vokalismu, nebo jeho pozdější zpětný dozvuk.<sup>135</sup> Vokalismus je založen na přesvědčení, že logika má metafyzický přesah, což je v protikladu k opačnému přesvědčení, že logika je pouze o slovech.<sup>136</sup> V této dialektice je proto například látka vyložená v Aristotelových *Kategoriích* chápána co nejvíce doslovně, takže kupříkladu Aristotelovo tvrzení, že substance nemůže být menší či větší, je vykládáno jako tvrzení o tom, že jména substancí jsou propojena s entitami, které pojmenovávají. Podle Garlanda tedy pojem muž neoznačuje Sokrata nijak více či méně než Platona a nemůže od nich být odejmut v různých stupních.<sup>137</sup>

---

<sup>130</sup> Stump, E., 1989. *Dialectic and Its Place in the Development of Medieval Logic*, Ithaca, NY: Cornell University Press, 117-121.

<sup>131</sup> Iwakuma, Y. 2003. „William of Champeaux and the Introductiones“. in H.A.G. Braakhuis & C.H. Kneepkens (ed.), *Aristotle's Peri Hermeneias in the Latin Middle Ages*, Turnhout: Brepols, 1–30, s. 23–25.

<sup>132</sup> Marenbon, J. 2007. *Medieval Philosophy. An Historical and Philosophical Introduction*, New York: Routledge, s. 133.

<sup>133</sup> Wilks, „Latin Logic“, s. 106.

<sup>134</sup> Iwakuma, Y. & Ebbesen, S. 1992. „Logico-Theological Schools from the Second Half of the 12th Century: A List of Sources“, *Vivarium* 30: 173–210, s. 178.

<sup>135</sup> Wilks, „Latin Logic“, s. 106.

<sup>136</sup> Iwakuma & Ebbesen, „Logico-Theological Schools“, s. 179.

<sup>137</sup> Garlandus & (ed.) De Rijk, L.M. 1959. *Dialectica*, Assen: Van Gorcum, s. 19.

Garlandův výklad Aristotelova díla *O interpretaci* pokračuje v duchu vokalismus, a Garlandus zde dává do souvislosti logiku se skutečnými vlastnostmi slov. Garlandus například vykazuje obtíže s vyjmenováním gramatických tvarů, které mohou sloužit jako podměty a predikáty, protože těmito nejsou výhradně jména a slovesa. Jako podměty i predikáty například mohou stát celá slovní spojení nebo ukazovací zájmena, či jiná slova, která Garlandus nepovažuje za „pravidelná“ (*regularis*).<sup>138</sup> Garlandus si navíc všímá, že slovesa mohou sloužit jako podměty, a to například ve formě přičestí; jména mohou zase stát ve větě jako predikáty, a to v případě slovesných substantiv, jako například ve větě „[ten] čtoucí je muž“.<sup>139</sup>

Druhy spojení, které jsou zde voleny jako predikáty vedou k dalším otázkám pro analýzu, protože jde vesměs o predikáty složené ze sponového a dalšího jména, které je predikováno podmětu tvořeného také jménem. Garlandus se ve svém pojednání dále zabývá sponovým slovesem a vztahem mezi dvěma jmény stojícími v podmětu a v predikátu, protože tento vztah je základem struktury sylogismu. Garlandus se snaží vyjasnit pozici sponového slovesa, které sice nějak nepřispívá k logice sylogismu, ale z teoretického hlediska je neopominutelné. Garlandus poznamenává, že sponové sloveso „být“ je predikováno podmětu, ale pouze sekundárně, protože není přímo součástí predikátu, přestože predikát by bez spony nemohl existovat.<sup>140</sup>

Garlandus se dále zabývá dalšími vztahy mezi logikou a gramatikou, například rozporuje Aristotelovu teorii, že slovo nemá části, které by měly samostatný význam, a jmenuje příklady, kdy u složených slov určité části slova mají samostatný význam (například slovo *hircocervus*)<sup>141</sup> nebo naopak u některých frází

---

<sup>138</sup> Garlandus, *Dialectica*, s. 48.

<sup>139</sup> *Ibid.*

<sup>140</sup> Garlandus, *Dialectica*, s. 46–47;

Tweedale, M. 1988. „Logic (i): From the Late Eleventh Century to the Time of Abelard“, in P. Dronke (ed.), *A History of Twelfth-Century Philosophy*, Cambridge: Cambridge University Press, 196–226, s. 202.

<sup>141</sup> Garlandus, *Dialectica*, s. 68–69.

nemají ani celá jednotlivá slova samostatný význam, protože fungují pouze jako součást spojení (například *dylecticus bonus*).<sup>142</sup>

Garlandus také zkoumá tradiční témata a jejich vztah k sylogistickým konstrukcím, přičemž propojuje teorii pojmů s teorií sylogismů a s inferenční teorií.<sup>143</sup> Považuje témata použitelná pro hypotetické sylogismy, ale pouze tři z nich se hodí pro kategorické sylogismy: „z opaku“, „z části“ a z „rovného“.<sup>144</sup> Oproti Vilémovi ze Champeaux tedy Garlandus vynechává další dvě témata: „z opaku“ a „z bezprostředního“.

#### 4.3.4 Logika ve dvanáctém století – anti-metafyzické pojetí logiky u Abélarda

Ve dvanáctém století byla již latinská logika velmi vyvinutá a existovalo velké množství komentářů k tehdy známým Aristotelovým dílům. Přelomovou postavou<sup>145</sup> v tehdejší logice byl Pierre Abélard (1079-1142). Abélard pokračuje ve zkoumání souvztažností mezi logikou a gramatikou v tendencích vokalismus,<sup>146</sup> avšak posunuje současný pohled na předměty logiky tím, že slova vidí jako kombinaci zvuků a jejich významů.<sup>147</sup> Svůj postoj objasňuje na příkladu sochy, která není zcela totožná s materiálem, který ji tvoří, ale tvoří ji její i tvar jakožto nositel významu.<sup>148</sup>

---

<sup>142</sup> *Ibid.*, s. 76.

<sup>143</sup> Stump, *Dialectic*, s. 82-88.

<sup>144</sup> Garlandus, *Dialectica*, s. 114.

<sup>145</sup> Rosier-Catach, I. 2003. „Abélard et les grammairiens: sur le verbe substantif et la prédication“, *Vivarium* 41(2): 175–248, s. 178.

<sup>146</sup> Tweedale, M. 1976. *Abailard on Universals*, Amsterdam: North-Holland, s. 147–157.

<sup>147</sup> Wilks, „Latin Logic“, s. 108-109;

Marenbon, J. 2011. „Logic at the Turn of the Twelfth Century: A Synthesis“, in I. Rosier-Catach (ed.), *Arts du langage et théologie aux confins des XIe –XIIe siècles*, Turnhout: Brepols, 181–217, s. 186.

<sup>148</sup> Abelard, P. & (ed.) Geyer, B. 1919-1933. „Logica ‘nostrorum petitioni sociorum’“ in *Peter Abaelards Philosophische Schriften. Beiträge zur Geschichte der Philosophie und Theologie des Mittelalters* 21, Münster: Aschendorff, s. 522.

Slovo nesoucí význam označuje Abélard jako *sermo*, samotný zvuk je nazýván *vox*. V případech, kdy *sermo* slouží jako obecný výraz, není potřeba ho již propojovat s žádnou univerzálií, jakou by mohlo být například „lidstvo“ nebo „zvířectvo“. Postačí, když je slovo propojeno s koncepcí porozumění určité takové univerzálii. Tuto koncepci nazývá Abélard *intellectus*. *Intellectus* může určitou věc zastupovat do různé míry, přičemž tato míra určuje, nakolik obecná bude ono *sermo*, ke které daný *intellectus* náleží.<sup>149</sup>

Abélard takto vysvětluje obecniny a sémantiku obecných pojmů odvozuje od univerzálií. Tím Abélard zastává anti-metafyzické pojetí logiky a velice se vzdaluje platonizujícím pojetím u Alcuina z Yorku a Eriugeny.<sup>150</sup>

Tímto vysvětlením svého pojetí obecných pojmů také zároveň Abélard začíná svůj hlubší rozbor sémantiky slov, slovních spojení a vět, přičemž se soustředí na to, jak se menší celky skládají do větších. Rozděluje přitom významy na dva aspekty, a to nominaci (tedy označení) a signifikaci, která odkazuje na *intellectus* v mysli posluchače. Ve většině své následující analýzy se potom Abélard soustředí právě na signifikaci.<sup>151</sup> Neurčitá slova, jako například předložky, se liší od jmen a sloves, protože mají signifikaci jen ve spojení se jmény a slovesy a nikoli samy o sobě.<sup>152</sup> Slovesa se zase liší od jmen tím, že mají určité prvky signifikace navíc. Tento mód signifikace přidává slovesům predikativní schopnost, protože ve spojení se jmény mohou fungovat jako význam, který je přiřčen něčemu dalšímu.<sup>153</sup> Tento Abélardův rozbor predikativních schopností sloves je pak provázán s dalšími větnými způsoby – otázkou a rozkazem.<sup>154</sup>

---

<sup>149</sup> Abelard, P. & (ed.) Geyer, B. 1919-1933. „Glossule super Porphyrium“, in *Logica ingredientibus*“ in *Peter Abaelards Philosophische Schriften*. Beiträge zur Geschichte der Philosophie und Theologie des Mittelalters 21, Münster: Aschendorff, s. 21-22.

<sup>150</sup> Wilks, „Latin Logic“, s. 109.

<sup>151</sup> Abelard, P. (ed.) Jacobi, K. & Strub, C. 2010. „Glossae super Periermeneias“, in *Corpus Christianorum Continuatio Mediaevalis* 206, Turnhout: Brepols., 00.11.

<sup>152</sup> *Ibid.*, 02.19.

<sup>153</sup> De Rijk, L.M. 1986. „Peter Abelard’s Semantics and His Doctrine of Being“, *Vivarium* 24: 85–127.

<sup>154</sup> Abelard, P. & (ed.) De Rijk, L.M. 1970. *Dialectica, second edition*, Assen: Van Gorcum, s. 151.

Abélard se také věnuje teorii sylogismů, konkrétně samotnou povahou inferenčních vztahů. Dochází k tomu, že stejně jako u sylogismů je obsah konkluze obsažen již v obsahu premisy, je i u pravých podmínek takto určen vztah mezi antecedentem a konsekventem.<sup>155</sup> Abélard tímto vlastně navazuje na Viléma ze Champeaux, protože se zabývá vztahem antecedentu a konsekventu a poukazuje na to, že tradiční témata takový vztah nezakládají. Jediné téma, které zde vyhovuje, je téma „z druhu“ (*ab species*), které je vyjádřené v principu „cokoli je predikováno konkrétnímu, je predikováno i obecnému“.<sup>156</sup>

#### 4.4 Latinsky psaná logika ve třináctém století

##### 4.4.1 Znovuobjevení a nové překlady Aristotelových textů

V latinsky psané filozofické práci třináctého století je velmi dominantní vliv Aristotela, a to díky četným novým překladům jeho díla. V této době také vznikly význačné komentáře k dalším Aristotelovým pracím, zatímco doposud byly předmětem zájmu jen jeho *Kategorie* a *O interpretaci*. Tyto nové komentáře k Aristotelovým dílům byly přitom silně ovlivněny arabskými komentáři, například dílem komentátora jménem Abu Hamid Muhammad al-Ghazali (1058-1111), který shrnoval Al-Farabiho a Avicenovy myšlenky, a jehož dílo bylo koncem 12. století přeloženo do latiny.<sup>157</sup> Díky práci Averroa také v tomto období doznívá zájem o metafyziku.<sup>158</sup>

Vedle tradice komentářů k Aristotelovým textům se navíc na tehdejších univerzitách na latinském západě zároveň psaly učebnice logiky, které obsahovaly

---

<sup>155</sup> Abelard, *Dialectica*, s. 253;

Martin, C.J. 2004. „Logic“, in J.E. Brower & K. Guilfooy (ed.), *The Cambridge Companion to Abelard*, Cambridge: Cambridge University Press, 158–199, s. 170.

<sup>156</sup> Abelard, *Dialectica*, s. 347.

<sup>157</sup> Uckelman, S.L. & Lagerlund, H. 2016. „Logic in the Latin Thirteenth Century“, in C. Dutilh Novaes & S. Read (ed.), *The Cambridge Companion to Medieval Logic*, Cambridge: Cambridge University Press, 119-141, s. 119-120.

<sup>158</sup> *Ibid.*, s. 123.

přístupy k logice a sémantice velmi odlišné od Aristotela.<sup>159</sup> Polovina 13. století tak ve vývoji logiky zaznamenává zvrát, protože se zde poprvé setkáváme se systematicky utříděnými univerzitními učebnicemi logiky, které se odprošťují od sledování komentářů k Aristotelovým dílům.<sup>160</sup> Výraznou osobností v této tradici byl Vilém ze Sherwoodu, který pocházel z Anglie, ale působil na univerzitě v Paříži a zásadně ovlivnil další důležité badatele třináctého století: Petra Španělského, Rogera Bacona a Lamberta z Auxerre.<sup>161</sup>

Ve 13. století se navíc začala výrazně rozdělovat anglická filozofická tradice pěstovaná na univerzitách v Oxfordu, Cambridgi a Londýně a francouzská tradice univerzity v Paříži, a to přesto, že řada významných logiků v té době studovala i působila na obou místech.<sup>162</sup>

#### 4.4.2 Robert Kilwardby jako původce realistického postoje k univerzáliím

Robert Kilwardby (cca 1215–1279) byl anglického původu, studoval v Paříži a později působil na univerzitě v Oxfordu. Jeho komentáře k Aristotelovi byly první úplnou sbírkou svého druhu, a navíc měly obrovský vliv na vývoj logiky v celém zbytku třináctého století.<sup>163</sup> Ve svém díle *Logica Vetus* vychází Kilwardby z Aristotelových děl *Kategorie* a *O interpretaci*, i z díla *Isagoge*.<sup>164</sup>

Kilwardby byl prvním logikem ve třináctém století, který se věnoval známé Porfyriově otázce o povaze univerzálií. Podle Kilwardbyho existují univerzálie jako formy jednotlivin, a jsou vzájemně jednotě vzhledem k souladu v jejich podstatě. V lidském poznání jsou univerzálie abstrahovány z jednotlivin, ve kterých se

---

<sup>159</sup> *Ibid.*, s. 119.

<sup>160</sup> *Ibid.*, s. 132.

<sup>161</sup> *Ibid.*

<sup>162</sup> *Ibid.*, s. 120.

<sup>163</sup> Silva, J.F., 2011. „Kilwardby“, in H. Lagerlund (ed.), *Encyclopedia of Medieval Philosophy*, Berlin: Springer, 1148–1153.

<sup>164</sup> Conti, A. 2013. „Semantics and Ontology in Robert Kilwardby’s Commentaries on the *Logica Vetus*“, in H. Lagerlund & P. Thom (ed.), *The Philosophy of Robert Kilwardby*, Leiden: Brill, 65–130, s. 102-103.

vyskytují. Univerzálie musí být podle Kilwardbyho obsaženy v singuláriích, protože jinak by singulárie nijak nepřispívaly k významu univerzálií.<sup>165</sup> Významným přispěním Kilwardbyho myšlenek je zde sjednocení různých oblastí Aristotelova učení, konkrétně zde jde o propojení oblasti logiky a metafyziky.<sup>166</sup>

Kilwardby vychází z rozboru univerzálií u Avicenny, přičemž rozlišuje metafyzický a logický přístup k univerzáliím: v metafyzice jsou univerzálie chápány jako nezávislé na jazyku, v logice jsou naopak chápány jako ze své podstaty s jazykem propojené.<sup>167</sup> Kilwardby zaujímá k univerzáliím přístup logiky, a tedy je chápe jako jména, která mohou být predikována, ale zároveň ze své podstaty univerzálie existují „před jmény, a proto je jejich význam odvozen od jejich skutečné formy. Kilwardby tento logický postoj k univerzáliím dále rozvíjí ve svých úvahách o vztahu myšlenky a skutečnosti, přičemž jazyk chápe jako reprezentaci myšlenky. Tímto Kilwardby zaujímá realistickou pozici k povaze univerzálií.<sup>168</sup>

Toto úzké propojení jazyka se skutečností a logiky s metafyzikou je patrné ve všech Kilwardbyho pracích: v komentáři *Logica Vetustatis* věnovaném *Kategoriím*, a také v jeho komentáři k *První analytice*.<sup>169</sup> Kilwardby je přesvědčen, že logika se má, na rozdíl od metafyziky, zabývat realitou, takže zcela vylučuje jazykové výklady kategorií. Deset druhů kategorií v deseti druzích promluv (*voces*) se vztahuje k deseti třídám skutečnosti jako druhu bytí, a z hlediska logiky je Kilwardby nahlíží jako podměty a predikáty.<sup>170</sup>

Z výše zmíněného Kilwardbyho realistického pohledu na univerzálie vyplývá i jeho analýza dvojznačnosti, která je podle něj založena ve skutečnosti, nikoli v jazyce. Kilwardby identifikuje tři způsoby označování významu:

---

<sup>165</sup> Uckelman, & Lagerlund, „Logic“, s. 127-128.

<sup>166</sup> Thom, P. 2007. *Logic and Ontology in the Syllogistic of Robert Kilwardby*, Leiden: Brill.

<sup>167</sup> Uckelman, & Lagerlund, „Logic“, s. 128.

<sup>168</sup> Lagerlund, H. 2000. *Modal Syllogistics in the Middle Ages*, Leiden: Brill, kapitola 2.

<sup>169</sup> Thom, P. 2013. „Robert Kilwardby on Syllogistic Form“ in H. Lagerlund and P. Thom (ed.), *The Philosophy of Robert Kilwardby*, Leiden: Brill, 131–162, s. 155-161.

<sup>170</sup> Uckelman, & Lagerlund, „Logic“, s. 128.

1. akt a forma označování, kde jde o dokonalost slova, přičemž každé slovo má jen jednu dokonalou formu;
2. označovaná věc, kde promluva může mít více významů a sdělovat tak více označení; a
3. srovnání znaku s označovaným, kde, stejně jako v předchozím bodě, může nést promluva více označení.<sup>171</sup>

V každé smysluplné promluvě je každé jméno jedinečné vzhledem k bodu 1) výše, ale může mít více významů ve smyslu toho, co je označováno (bod 2) výše) a ve smyslu vztahu mezi znakem a označovaným (bod 3)).<sup>172</sup>

Kilwardbyho pojednání o významech a dokonalosti termínů je překvapivě metafyzické. Kilwardby zde vychází z Averroa, a přestože se ve svém logickém díle od metafyziky explicitně distancuje, zde neustupuje od úzkého pojetí logiky a metafyziky tak, jak je známě od Aristotela.

Tímto Kilwardby zakládá novou tradici výkladu logiky, která se udržela po několik dalších století až do šestnáctého století. Kilwardby samozřejmě ovlivnil i diskuzi o logice na pražské univerzitě počátkem 15. století, tuto skutečnost můžeme vidět například u Štěpána z Pálče v *Nobilia consequentiarum*<sup>173</sup>. Přestože se toto pojetí logiky obvykle přisuzuje Albertu Velikému, podle Lareglunda (2000) jde ve skutečnosti o myšlenky pocházející od Kilwardbyho.<sup>174</sup> Toto úzké propojení logiky a metafyziky se stalo častým předmětem kritiky ze strany pozdějších logiků ve čtrnáctém století.<sup>175</sup>

Podobné propojení logiky a metafyziky je také patrné v pozdějším Kilwardbyho díle týkajícím se interpretace modální sylogistiky. Kilwardbyho komentář *In libros Priorum Analyticorum* byl prvním významným komentářem

---

<sup>171</sup> *Ibid.*, s. 128-129.

<sup>172</sup> *Ibid.*, s. 129.

<sup>173</sup> Praha, Národní knihovna, X.H.9, fol. 98.r.

<sup>174</sup> Lagerlund, H. 2000. *Modal Syllogistics in the Middle Ages*, Leiden: Brill, s. 29.

<sup>175</sup> Biard, J. & (ed.) Rosier-Catach, I. 2003. *La tradition médiévale des Catégories*. Paris-Louvain: Peeters.

k Aristotelově *Prvním Analytikám* napsaným ve třináctém století (počátkem 40. let 13. stol.), a podle Thoma (2011) jde dokonce o nejzajímavější a nejúplnější komentář, který kdy byl k tomuto dílu vypracován.<sup>176</sup> Rozbor modální sylogistiky je zde neobvykle podrobný a zcela původní, a proto ovlivnil řadu dalších autorů třináctého století.<sup>177</sup>

Komentátoři ve třináctém století předpokládali, že Aristotelovy teorie byly v zásadě správné. Stejně tak Kilwardby vychází z předpokladu Aristotelovy správnosti a snaží se dojít k vlastní interpretaci, kterou by Aristotelovu správnost doložil. Svůj rozbor začíná příkladem domněle vyvracejícím náhodnou konverzi propozice nutnosti. Konkrétně jde o příklad daný větou „Každý gramotný je nezbytně člověk.“ Podle Aristotelových i Kilwardbyho pravidel konverze by toto mělo být zaměněno na větu „Některý člověk je nezbytně gramotný“. Avšak zatímco první věta byla pravdivá, druhá je nepravdivá.<sup>178</sup>

Kilwardby nabízí dvě řešení k tomuto domnělému protipříkladu. První je založená na rozdílném čtení termínů použitých ve výše zmíněných dvou propozicích. Kilwardby vysvětluje, že termín sloužící jako podmět věty může sloužit jako podmět inherence (tzv. *suppositum*) nebo jako přívlastek, kterým je podmět konkretizován (*qualitas/forma*). Pokud například slovo „bílý“ funguje ve větě jako *suppositum* (tj. „to, které je bílé“), odkazuje na věc, která je bílá; avšak pokud tento termín stojí ve větě jako kvalita nebo forma, odkazuje na bělobu v inherenci toho, co je bílé, a nikoli na věc, v jejíž inherenci je.<sup>179</sup>

Podle Kilwardbyho v první větě zmíněného protipříkladu funguje výraz „gramotný“ jako *suppositum*, a proto je tato propozice pravdivá, zatímco v druhé propozici je tento výraz použit v predikátu jakožto predikující výraz, a proto zde

---

<sup>176</sup> Thom, P. 2011. „On Formalizing the Logics of the Past“, in M. Cameron & J. Marenbon (ed.), *Methods and Methodologies: Aristotelian Logic East and West, 500–1500*, Leiden: Brill, 191–206, s. 193–198.

<sup>177</sup> Thom, P. 2003. *Medieval Modal Systems*. Aldershot: Ashgate.

<sup>178</sup> Uckelman, & Lagerlund, „Logic“, s. 130.

<sup>179</sup> *Ibid.*

vyjadřuje kvalitu nebo formu.<sup>180</sup> Podle Kilwardbyho se tak mění význam původního podmětneho výrazu, protože již nefunguje jako *suppositum* (gramotný jedinec), ale vyjadřuje abstraktní vlastnost bytí gramotným, a právě tato změna zabraňuje konverzi. Pokud tedy obrácenou propozici čteme stále tímto způsobem, tak je stále pravdivá: „Něco, co je člověk, je nezbytně to, co je gramotné.“<sup>181</sup>

Kilwardby navíc k výše popsanému prvnímu řešení problému obracení propozice nabízí ještě druhý způsob, který sám upřednostňuje. Toto druhé řešení zakládá na rozlišení propozic, které jsou nezbytné samy o sobě (*per se*), a těch, které jsou nezbytné jen skrze konkrétní výskyt (*per accidens*).<sup>182</sup>

Pokud tedy řekneme, že „Každý gramotný je nezbytně člověk“, tento podmět nemůže být *per se* řečen o tomto predikátu, ale protože „gramotný“ nemůže být odděleno od toho, co náleží lidství jako takovému, tato propozice je uznána jako nezbytná, avšak pokud je propozice nezbytná tímto způsobem, je nezbytná *per accidens*. Proto, pokud Aristoteles tvrdí, že propozice nezbytnosti jsou obratitelné, má na mysli, že obratitelné jsou pouze ty, které jsou nezbytné *per se*.<sup>183</sup>

Základní Kilwardbyho myšlenka je zde taková, že výraz „člověk“ není *per se* predikován podmětu gramotný, a proto ani první výše jmenovaná propozice není propozicí nezbytnosti *per se*, a tudíž není obratitelná.<sup>184</sup> Jde pouze o propozici nezbytnosti *per accidens*, protože je pravdivá pouze v tom smysl, že být člověkem a být gramotným je vzájemně neodlučitelné. Výrazy „člověk“ a „gramotný“ nemají u Kilwardbyho onen blízký vztah, který by byl nutný k tomu, aby propozice byla obratitelná. Podle Kilwardbyho musí totiž být mezi výrazem podmětu a predikátu vztah zvláštního druhu, pokud má být propozice nezbytnou *per se* tím způsobem,

---

<sup>180</sup> *Ibid.*

<sup>181</sup> *Ibid.*

<sup>182</sup> *Ibid.*

<sup>183</sup> Kilwardby, R. 1968. *In libros Priorum Analyticorum exposition*, Frankfurt: Minerva, s. I, fol. 7rb.

<sup>184</sup> Uckelman, & Lagerlund, „Logic“, s. 131.

který Aristoteles vysvětluje v *Druhých Analytikách* I, 4–6, kde uvádí čtyři různé způsoby predikace *per se*.<sup>185</sup>

Kilwardby navíc zdůrazňuje, že v propozicích nezbytnosti *per se* musí být podmět *per se aliquod ipsius predicati*, tedy musí mít predikát jako základní vlastnost skrze sebe sama a nikoli skrze něco dalšího. Propozice nezbytnosti jakožto syllogismus je tedy chápána jako propozice vyjadřující základní vlastnosti věcí umístěné ve struktuře *genus-species*.<sup>186</sup>

#### 4.5 Logika třináctého století jako předchůdce viklefismu

Kilwardbyho rozpracování problematiky univerzálií již předznamenávalo Viklefovu logiku jako ideový zdroj realismu na Pražské univerzitě. V následující kapitole pojednávám Viklefovo dílo v návaznosti na dichotomii nominalismu a realismu v anglické i francouzské filozofii, například na často spatřovanou opozici mezi náhledem Burleyho a Ockhama, kde Ockham předznamenává Viklefa ve svém tvrzení, že vše mimo lidskou mysl jsou jednotliviny.

---

<sup>185</sup> *Ibid.*

<sup>186</sup> *Ibid.*

## 5 Dílo Jana Viklefa jako ideový zdroj realismu na Pražské univerzitě

### 5.1 Viklefova práce v kontextu dobové filozofie a teologie

Dílo Jana Viklefa (cca 1330-1384) bylo zásadních vlivů pro rozvoj realismu jako intelektuálního směru převažujícího mezi českými mistry na Pražské univerzitě v patnáctém století. V této kapitole vykládám Viklefovy myšlenky jako ideový zdroj realismu na Pražské univerzitě v době Václava IV. s ohledem na to, že Viklefovu práci je třeba chápat v rámci širšího kontextu myšlenkového vývoje na Oxfordské univerzitě a zároveň s ohledem na to, že Viklef přinesl výrazné novum do oxfordských intelektuálních kruhů.

Toto Viklefovo novum spočívá v do té doby neobvyklém náhledu na vztah mezi stvořitelem a stvořením. V souladu s pohledem realismu Viklef nahlíží univerzálie jakožto koncepty, které předcházejí jednotlivým stvořeným věcem v reálném světě. Viklef přitom vystihuje vztah stvořitele ke stvoření skrze koncept, který nazývá *dominium*. Protože podle Viklefa absolutní transcendence vylučuje, aby existoval skutečný vztah mezi bohem a stvořením, je spíše možné chápat boží účast na stvoření jako přímou, souvislou a pokračující. Bůh má proto podle Viklefa *dominium* nad každou věcí dříve, než jakákoli jiná bytost, a proto každé *dominium* vlastně následuje původní *dominium divinum*.<sup>187</sup>

Viklefův postoj metafyzického realismu vzhledem k univerzáliím tak navazuje na tradici oxfordského realismu a vychází z Aristotelových myšlenek ohledně následnosti. Stvořitel je tedy u Viklefa chápán jako základní předpoklad stojící na začátku příčinné následnosti, přičemž ostatní svět je soubor následných

---

<sup>187</sup> Wyclif, J. & (ed.) Poole, R.L. 1890. *De Dominio Divino*, Londýn: WS, DD, I, iii, 16.18–22.

stvořitelových aktů. Aristotelovy kategorie u Viklefa odpovídají křesťanským doktrínám, jako například trojjedinosti.

Tímto pojetím univerzálií Viklef vybočuje z tehdy běžného výkladu Aristotela ohledně světské moci, a zároveň se tak Viklef odlišuje od tehdejší anglosaské a anglo-normanské rétoriky. Nejvýraznějším prvkem Viklefovy argumentace je přitom již zmíněný pojem *dominium*, jakožto Boží království milosti. Tento termín byl v Anglii před Viklesem součástí augustýnské tradice myšlení a byl v anglosaském prostředí zejména používán zastánci opačných názorů než měl Viklef, tedy sympatizanty s papežstvím. Je možné, že Viklef zvolil tento ústřední koncept svého učení, aby pracoval s narativem svých názorových protivníků, který by takto využil proti nim. Jak však níže vykládám, přikláním se spíše k názoru, že Viklef patrně nezamýšlel využít teologie a teologického pojmu *dominium* k prosazení světských cílů.

## 5.2 Pozice Viklefova díla v rámci středověké logiky čtrnáctého století

### 5.2.1 Tzv. *logica modernorum*

V tradici učebnic<sup>188</sup> psaných ve třináctém století na Oxfordské univerzitě pokračoval širší myšlenkový směr na téže univerzitě ve čtrnáctém století, který zde nazývám souhrnně *logica modernorum*. Viklef se sice svými názory výrazně odlišoval od zbylých oxfordských intelektuálních kruhů, avšak nemůžeme jeho práci zcela oddělit od tohoto směru. V tehdejší terminologii byl totiž za „modernistu“ považován každý současný filozof.

Tento směr byl pokračováním prvních logických kompendií, která se začala objevovat v polovině třináctého století a uváděla studenty do moderní logiky, tedy

---

<sup>188</sup> Viz. sekce 4.4.1.

takzvané výše zmíněné logiky *modernorum*. Základem této logiky bylo studium vlastností termínů, čili *proprietas terminorum*. A také fungování synkategoramatických pojmů (*syncategoremata*).

Hlavními představiteli tohoto směru byli Roger Bacon, Vilém ze Sherwoodu a Jindřich z Ghentu. Tito myslitelé stáli u zrodu později stále rozdílnějších tradic Oxfordské a Pařížské univerzity, přičemž v Anglii začala vznikat pojednání zabývající se synkategoramatickými termíny,<sup>189</sup> tedy výrazy, které samy o sobě nic neoznačují a mají pouze význam jakožto označení v kontextu širší gramatické struktury.<sup>190</sup>

V Paříži koncem třináctého století naproti tomu dominovali tzv. *modistae*, kteří navazovali na práci tehdy nejoriginálnějších logiků působících na Pařížské univerzitě, zejména na Kilwardbyho. V Paříži tak klesl zájem o logiku *modernorum*, a to na rozdíl od Oxfordu, kde tento směr naopak sílil a svého vrcholu dosáhl ve čtrnáctém století v práci Burleyho a Ockhama.<sup>191</sup>

### 5.2.2 Logika v Anglii ve čtrnáctém století

Walter Burley (cca 1375 - cca 1344), který pocházel z Anglie, studoval na Oxfordu, avšak působil značnou část svého života v Paříži, ve svém raném díle shrnul znalosti logiky tak, jak existovala na počátku čtrnáctého století, a to svými pojednáními o teorii předpokladů, důsledků, a insolubilií.

Ve svém pozdějším díle pracoval na komentářích k Aristotelovým logickým pracím *O vyjadřování*, *Druhé analytiky* a *O sofistických důkazech*.<sup>192</sup> Významnou

---

<sup>189</sup> Braakhuis, H.A.G. 1981. „English Tracts on Syncategorematic Terms from Robert Bacon to Walter Burley“, in H.A.G. Braakhuis, C.H. Kneepkens & L.M. de Rijk (ed.), *English Logic and Semantics: From the End of the Twelfth Century to the Time of Ockham and Burleigh*, Nijmegen: Ingenium, 131–165, s. 131.

<sup>190</sup> Klima, G. 2006. „Syncategoremata“, in K. Brown (ed.), *Encyclopedia of Language and Linguistics, second edition*, Oxford: Elsevier, XII, 353–356.

<sup>191</sup> Uckelman, & Lagerlund, „Logic“, s. 136.

<sup>192</sup> Read, S. 2016. „Logic in the Latin West in the Fourteenth Century“, in C. Dutilh Novaes & S. Read (ed.), *The Cambridge Companion to Medieval Logic*, Cambridge: Cambridge University Press, 142–165, s. 144.

myšlenkou, kterou zde Burley přinesl, je explicitní vyčlenění reálných propozic (*propositiones in re*) jako konečného významu označovaného psanými a mluvenými propozicemi.<sup>193</sup>

Burleyho nejvýznamnější přínos v oblasti logiky je odpověď na Ockhamovu práci *Summa Logicae*.<sup>194</sup> Burleyho logika byla zároveň základem veškerého vývoje logické práce v Anglii ve čtrnáctém století.

Vilém Ockham (cca 1287 – cca 1348) naproti tomu nezastával nijak radikální názory vzhledem k tehdejšímu vývoji logiky, avšak radikální bylo Ockhamovo pojednání sémantiky a metafyziky jakožto jejího teoretického rámce.<sup>195</sup> Ve svých komentářích k Aristotelovým dílům *Kategorie*, *O interpretaci*, *O sofistických důkazech* a ve svém vlastním díle *Summa logicae* Ockham v roce 1323 představil svou „redukcionistickou a ikonoklastickou metafyziku“.<sup>196</sup> Následně v roce 1324 musel Ockham vycestovat z Londýna, kde dosud pracoval, a navštívit papežský dvůr v Avignonu, avšak není jisté, zda již v této době se musel bránit proti obvinění z kacířství či zda na papežský dvůr cestoval jako přednášející.<sup>197</sup> V každém případě je jisté, že Ockham byl z kacířství obviněn v letech 1327-1328 a v roce 1328 opustil papežský dvůr exkomunikován papežem Janem XXII. Zbytek života strávil Ockham u dvora císaře Svaté říše římské v Mnichově, kde se věnoval svým teologickým a politickým spisům.

Burley a Ockham jsou často v sekundární literatuře vykreslováni ve vzájemné opozici, a to zejména vzhledem k protikladu nominalismu a realismu. Burley následoval Aristotelovo myšlení v tom smyslu, že byl přesvědčen, že existují věci, které jsou mimo lidskou mysl a které jsou zároveň společné všem věcem tím, že s nimi sdílejí společnou podstatu, která je imanentní jednotlivinám. Ockham také

---

<sup>193</sup> Brown, S. 1973, „Walter Burley’s Middle Commentary on Aristotle’s *Perihermeneias*“, *Franciscan Studies* 33: 42–134, s. 124.

<sup>194</sup> Read, „Logic“, s. 145.

<sup>195</sup> Read, S. 2007. „William Ockham’s *The Sum of Logic*“, *Topoi* 26: 271–277.

<sup>196</sup> Read, „Logic“, s. 146-147.

<sup>197</sup> Knysh. G. D. 1986. „Biographical Reflections on Ockham“, *Franciscan Studies* 46: 61-91, s. 71-73.

v jistém smyslu následoval Aristotelovo myšlení, a to zejména v přesvědčení, že všechno mimo lidskou mysl jsou jednotliviny, takže jejich vlastnosti jsou také jednotlivinami.<sup>198</sup>

Ockham prohlašoval Burleyho reálné propozice za „absurdní“,<sup>199</sup> protože v Burleyho pojetí by v reálné propozici mohl podmět zcela absorbovat predikát (například v propozici „Pes jí chléb“). Podle Ockhama jsou tedy podmět a predikát mentální propozice koncepty, které získávají význam tím, že poukazují na jednotliviny, a nikoli tím, že by poukazovaly na reálně neexistující společné vlastnosti těchto jednotlivin.<sup>200</sup>

Vedle Burleyho a Ockhama vznikla v Anglii ve 20. letech čtrnáctého století řada dalších významných latinsky psaných děl v oblasti logiky, a to hlavně na koleji Merton na Oxfordu. Hlavní těžiště práce oxfordských vědců v tomto zlatém věku intelektuálních pokroků na oxfordské univerzitě záleželo v rozvoji matematické fyziky, čímž se, pravděpodobně v předpojetí pozdější průmyslové revoluce, tato věda poprvé výrazně posunula od Aristotela.<sup>201</sup> Vedle rozvoje fyziky však titíž badatelé také výrazně přispěli k rozvoji logiky, a z nich zejména Tomáš Bradwardine (cca1300 – 1349).

Bradwardine sepsal jakožto ještě mladý mistr na Oxfordu své pojednání o insolubiliích.<sup>202</sup> V této práci se Bradwardine zabývá insolubilií, která jsou nepravdivá, protože každé z nich označuje zároveň svou vlastní pravdu a svou vlastní nepravdu, a tím si samy o sobě implicitně odporují.<sup>203</sup>

---

<sup>198</sup> Read, „Logic“, s. 147.

<sup>199</sup> Ockham, W. & (ed.) Wey, J. 1980. *Quodlibeta Septem*, St Bonaventure, NY: Franciscan Institute, III 12, 248.

<sup>200</sup> Ockham, W. & (ed.) Boehner, P., Gál, G. & Brown, S. 1974a. *Summa Logicae*, St Bonaventure, NY: Franciscan Institute, s. 96;

Ockham, W. & (anglický překlad) Loux, M.J. 1974b. *Ockham's Theory of Terms: Part I of the Summa Logicae*, University of Notre Dame Press, s. 114.

<sup>201</sup> Read, „Logic“, s. 148-149.

<sup>202</sup> Read, „Logic“, s. 149.

<sup>203</sup> Bradwardine, T. & (edice a překlad) Read, S. 2010. *Insolubilia*, Leuven: Peeters.

Bradwardine na svou ranou práci v oblasti logiky navázal jakožto teolog svým vrcholným dílem *De Causa Dei*. Zde napadá pelagiány<sup>204</sup>, kteří tvrdili, že člověk se může dopracovat ke spáse skrze dobré skutky a práci a že spásy je možné dojít výlučně skrze boží milost (na což později navázal například kalvinismus).<sup>205</sup>

### 5.2.3 Pařížská univerzita ve čtrnáctém století – Jean Buridan

Jean Buridan (cca 1290 - cca 1360) byl jednoznačně nejvýznamnějším myslitelem čtrnáctého století. Jeho práce se věnují výhradně logice, a jsou to komentáře k Aristotelovi, jako například *Questiones*, což je výklad Aristotelova díla *Organon*, a také další logické spisy, z nichž nejvýznamnější jsou *Tractatus de Consequentibus* (*Pojednání o následcích*) a *Summulae de Dialectica*.<sup>206</sup>

Buridanovo dílo *Summulae de Dialectica* se skládá z devíti knih, které jsou zdánlivě komentářem ke spisu *Tractatus Petra Španělského*. Avšak ve čtvrté knize, věnující se teorii předpokladů, Buridan formuluje vlastní teorii. Taktéž poslední kniha, která je někdy chápána jako samostatné Buridanovo dílo s názvem *Sophismata*, představuje samostatný Buridanův úvod do logiky věnující se následnosti sofismatů.<sup>207</sup>

Buridanovo dílo *Summulae de Dialectica* výrazně přispělo k rozpracování teorie sylogismů na základě Aristotelova čtverce opaků. Jeden z manuskriptů tohoto díla obsahuje tři obrázky oktagonu. Tyto obrázky vyjadřují Buridanovu teorii sylogismů založenou na rozpracování Aristotelova díla, avšak rozšířenou o pojednání o sylogismech s propozicemi obsahujícími „nepřímé“ výrazy, jako je

---

<sup>204</sup> Tento spis spíše připomíná patristické texty než pozdně scholastické a je do jisté míry i předzvěstí renezanční filozofie. Ovšem jedná se i o určitou nadsázku, protože zde hájí své názory na *futura contingentia* proti Thomasu Buckinghamovi, zcela v duchu filozofické debaty čtrnáctého století o problému budoucích nahodilých událostech.

<sup>205</sup> Read, „Logic“, s. 149.

<sup>206</sup> *Ibid.*, s. 154.

<sup>207</sup> *Ibid.*, s. 154-155.

„lidský osel“ (tzv. asertorické sylogismy) a o sylogismech s propozicemi obsahujícími „nenormální konstrukce“, kde predikát předchází sponě.<sup>208</sup>

Zde Buridan přesahuje předchozí neúspěšné pokusy o negaci sylogismů, jako například u Notkera, který vypracovává negaci tvrzení typu „když..., pak...“.<sup>209</sup> Notker Labeo navazoval na Boethia a pokoušel se tato tvrzení negovat v části souvětí vyjadřující následek,<sup>210</sup> čímž ovšem dospěl k tvrzení obdobnému původnímu negovanému sylogismu.<sup>211</sup>

Buridan takto zároveň rozšiřuje a prohlubuje již existující teorii o modálních sylogismech. Tři obrázky oktagonů přitom vykazují analogii založenou na středověkých teoriích signifikace (vyjadřování), pravdivosti, předpokladu a konsekventu (následku), které jsou blíže nastíněny níže.<sup>212</sup>

Buridanova teorie o předpokladu a následku je samostatně rozvedena v jeho pojednání nazvaném *Tractatus de Consequentibus*. Zde Buridan vyslovuje svou teorii o formálních následcích (konsekventech): „Následek je chápán jako ‚formální‘, pokud je platný ve všech výrazech ponechávajících si podobnou formu“.<sup>213</sup> Tímto Buridan představuje pohled na formální následky typické pro myslitele Pařížské univerzity. Tento pohled je přitom zásadně odlišný od pohledu v anglické tradici, který zastával například výše uvedený Burley a který je založený na přesvědčení, že „následek“ (*consequent*) je rozuměn v „předpokladu“ (*antecedent*).<sup>214</sup> Buridanovo učení o univerzáliích a logice silně ovlivnilo Pražskou univerzitu. Následovníci buridanismu na Pražské univerzitě byli především němečtí nominalističtí mistři.

---

<sup>208</sup> Read, S. 2012. „The medieval theory of consequence“, *Synthese*, 187 (3): 899-912, s. 899.

<sup>209</sup> Wilks, „Latin Logic“, s. 100.

<sup>210</sup> Martin, C.J. 1991. „The Logic of Negation in Boethius“, *Phronesis* 36: 277-304.

<sup>211</sup> Marenbon, „The Latin Tradition, s. 40;

Notker, „De syllogismis“, s. 612-613.

<sup>212</sup> *Ibid.*

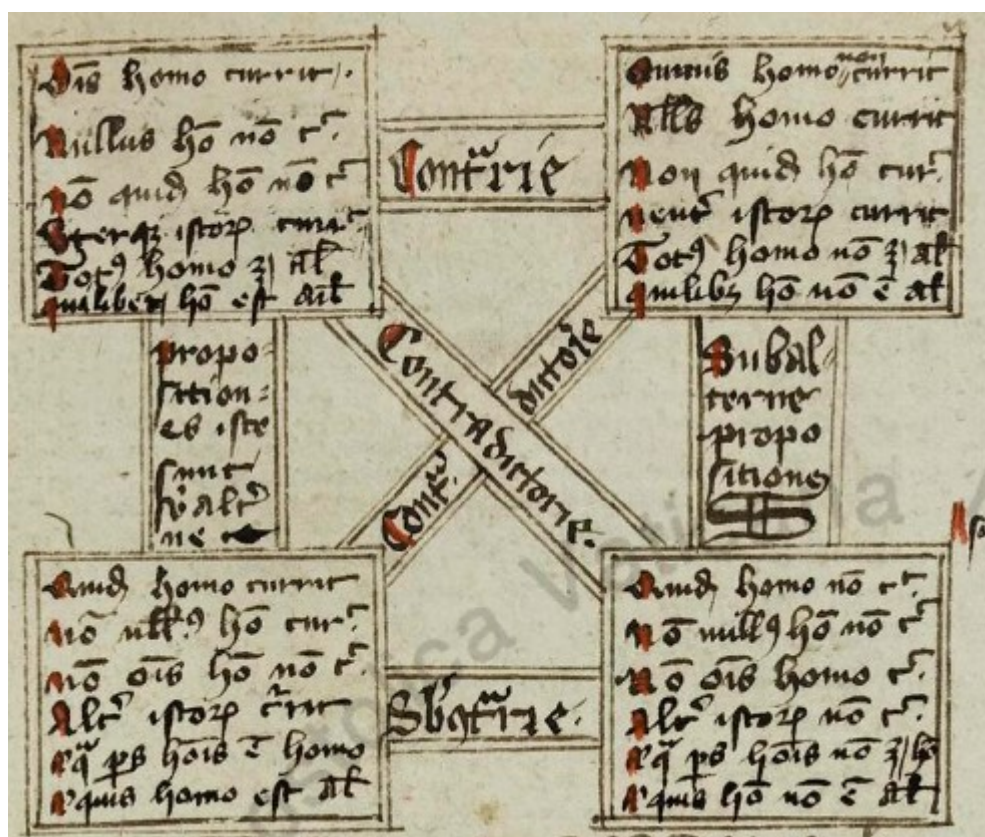
<sup>213</sup> Buridan, J. & (ed.) Hubien, H. 1976. *Tractatus de Consequentibus*, Louvain: Presses Universitaires, s. 34;

Buridan, J. & (anglický překlad) Read, S. 2015. *Treatise on Consequences*, New York: Fordham University Press, I 4.

<sup>214</sup> Read, „Logic“, s. 155.

Mezi nejvýznamnější žáky, kteří měli vliv na nominalistickou filozofii ve střední Evropě byli: Jindřich Toytting z Oyty, Jindřich Heynbuch z Langensteinu a Marsilius z Inghe.

Ve výše zmíněném díle *Summulae de Dialectica* Buridan kromě tří obrázků oktagonů také uvádí obrázek mimořádně rozpracovaného Aristotelova čtverce opozic, jak ukazuje níže Obrázek 1:



Obrázek 1: Buridanovo podání Aristotelova čtverce opaků, jak je rozpracovaný v díle *Summulae*<sup>215</sup>

Buridan zde tedy rozpracovává čtverec opaků, který se již před ním pokoušel neúspěšně vyložit Abbo z Fleury, který však nedokázal rozlišit Boethiův výklad od Apuleia, a tak právě tento čtverec opaků chybně dával do souvislosti s Apuleiovým obrázkem obdobného čtverce s jinými označeními.

<sup>215</sup> Zdroj: Knihovna Vatikán, Pal.lat. 994, fol. 6r.

Aristotelův čtverec opozic, který nyní Buridan rozpracovává podrobněji, zde vyjadřuje Buridanovu teorii asertorických sylogismů. Každý sylogismus je totiž podle Buridana složen z hlavní a vedlejší premisy, přičemž první premisa je hlavní, a tudíž obsahuje hlavní výraz. Buridan připouští tyto tři možnosti gramatické souvztažnosti:

- Prostřední výraz je podmětem jedné premisy a predikátem druhé premisy
- Prostřední výraz je predikátem obou premis
- Prostřední výraz je podmětem obou premis<sup>216</sup>

Každá propozice (neboli oznamovací věta) má jednu ze čtyř možných forem, které jsou znázorněné v Buridanově čtverci: čtverec opozic se skládá z *a-*, *e-*, *i-*, a *o-* propozic.<sup>217</sup> Platnost Aristotelského sylogismu je pak založená na pravidle *dictum de omni et nullo*: Výraz je predikovaný všem ostatním, pokud nemohou být nalezeny žádné takové příklady podmětu nemohou, jejichž další výraz by nemohl být součástí tvrzení.<sup>218</sup> Analogické pravidlo platí pro výraz, který nemůže být predikován žádnému z ostatních.<sup>219</sup>

Jednotlivé uzly tohoto čtverce obsahují vždy několik propozic. Například v levém horním rohu jsou tyto propozice:

- Každý člověk běží. (*Omnis homo currit.*)
- Žádný člověk neběží. (*Nullus homo non currit.*)
- Ne každý člověk neběží. (*Non quidam homo non currit.*)
- Každý z těchto běží. (*Uterque istorum currit.*)
- Celý člověk je zvíře. (*Totus homo est animal.*)
- Jakýkoli člověk je zvíře. (*Quilibet homo est animal.*)<sup>220</sup>

---

<sup>216</sup> Read, „The medieval“, s. 900.

<sup>217</sup> *Ibid.*, s. 901.

<sup>218</sup> Aristotle & (anglický překlad) Jenkinson, A.J. 2019. „Prior Analytics“, in J. Barnes (ed.), *Complete Works of Aristotle*, Princeton: Princeton University Press, I 1, 24a28-30.

<sup>219</sup> *Ibid.*

<sup>220</sup> Viz. Obrázek 1, Zde převzatý ze zdroje: Knihovna Vatikán, Pal.lat. 994, fol. 6r.

Následnost od podřazeného směrem k nadřazenému je podle Buridana materiálním následkem. Například v souvětí „Muž běží, a tedy zvíře běží“, jde o materiální následek, který není platným ve všech svých výrazech (termínech), avšak jde o platnou souslednost vzhledem k následku, který má více příčin pravdy než jeho předpoklad.<sup>221</sup> Jak Buridan dále vysvětluje v této kapitole věnované sofismům v díle *Summulae de Dialectica*, výše rozebraný vztah následnosti neznamena, že konsekvent je pravdivý vždy, když je pravdivý antecedent.

Buridanovo nominalistické stanovisko je zde založeno na tom, že konsekvent neexistuje a nemůže tedy být pravdivý, pokud není vysloven. Podle Buridana naopak věci nemohou být tak, jak označuje antecedent, aniž by zároveň byly tak, jak označuje konsekvent.<sup>222</sup> Tohoto Buridanova argumentu využívali němečtí mistři ve sporu o univerzálie na Pražské univerzitě.

Buridan také v této kapitole o sylogismech v *Summulae de Dialectica* rozpracovává Aristotelovu teorii, širší oproti výše popsané teorii, která se věnuje modálním sylogismům. Sylogismy jsou v této teorii dále rozvity modálními operátory „určitě“, „náhodně“ a „možná“.<sup>223</sup> Buridan zde zvažuje následnost „Každá propozice je stvrzující, a proto žádná propozice není negativní“. Tato následnost je platná, protože věci nemohou být tak, jak označuje antecedent, aniž by zároveň byly tak, jak označuje konsekvent. Avšak antecedent zde může být podle Buridana pravdivý, aniž by byl konsekvent pravdivý, protože pokud je zde antecedent pravdivý, konsekvent ani neexistuje.<sup>224</sup>

V rámci své teorie o označování (signifikace) Buridan dále hodnotí toto kritérium určení platnosti následností na základě označování a usuzuje, že není zcela správné. Zatímco podle Buridana ostatní výklady Aristotela tvrdí, že pravda

---

<sup>221</sup> Buridan, *Tractatus*, I 8.

<sup>222</sup> Buridan, J. & (anglický překlad) Klima, G. 2001. *Summulae de Dialectica: An Annotated Translation, with a Philosophical Introduction by Gyula Klima*, New Haven: Yale University Press, Sophismata, kapitola 8, s. 955.

<sup>223</sup> Read, „The medieval“, s. 902.

<sup>224</sup> Read, „Logic“, s. 155.

je založena na existenci toho, co je označováno propozicí,<sup>225</sup> Buridan tento výklad odmítá. Je totiž přesvědčen, že pokud můžeme cokoli vysvětlit použitím něčeho „méně“, neměli bychom používat „mnoho“.<sup>226</sup> Buridan dále píše, že „nyní vše lze snadno vysvětlit bez použití takových *complexe significabilia*, které nejsou substancemi ani akcidenty, ani podřízenostmi per se, ani inherentní v jakékoli další věci.<sup>227</sup> Proto by podle Buridana tato *complexe significabilia* neměla být používána.

Ve své teorii pravdivosti a následku Buridan píše, že pravdivost je vlastností předpokladu (supozice), nikoli označování významu (signifikace). Materiálním předpokladem výrazu je možnost výrazu vyjadřovat sám sebe, kde není výraz použit, aby odkazoval na něco dalšího. Personálním předpokladem výrazu je jeho schopnost zastupovat jednotliviny, kterým je predikován.<sup>228</sup>

V návaznosti na Aristotelův čtverec opozic ve třech zmíněných oktagonech Buridan zakresluje vždy osm uzlů, z nichž každý obsahuje devět rovnocenných propozic. *Obrázek 2* zde znázorňuje oktagon nenormálních propozic, které obsahují konstrukce, v nichž predikát předchází sponě:

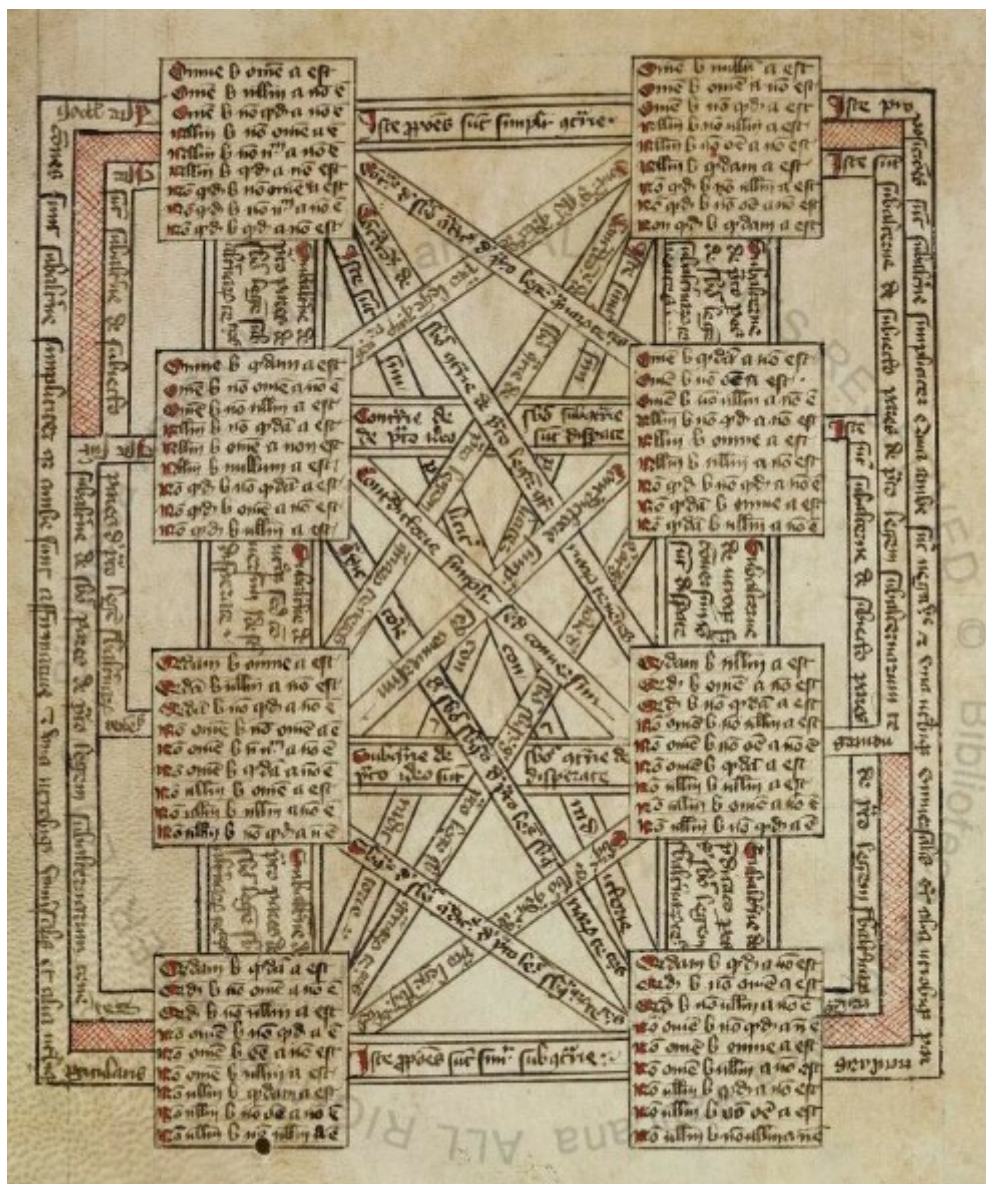
---

<sup>225</sup> Buridan, J. *Questiones in Metaphysicen Kniha 6 otázka 10*, citováno v G. Klima, G. 2009. *John Buridan*, Oxford: Oxford University Press, s. 219.

<sup>226</sup> Buridan, J. *Questiones in Metaphysicen Kniha 5 otázka 7*, citováno v J. Zupko. 2003. *John Buridan*, University of Notre Dame Press, s. 128.

<sup>227</sup> *Ibid.*

<sup>228</sup> Read, „The medieval“, s. 905.



Obrázek 2: Oktagon znázorňující opaky nenormálních proposic<sup>229</sup>

<sup>229</sup> Zdroj: Knihovna Vatikán, Pal.Lat. 994, fol. 1v. et fol. 7v.

V levém horním uzlu tohoto oktagonu Buridan uvádí tyto příkladné propozice:

- Každé A každé B je. (*Omne B omne A est.*)
- Každé B žádné A není. (*Omne B nullum A non est.*)
- Žádné B ne každé A je. (*Nullum B non omne A est.*)

[atd.]

Tento příklad „nenormální“ gramatické konstrukce, kde predikát předchází sponě, je jedním z projevů častého použití místních variant latiny v Buridanově době. To, co zde Buridan nazývá nenormálním, by totiž bylo normální gramatickou konstrukcí u Apuleia a Boethia.<sup>230</sup> Když se zde Buridan pokouší vykládat tzv. „nenormální konstrukci“ jako skutečně nenormální, potom nejsou propozice typu „Každé B A není“ či „Některé B A není“ v oktagonu rozmístěny pravidelně jako negativní, ale vzhledem ke svým kladným kvantifikátorům na začátku jsou zařazeny jako kladné.<sup>231</sup>

Buridan na základě těchto negativních propozic rozšiřuje teorii o obracení (konverzi) propozic *per accidens*. V tomto Buridanově rozšíření může být každá kategorická asertorická propozice obrácena buď sama o sobě nebo *per accidens*: například propozice „Každé a je B“ je akcidentálně obrácena na propozici „Některé B je A“; zatímco například propozice „Žádné A není B“ je obrácena sama o sobě na „Žádné B není A“, ale i akcidentálně na „Některé B není A“.<sup>232</sup>

Buridan tak prohlubuje do té doby neúplnou teorii obracení propozic, kterou rozpracoval například Kilwardby<sup>233</sup> vyvrácením domnělého protipříkladu vyvracejícího možnost konverze záměnou propozice nezbytnosti, ale také

---

<sup>230</sup> Read, „The medieval“, s. 999.

<sup>231</sup> *Ibid.*

<sup>232</sup> Buridan, J. & (anglický překlad) Klima, G. 2001. *Summulae de Dialectica: An Annotated Translation, with a Philosophical Introduction by Gyula Klima*, New Haven: Yale University Press, I 6, s. 51.

<sup>233</sup> Viz. sekce 4.4.2

Theoprastos<sup>234</sup> se svým novým odůvodněním obracení univerzálně negativních propozic.

Buridan tento svůj výklad v *Summulae de Dialectica* zapojuje do tehdejší teorie o sylogismech.<sup>235</sup> Zachází se sylogismy jako se speciálními případy formální následnosti, ale vnáší do této teorie nové přístupy vzhledem k nauce o platnosti sylogismů. Buridan zde systematicky pojednává všechny kombinace předpokladu a následku sylogismů a určuje, které sylogismy jsou v této teorii platné.<sup>236</sup>

V návaznosti na teorii o platnosti sylogismů z hlediska formální následnosti se Buridan také věnuje vlastnosti sylogismů v závislosti na významu a signifikaci sylogismů jako celku i jednotlivých výrazů. Vše, co podle Buridana odpovídá určité propozici, jsou označované věci jejich jednotlivých výrazů. Tyto označované entity jsou však stejné nezávisle na tom, zda je propozice potvrzující nebo negativní. Proto není možné definovat pravdu pouze v závislosti na označování v propozici. Určité kladné tvrzení je totiž pravdivé, pokud jeho podmět a predikát odkazují k témuž. Negativní tvrzení je naopak pravdivé tehdy, když jeho podmět a predikát neodkazují k témuž.<sup>237</sup>

Buridan také konkretizuje samotné univerzálie tím, že samotným kategoriím obecnin dodává přívlastky. Tyto přívlastky byly používány i hlavním teoretikem sporu o univerzálie na Pražské univerzitě Štěpánem z Pálče. V *Argumenta de universalibus realibus*<sup>238</sup> hovoří Páleč stejně jako Buridan o *universalia ante rem sive in causando, universalia in re sive in essendo* a *universalia post rem sive in signis*.

---

<sup>234</sup> Viz. sekce 4.2.3

<sup>235</sup> Read, „The medieval“, s. 999.

<sup>236</sup> Read, „The medieval“, s. 999-1000.

<sup>237</sup> Buridan, *Summulae*, kapitola 2, závěr 14, s. 858-859.

<sup>238</sup> Šmahel, *Alma mater Pragensis*, s. 284-289.

### 5.3 Metafyzický realismus v práci Jana Viklefa

#### 5.3.1 Koncept *dominium* jako ústřední pojem Viklefových politických spisů

Viklef patřil z akademického hlediska mezi metafyziky na Oxfordské univerzitě. Z politického hlediska zastával názory směřující k omezení mocenského vlivu církve, které otevřeně hlásal od roku 1375, a také k omezení církevního majetku, což začal prosazovat od roku 1376.<sup>239</sup>

V této práci shrnuji Viklefovo učení vzhledem k jeho názorům v rámci filozofického sporu o univerzálie. Viklefovo učení o univerzáliích je však nedílně provázáno s jeho politickými názory, přičemž v obou těchto doménách je Viklefovým ústředním pojmem *dominium*.

Viklefova argumentace směřující k omezení mocenského vlivu církve se odlišovala od tradiční anglo-saské a anglo-normanské rétoriky, ale také od jemu soudobého výkladu Aristotelových myšlenek o světské moci.<sup>240</sup> Viklef překvapivě používá způsob argumentace a jazykové formulace, které do té doby přináležela převážně představitelům církve názorově souznějícím s papežstvím.<sup>241</sup>

Nejvýraznějším prvkem této argumentace je právě použití zmíněného pojmu *dominium*, tedy Božího království milosti. Doposud byl tento výraz nedílnou součástí argumentace obhajující církevní vlastnictví majetku.<sup>242</sup>

Toto chápání boží milosti jako původu pozemské spravedlnosti bylo součástí tehdy pevně zakotvené augustýnské tradice myšlení v Anglii.<sup>243</sup> Je tedy možné, že

---

<sup>239</sup> Lahey, S.E. & ProQuest. 2003. *Philosophy and Politics in the Thought of John Wyclif*, Cambridge: Cambridge University Press, s. 1.

<sup>240</sup> Kantorowicz, E. 1957. *The King's Two Bodies: A Study in Medieval Political Theology*, Princeton: Princeton University Press, s. 42–61;

Nelson, J. 1988. "Kingship and Empire" in J. H. Burns (ed.), *The Cambridge History of Medieval Political Thought 350–1450*, Cambridge: Cambridge University Press, 211–251, s. 239–42.

<sup>241</sup> Lahey, *Philosophy and Politics*, s. 1.

<sup>242</sup> Walsh, K., 1981. *A Fourteenth-Century Scholar and Primate: Richard Fitzralph in Oxford, Avignon and Armagh*, Oxford: Oxford University Press, s. 18.

<sup>243</sup> Gwynn, A. 1940. *The English Austin Friars in the Time of Wyclif*, Oxford: Oxford University Press, s. 41;

Viklef zvolil *dominium* jako ústřední koncept své argumentace právě proto, aby pracoval s narativem, který byl blízký jeho oponentům.<sup>244</sup> Toto vysvětlení však pokulhává, když si uvědomíme, že Viklef sám byl kněz a teolog, a taková argumentace by znamenala využití a převrácení vlastní teologie ke světským účelům.<sup>245</sup>

Tento koncept (*dominium*) přitom u Viklefa odkazuje jak na materiální aspekt panství, tedy *proprietas*, tak na mocenský obsah tohoto pojmu, čili *iurisdictio*.<sup>246</sup> Použití pojmu *dominium* s ohledem na druhou část jeho obsahu (*iurisdictio*) jako součást politické strategie by nebylo v souladu s Viklefovou teorií založenou na Augustýnově filozofii, Aristotelových politických myšlenkách, hierokratické teorii papežství a církevním právem.

Ve svém dalším výkladu se zde především snažím poukázat na skutečnost, že Viklef svým dílem nezapadal do své dobové intelektuální společnosti a že jeho práce byla z hlediska pojetí tradičního logického sporu o povahu univerzálií přelomová. Viklef někdy chápán jako postrádající vnitřní názorovou soudržnost,<sup>247</sup> a to zejména vzhledem k jeho monarchickému politickému názoru v kombinaci s filozofickým pojetím realismu v otázce o povaze univerzálií. Tento pohled na Viklefa sdílí i někteří prominentní autoři, jako například Anne Hudson (1997), která píše, že Viklefova hereze je „kombinace teologického, politického, a populárního radikalismu v jediném programu reformy, v programu, který navíc nacházel podporu za hranicemi univerzitních přednáškových síní.“<sup>248</sup>

---

Pantin, W.A. 1955. *The English Church in the Fourteenth Century*, Cambridge: Cambridge University Press, s. 63.

<sup>244</sup> Lahey, *Philosophy and Politics*, s. 2.

<sup>245</sup> *Ibid.*, s. 3.

<sup>246</sup> *Ibid.*, s. 2.

<sup>247</sup> Lambert, M. 1992 [1977]. *Medieval Heresy: Popular Movements from the Gregorian Reform to the Reformation*, New York: Barnes & Noble, s. 225-242.

<sup>248</sup> Hudson, A. 1978, *Selections from English Wycliffite writings*, Cambridge: Cambridge University Press, s. 4.

Považuji takový pohled na Viklefovo dílo za výsledek nahlížení Viklefova pojetí sporu o univerzálie zároveň z pohledu disciplín filozofie a politické historie, bez zřetele na odlišné epistemologické základy takových náhledů. V této práci se nezabývám Viklefovou vnitřní rozporností, kterou nepovažuji za předmětnou z hlediska jeho teoretického příspěví ke sporu o univerzálie. Přikláním se k pohledu, že Viklefovo myšlení bylo zcela jedinečné právě propojením konceptu *dominium* s realistickým pohledem na univerzálie.

V následujících sekcích vysvětluji svůj pohled na Viklefovo použití konceptu *dominium* v souvislosti s jeho výkladem vlastního realistického stanoviska vzhledem k filozofickému sporu o univerzáliích. Postoj k univerzáliím Viklef podrobně vysvětluje ve svém díle *Tractatus de Universalibus*, což je pátý traktát druhé knihy Viklefova spisu „Suma o Jsoucnu“ (*Summa De Ente*). Na základě tohoto díla je možné nahlížet i další Viklefovy výklady, zejména pojednání *De Dominio Divino* a *De Civili Dominio*, jako praktický odraz Viklefova realistického postoje, kde „pozemské panství“ (*dominium divino*) je skutečným odrazem „panství posvátného“ (*dominium civile*) v reálném světě.

### 5.3.2 Základní nástin Viklefova postoje k univerzáliím

Jak již bylo řečeno, Viklef zastával vzhledem ke sporu o univerzálie postoj metafyzického realismu. Viklefova práce v této oblasti navazovala na tradici oxfordského realismu, která se vyvinula v „oxfordském intelektuálním prostředí“<sup>249</sup> jako myšlenkový proud odpovídající kategorickému myšlení založeném na Aristotelově pojednání analogie a následnosti.<sup>250</sup>

---

<sup>249</sup> Robson, J.A. 1961. *Wyclif and the Oxford Schools*, Oxford: Oxford University Press.

<sup>250</sup> Inglis, J. 1998. *Spheres of Philosophical Inquiry and the Historiography of Medieval Philosophy*, Leiden–Boston–Köln: Brill.

Viklefův pohled na univerzálie je podrobně rozpracován v jeho díle *Tractatus de Universalibus*,<sup>251</sup> avšak pro výklad Viklefova pohledu je třeba vzít v úvahu i další jeho práce, zejména *De Dominio Divino* a *De Civili Dominio*.

Viklefovo pojednání konceptu *dominium* ve světle jeho realistického postoje k univerzáliím je možné chápat jako výklad o řádu světa, kde stvořitel je chápán jako základní příčina a předpoklad a svět je souborem stvořitelových aktů, které můžeme hermeneuticky vykládat.<sup>252</sup>

Aristotelovy kategorie jsou tedy aplikovány ve Viklefově díle na základní prvky křesťanské víry. Shodně s Augustinem tak hovoří o stopách trojice *vestigia trinitatis* ve všech částech lidského vědění a konání.

Z politického hlediska je třeba poznamenat, že Viklefův teoretický postoj k univerzáliím neodpovídá jeho politickým názorům vzhledem k tomu, že ve sporu o univerzálie se nominalisté stavěli na stranu monarchismu, zatímco realistická argumentace směřovala k tzv. hierokratismu (nebo „hiekratismu“<sup>253</sup>) tedy k vládě kněžského stavu. Viklef na druhou stranu podporoval politický názor směřující k podpoře světské vlády světského panovníka.<sup>254</sup>

Tento zdánlivý „vnitřní rozpor“<sup>255</sup> ve Viklefově učení však můžeme v této práci opominout jako nevýznamný pro ideová východiska realismu na Pražské univerzitě. Pokud bychom se jím chtěli podrobněji zabývat, museli bychom, jak poznamenává Leff (1967), opustit tradiční rozlišení mezi disciplínami, jakými je politická historie, teologie, historie hereze<sup>256</sup> či historie vědy. V následujících sekcích

---

<sup>251</sup> Kenny, A. 1986. "The Realism of the De Universalibus," in Kenny, A. (ed.), *Wyclif in his Times*, Oxford: Oxford University Press, 17–30, s. 18.

<sup>252</sup> Boreczky, E. & ProQuest. 2008. *John Wyclif's Discourse on dominion in community*, Leiden: Brill, s. 36.

<sup>253</sup> Tachau, K. 1988. *Vision and Certitude in the Age of Ockham. Optics, epistemology and the foundations of semantics 1250–1340*, Leiden: Brill.

<sup>254</sup> Boreczky, *John Wyclif's Discourse*, s. 37.

<sup>255</sup> Kretzman, N. 1986. "Continua, Indivisibles, and Change in Wyclif's Logic of Scripture," in Kenny, A. (ed.), *Wyclif in his Times*, Oxford: Oxford University Press, s. 31–66.

<sup>256</sup> Leff, G. 1967. *Heresy in the Later Middle Ages*, Manchester: Manchester University Press, s. 494–558.

o Viklefovi se zaměřuji na výklad o konceptu dominium v úzké souvislosti s rozbohem problému sporu o univerzálie.

### 5.3.3 Zakotvení Viklefova učení do oxfordského realismu a Ockhamovy logiky

Viklefovo učení z filozofického pohledu je třeba vidět v souvislosti s vývojem logiky jako základního teoretického východiska argumentace v oblasti problému univerzálií a v širším kontextu vývoje pozdně středověké logiky.

Viklefovy filozofické a teologické výklady jako součást proudu oxfordského realismu mohou být chápány jako hledání „existenční jistoty“<sup>257</sup>, také hledání souladu záměrů lidského jednání s posvátným vzorem takového jednání (přičemž tento vzor nahlížíme skrze „zjevení“<sup>258</sup>), a zároveň hledání pojmů použitých k vyjádření této „posvátné inspirace“.<sup>259</sup>

V tomto směru Viklef navazuje na Ockhamovu filozofii a logiku. Ockhamova logika se ve Viklefově díle výrazně projevuje v pojetí teorie o *dominiu* v kontextu slovního vyjádření psaných textů.<sup>260</sup> Problém vztahu mezi psaným a mluveným textem a otázka psaného textu jako konkrétního vyobrazení slov je u Viklefa markantní, vzhledem k jeho přesvědčení o pravosti písma svatého v jeho doslovném významu.

V návaznosti na skutečnost, že Viklef je chápán jako „zdroj anglické gramotnosti“<sup>261</sup> a autorita v oblasti psaného slova, pojednávám v této práci Viklefovo učení jako ideový zdroj realismu v Evropě. Význam Viklefa pro Pražskou univerzitu je totiž nepochybně nejen v jeho postoji k univerzáliím a v důrazu na

---

<sup>257</sup> Tachau, K. 1988. *Vision and Certitude in the Age of Ockham. Optics, epistemology and the foundations of semantics 1250–1340*, Leiden: Brill, s. 48.

<sup>258</sup> *Ibid.*

<sup>259</sup> *Ibid.*

<sup>260</sup> Gellrich, J. 1995. *Discourse and Dominion in the Fourteenth Century; Oral Contexts of Writing in Philosophy, Politics, and Poetry*, Princeton: Princeton University Press, s. 11.

<sup>261</sup> Boreczky, *John Wyclif's Discourse*, s. 36.

doslovný výklad písmá, ale také v širším teoretickém rámci jeho učení zakotvenému v pozdně středověké scholastické logice.

#### 5.3.4 Podrobný výklad Viklefova postoje k univerzáliím

Viklefovo chápání univerzálií plně odpovídalo realistickému pohledu ve sporu o univerzálie, kde jednotlivé stvořené věci v reálném světě jsou chápány jako existující díky jejich předchozí existenci jakožto univerzálních konceptů. Viklefovo pojetí vztahu stvořitele a stvoření přineslo novum do tohoto intelektuálního prostředí. Převádí logické argumenty na teologické.

Ve svém díle *De Dominio Divino* Viklef popisuje boží vztah ke stvoření skrze prvky konceptu *dominium*. Tento vztah přitom Viklef formuluje jako filozofický základ svých přelomových myšlenek, když tvrdí, že absolutní boží transcendence vylučuje, aby existoval skutečný vztah mezi bohem a stvořením.

Jako příklad tohoto postoje lze uvést Viklefovu definici konceptu *dominium divinum*, kde připouští pouze vztah vycházející z určitého božího jednání v rámci stvoření, nikoli přímý vztah mezi Bohem a stvořením. Viklefova definice je následující:

[D]ominium Dei mensurat, ut prius et presuppositum, omnia alia assignanda: si enim creatura habet dominium super quidquam, Deus prius habet dominium super idem; ideo ad quodlibet creature dominium sequitur dominium divinum, et non econtra.<sup>262</sup>

Jde tedy o základ předcházející všem ostatním *dominiím* a předpokládající je. Pokud má určitá bytost *dominium* nad určitou věcí, Bůh má takové *dominium* nad touto věcí ještě předtím a dříve („*prius*“). Proto každé stvořené *dominium* pouze následuje ono *dominium divinum* a nikoli naopak. Viklef tímto vyjadřuje přesvědčení, že *dominium* určuje souvislou a pokračující boží účast na stvoření.

---

<sup>262</sup> Wyclif, J. & (ed.) Poole, R.L. 1890. *De Dominio Divino*, Londýn: WS, DD, I, iii, 16.18–22.

Viklefův postoj k univerzáliím je někdy nazýván „výstředně-realistickým“.<sup>263</sup> Viklef byl totiž ve své době již ojedinělým myslitelem, který se držel Augustýnova učení, zatímco ostatní myslitelé již následovali Ockhama. Viklefova ontologie může být viděna jako Platónská a spolu s Viklefovým nesouhlasem s Okhamovými myšlenkami jasně poukazuje na radikální odklon Viklefova učení a od názorového klimatu, které ve Viklefově době převažovalo na Oxfordu.

Ve Viklefově *De universalibus* jasně zaznívá Viklefovo odsouzení tehdejšího důrazu na znaky a zároveň přesvědčení, že nepochopení univerzálií ze strany Ockhamových myšlenkových následovníků je nepodstatné v porovnání se všemi ostatními současnými problémy světa:

Sic igitur indubie error intellectus et affectus circa universalialia est causa totius peccati regnantis in saeculo.<sup>264</sup>

Na druhou stranu by však nebylo zcela přesné vidět Viklefovu metafyziku, vzhledem k návaznosti na přístup logiky *modernum*, jako jednoznačný odklon od Okhamistického přístupu převažujícího na Oxfordu ve čtrnáctém století. Okhamismus na Oxfordu totiž nebyl školou v podobném smyslu jako například Thomismus. Přikláním se zde k názoru, který zastává William Courtenay (1987), že šlo spíše o hnutí, jehož stoupence pojil dohromady podobný filozofický přístup, a nikoli konkrétní ontologické přesvědčení.<sup>265</sup> Z Viklefova přístupu k logice je spíše patrné, že se proti přístupu *logica modernorum* nevymezoval nijak radikálně<sup>266</sup> a spíše se zapojoval do dialogu směřující k „modifikaci“<sup>267</sup> tohoto přístupu myšlenkového

---

<sup>263</sup> Cf. Robson, *Wyclif and the Oxford Schools*, s. 145–61.

<sup>264</sup> Wycliffe, J. & (ed.) Spade, P.V. & Kenny, A. 1985. *Tractatus de Universalibus*, Oxford: Clarendon Press, III, s. 145–175.

<sup>265</sup> Courtenay, W.J. 1987. *Schools and Scholars in Fourteenth-Century England*, Princeton: Princeton University Press, s. 190–218.

<sup>266</sup> Oberman, H. 1987. “Via Antiqua and Via Moderna: Late Medieval Prolegomena to Early Reformation Thought,” in A. Hudson & M. Wilks (ed.), *From Ockham to Wyclif*, Londýn: SCH Subsidia, 445–64.

<sup>267</sup> Wycliffe, J. & (ed.) Spade, P.V. & Kenny, A. 1985. *Tractatus de Universalibus*, Oxford: Clarendon Press.

směru k jeho ontologickému a epistemologickému základu. Podle Gilberta (1974) nelze Viklefa zcela oddělit od „modernistů“ na oxfordské univerzitě, protože do doby, než začaly být Viklefovy myšlenky nebezpečné, byl za „modernistu“ běžně označován každý, kdo byl současným filozofem.<sup>268</sup>

Viklefův zájem o problém univerzálií podle mého názoru výrazně nevybočuje z tehdejšího myšlení sám o sobě, avšak Viklef přináší novum svým návratem k řešení ontologických problémů, které byly ve Viklefově době odloženy na několik desetiletí stranou. Soudobí oxfordští badatelé, a to především většina logiků od konce čtrnáctého století, zastávali realistickou ontologii, v níž předpoklady zastupují skutečné vlastnosti v reálném světě, čímž potvrzují existenci všech Aristotelových kategorií nad rámec substance a kvality, o kterých psal Ockham.

Viklefovo dílo je někdy chápáno jako vnitřně rozporné, protože Viklef obvykle své pojednání zakončuje tvrzením, které rozporuje předešlý výklad. Není tomu jinak ani u Viklefova výkladu o druzích univerzálií. V úvodu svého traktátu *De universalibus* Viklef jmenuje tři druhy univerzálií:

- univerzálie z příčinnosti
- univerzálie ze společného
- univerzálie z reprezentace.<sup>269</sup>

V druhé kapitole traktátu *De universalibus* však již Viklef popisuje pět druhů univerzálií:

Primum et supremum genus est ratio vel idea exemplaris aeterna in Deo. Secundum genus est ratio communis creata in causis/ superioribus, ut intelligentiis et orbibus caelestibus. Tertium genus universalium est forma communis fundata in suis individuis. Et illa, inquit Lincolniensis, sunt genera et species de quibus loquitur Aristoteles. Quarto: forma communis in suis accidentibus, apprehensa/ab intellectu infimo, est universale. Sed quintum modum universalium – pro signis vel actibus intelligendi – dimittit Lincolniensis ut sibi impertinens.<sup>270</sup>

---

<sup>268</sup> Gilbert, N.W. 1974. „Ockham, Wyclif, and the ‘Via Moderna’“, in *Antiqui und Moderni: Traditionsbewußtsein im späten Mittelalter, Miscellanea Mediaevalia Band 9*, 85–125, s. 96.

<sup>269</sup> Wycliffe, *Tractatus de Universalibus*, 1, 15.6–16.16.

<sup>270</sup> *Ibid.*, 13.165–78;

Zajímavostí je, že se zde Viklef odvolává na autoritu Roberta Grosseteste, biskupa z Lincolnu (cca 1175-1253), kterého Viklef nazývá „Lincolniens“ (tedy „Lincolnský“): Prvním druhem univerzálií je zde míněna věčná představa Boha jakožto exemplární univerzálie. Druhým typem je běžná, vytvořená představa nadřazených příčin, jakými jsou inteligence a nebeské sféry. Třetím druhem univerzálií jsou společné formy zakořeněné v jednotlivinách, které, jak říká Grosseteste, jsou tím, co Aristoteles nazývá *genera et species*. Čtvrtým druhem univerzálií jsou společné formy ve všech případcích (akcidentech), chápané nejnižší formou intelektu. Nakonec pátou skupinou univerzálií jsou znaky a mentální akty, které Grosseteste odkládá stranou jakožto bezpředmětné vzhledem k jeho zájmům.

Těchto pět druhů univerzálií přitom odpovídá pěti kategoriím bytí, které Viklef rozlišuje v kapitole 7 traktátu *De universalibus*:

- věčné myšlené bytí v Bohu
- bytí v univerzálních příčinách
- bytí v určitých, jednotlivých příčinách
- jednotlivé bytí
- predikované bytí<sup>271</sup>

Tyto druhy bytí neodpovídají jen univerzáliím ve druhé knize traktátu *De universalibus*, ale podle Robsona (1961) také druhům univerzálií, které jmenuje právě Grosseteste.<sup>272</sup>

Viklefovy společné formy zakořeněné v jednotlivinách jsou návratem k Aristotelovým *genus* a *species*, což odkazuje na předchozí Viklefův výklad v první knize traktátu o „univerzáliích ze společného“. Univerzálie ze společného je tak věc, která je sdílena mnoha předpoklady, což Viklef ilustruje na známých Aristotelových příkladech „zvíře“ a „lidský“. Toto odpovídá i třetímu druhu univerzálií, který

---

*Ibid.*, 2, 59.165–78.

<sup>271</sup> *Ibid.*, 7, 126.35–127.58.

<sup>272</sup> Robson, *Wyclif and the Oxford Schools*, s. 148.

Viklef připisuje Robertovi Grosseteste ve druhé knize traktátu, přičemž uvádí stejné příklady obecného a zvláštního. Viklef tak možná používá Grossetestův seznam uvedený v sedmé knize traktátu ve svém popisu univerzálií ze společného ve druhé knize, aby poukázal na soulad Aristotelova odmítnutí Platonských forem s argumenty vedoucími k obhajobě realistického pohledu na univerzálie jakožto na koncepty vně myšlenkového světa. Použití Grossetestova seznamu ve výkladu o univerzáliích ze společného tak dopomáhá vyložit, že *genus* (jako například „zvíře“) je založený nejen ve svém jméně, ale také, v souladu s ockhamismem, mimo mentální svět.

K Viklefově, pravděpodobně záměrné, vnitřní rozpornosti je v rámci výkladu o druzích univerzálií nakonec nutné doplnit, že v deváté kapitole traktátu *De universalibus* Viklef dokonce dospívá k závěru, že nemá smysl se vůbec pokoušet o taxativní výčet všech druhů univerzálií:

Hic dicitur quod tantum quinque sunt universalia et tantum decem et in quocumque numero volueris sunt universalia, quia numeri, pro rebus numeratis, coincidunt in grossando vel subtiliando partes.<sup>273</sup>

Podle Viklefa se zde tedy započítané věci liší vzhledem k velikosti zvolených jednotek, zatímco předchozí nominalističtí metafyzici chápali *genus* a *species* jako výsledky práce lidské mysli zobecňující společné formy. Viklef naproti tomu tvrdí, že například zvíře je zvířetem, protože něco v jeho základní podstatě je stejné jako totéž v základní podstatě obdobných stvoření, což neovlivňuje vznik nebo zánik konkrétních jednotlivin.

Z takového Viklefova výkladu jasně vyvstává otázka, jak může něco existovat zvlášť v několika věcech, aniž by to bylo mezi ně rozděleno. Viklef toto řeší tak, že neklade důraz na společné znaky formy, narozdíl například od Tomáše Akvinského, ale rozlišuje mezi univerzáliemi prvního a druhého řádu.<sup>274</sup>

---

<sup>273</sup> Wycliffe, *Tractatus de Universalibus*, 9, 400–05.

<sup>274</sup> Wycliffe, *Tractatus de Universalibus*, 1, 191–206.

Univerzálie prvního řádu jsou přitom koncepty odvozené ze skutečné věci, zatímco univerzálie druhého řádu jsou koncepty odvozené z prvořadých významů. Univerzálie ze společného mají proto dva druhy bytí, a to v prvním řádu jako předměty Boží znalosti a ve druhém řádu jakožto záměry existující v Boží mysli. Univerzálie ve druhém řádu mají přitom z ontologického hlediska přednost, protože koncepty ve druhém řádu závisí na sběru myšlenek v rámci prvního řádu.

Zde by však bylo chybou zaměňovat logickou přednost univerzálií druhého řádu s metafyzickou předností. Popis souvztažností mezi základními vlastnostmi prvního a druhého řádu slouží k vysvětlení toho, jak určitá univerzálie může ve Viklefově realistickém pohledu existovat v několika věcech, aniž by se změnila její podstata. Zde mají naopak přednost věci stvořené v Boží mysli jakožto v prvním řádu, a tak zakládají všechny jednotlivé výskyty v druhém řádu, jako například všechna zvířata.

#### 5.4 Transpozice Viklefova učení na Pražskou univerzitu

Na přelomu čtrnáctého a patnáctého století měly Čechy úzké kulturní a náboženské vazby na Anglii a Skotsko. Intelektuální výměna mezi českým a britským univerzitním prostředím probíhala již od šedesátých let čtrnáctého století, kdy Vojtěch Raňkův z Ježova, český vzdělanec, který byl rektorem na Pařížské univerzitě a později působil i v Oxfordu, poskytl stipendium pro české studenty ke studiu na Oxfordu.<sup>275</sup> Další vazbou mezi intelektuálními prostředími obou národů byl sňatek anglického krále Richarda II. s Annou, dcerou císaře Karla IV. a sestrou českého krále Václava IV.<sup>276</sup>

O nejvýznamnější přispění k intelektuální výměně mezi Čechami a Britskými ostrovy se nepochybně zasloužili čeští studenti na anglických univerzitách, a to

---

<sup>275</sup> Spinka, M. 1956. „Paul Kravař and the Lollard-Hussite Relations.” *Church History* 25 (1), 16-26, s. 16.

<sup>276</sup> *Ibid.*

zejména na Oxfordu. Právě na Oxfordu se čeští studenti seznámili se spisy Jana Viklefa a dopravili kopie těchto spisů do Prahy. Původně byly v Čechách dostupné pouze ty z Viklefových spisů, které se týkaly filozofie. Viklefovy teologické práce se do Prahy dostaly později, a to převážně zásluhou Jeronýma Pražského. Právě Jeroným Pražský, který se v roce 1401 vrátil z Oxfordu, ovlivnil Jana Husa svým zanícením pro viklefismus. Hus sám, pro svou vlastní potřebu, přepsal řadu Viklefových prací.<sup>277</sup>

Později dopravili další Viklefovy teologické práce do Prahy další dva čeští studenti z Oxfordu jménem Mikuláš Faulfiš a Jiří z Knínic, kteří v Anglii navštívili lollardská centra, například Kemerton poblíž Tewkesbury v Gloucestershiru a Breybook v Northamptonshiru.<sup>278</sup> Tito studenti v lollardských centrech opisovali Viklefovy práce, které již v té době nebyly ani v Oxfordu dostupné, a po svém návratu je zpřístupnili intelektuálním kruhům v Čechách.<sup>279</sup> Tito dva studenti navíc přivezli do Prahy dokument, který dosvědčoval Viklefovu ortodoxii, ale tento dokument byl pravděpodobně falzifikátem, nikoli Viklefovým skutečným dílem.<sup>280</sup>

Vztahy mezi Čechy a Británií se však neomezovaly pouze na prostřednictví Viklefových studentů českého původu. Někteří britští lollardi komunikovali přímo s nejvýznamnějšími vůdci českého reformního hnutí. Například Viklefův žák Richard Wyche napsal v roce 1410 z Londýna přímo Husovi: „Huse, můj nejdražší bratře v Kristu, přestože mi neznámý tváří, ale ne vírou a láskou [...]“<sup>281</sup>

Wyche zde vyzývá Husa ke stálosti a věrnosti v úsilí o reformu, tak aby Hus jakožto Wycheho „bratr v Kristu“ dále posiloval dar, který mu bylo dán, a pracoval „jako dobrý rytíř Ježíše Krista“ a pilně kázal „slovy i příkladem, a připomínal

---

<sup>277</sup> Spinka, M. 1941. *John Hus and the Czech Reform*. Chicago: University of Chicago Press.

<sup>278</sup> Odložilík, O. 1937. *Wyclif and Bohemia: Two essays unknown binding*, Praha: Královská česká společnost nauk, s. 14.

<sup>279</sup> *Ibid.*

<sup>280</sup> Spinka, M. 1956. „Paul Kravař“, s. 16.

<sup>281</sup> Novotný, V. 1920. *M. Jana Husi Korespondence a dokumenty*, Praha: Komise pro vydávání pramenů náboženského hnutí českého, No. 22.

pravdu komukoli, komu [je] schopen“.<sup>282</sup> Wyche navíc spolu s tímto dopisem poslal Husovi znovu Viklefovy práce, aby nahradily spisy, které spálil pražský arcibiskup Zbyněk Zajíc z Hazmburka.<sup>283</sup> Hus odpověděl Wychemu informací, že jeho dopis četl veřejně během bohoslužby, které se zúčastnil hojný počet věřících, podle Husova odhadu dokonce desítky tisíc.<sup>284</sup> Husova horlivá sounáležitost s britskými lollardy je patrná již z úvodní zdravice v dopise:

Salutat Christi ecclesia de Boemia ecclesiam Christi in Anglia, optans esse particeps confessionis sancte fidei in gracia domini Ihesu Christi.<sup>285</sup>

Dále Hus Wycheho ujistil, že Viklefovy myšlenky přijímá v Čechách mnoho lidí, a to jak šlechtici tak obyčejní lidé, a že dokonce král a královna podporují reformu církve.<sup>286</sup>

Dalším významným anglickým šlechticem, který komunikoval přímo s českými vůdci reformního hnutí, byl Sir John Oldcastle z Cobhamu. Oldcastle psal v roce 1410 českému šlechtici Vokov z Valdštejna a v jeho nepřítomnosti také Zdislavovi ze Zvířetic.<sup>287</sup> Vok z Valdštejna i Zdislav ze Zvířetic byli v Anglii známí jako zapřísáhlí zastánci reformního hnutí.<sup>288</sup> Podobně jako v předchozí komunikaci Wycheho s Husem, i zde Oldcastle nabádal české šlechtice k odvážné ochraně reformy.<sup>289</sup> Tento dopis se dostal do rukou i Husovi, který ho považoval za natolik důležitý, že Sirovi Johnovi Oldcastle odpověděl, na což pak Oldcastle reagoval v dopise adresovaném králi Václavovi IV. v roce 1413.<sup>290</sup>

---

<sup>282</sup> *Ibid.*

<sup>283</sup> Spinka, M. 1956. „Paul Kravař“, s. 17.

<sup>284</sup> *Ibid.*

<sup>285</sup> Novotný, M. *Jana Husi Korespondence*, No. 85.

<sup>286</sup> *Ibid.*, No. 24.

<sup>287</sup> *Ibid.*, No. 21.

<sup>288</sup> Spinka, M. 1956. „Paul Kravař“, s. 17.

<sup>289</sup> Novotný, M. *Jana Husi Korespondence*, No. 21.

<sup>290</sup> Loserth, J. 1898. „Über die Beziehungen zwischen den englischen und böhmischen Wiklifisten“ in Loserth, J. *Die Beziehungen der steiermärkischen Landschaft zu den Universitäten Wittenberg, Rostock, Heidelberg, Tübingen, Strassburg u.a. in der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts*, Graz: Festschrift Der Universität Graz, Leuschner & Lubensky, XII, s. 268.

Nejsilnější vazbu mezi českými husity a anglickými viklefyisty však zprostředkoval Peter Payne, který studoval na Oxfordu a původně působil v Anglii, avšak po procesu s Oldcastlem, ve kterém byl Payne označen za lollardského Oldcastlova komplice, uprchl do Německa, kde mu poskytli azyl valdenští. Později Payne přesídlil do Čech, kde vyučoval na latinské škole. Díky své pracovitosti se brzy Payne dostal do čela reformního hnutí, kde pracoval spolu s Jakoubkem ze Stříbra jako přímým pokračovatelem Husa. Payne působil jako velmi vlivná osobnost, a to zejména ve frakci táboritů, a byl také zvolen jako vyslanec na basilejský koncil. V roce 1438 byl Payne uvězněn a anglický král Jindřich VI. neúspěšně usiloval o jeho přesun do Anglie, kde ho plánoval popravit. Payne však zemřel v Čechách až v roce 1456.<sup>291</sup>

---

<sup>291</sup> Bartoš, F.M. 1928. *Literární činnost M. Jana Rokycany, M. Jana Příbrama, M. Petra Payna*, Praha: Československá akademie věd, s. 90ff.

## 6 Spor o univerzálie v intelektuálním prostředí Pražské univerzity

### 6.1 Spor o univerzálie jako počátek samostatného českého myšlení

#### 6.1.1 Intelektuální prostředí a propojení univerzity s husitským hnutím

Spor o univerzálie na pražské univerzitě lze chápat jako počátek samostatného českého filozofického myšlení. František Šmahel se k tomuto přesně vyjadřuje, když píše, že: „Vše nasvědčuje tomu, že česká adaptace Wyclifova metafyzického systému byla významným stimulem v sebeuvědomovacím procesu české nonkonformní inteligence“<sup>292</sup>.

Dialogický charakter řešení této problematiky měl určující vliv i na formu jakou se tato problematika prezentovala. Na univerzitní půdě se spor řešil především v posluchárnách na základě přednesených kvestií nebo pozic. Kvestie se řešily na základě názorů autorit a vypracovávaly se, tak aby obsahovaly kladné i negativní argumenty k jejich řešení. Nejednalo se ovšem pouze o intelektuální sebeuvědomění se na akademické půdě univerzity. Právě toto uvědomění si českého myšlení převedlo spor o *universali realia* prostřednictvím kazatelen i mezi obyčejné lidi a v konečném svém důsledku vedlo až k husitské revoluci. Je třeba ovšem dodat, že byť spor o univerzálie nepochybně byl na počátku husitského hnutí, v pozdějších fázích již nebyl rozhodujícím činitelem.

V této kapitole se proto podrobněji věnuji tomu, jak bylo v českém prostředí adaptováno Viklefovo učení z hlediska přijetí jeho metafyzického systému a zároveň vyrovnání se s někdy kritizovanou vnitřní rozporností Viklefova učení, a to zejména s ohledem na pojetí univerzálií vzhledem k pojetí ústředního konceptu *dominium* jakožto univerzálie *sui generis*.

---

<sup>292</sup> Šmahel, *Alma mater Pragensis*, s. 372.

### 6.1.2 Spor o univerzálie jako rozkol mezi českými a německými mistry na Pražské univerzitě

Stojí za povšimnutí i forma jakou byl spor předkládán oponentům. Jak jsem již výše zmínil, důležitou roli při šíření myšlenek o univerzáliích hrály kazatelny. Stejně tak tomu bylo i na univerzitě.

Podstata sporu na pražské univerzitě na počátku 15. století netkvěla v tom, že by němečtí nominalističtí mistři zastávali pozici *universalia post rem* a zcela zavrhovali pozici *universalia ante rem*, kterou by výlučně zastávali čeští univerzitní mistři.

V jistém smyslu i němečtí mistři uznávali *universalia realia ante rem* a to jako primordiální příčiny nebo jako duchovní substance – inteligence. Tudiž hlavní spor netkvěl v těchto dvou přístupech, ale ve sporu o *universalia in re*.

*Universalia in re sive in essendo* je možné dále dělit do tří stupňů:

- *opinio Platonis*,
- *opinio media Johannis Wiclif* a
- *opinio Aristotelis*.

Právě v těchto třech stupních *universalia realia in re sive in essendo* tkvěl hlavní spor o obecniny na pražské univerzitě. Nominalističtí mistři popírali participaci jednotlivých stvořených věcí na božském bytí prostřednictvím Wyclifovy metafyziky ve smyslu *ordo essentialis universi*. Ovšem také popírali Aristotelovy obecniny chápané v Tomistickém smyslu.

Stejně tak debata o umírněném realismus a krajním realismu se nevedla ve smyslu otázky zdali univerzitní mistr zastává pozici *universalia ante rem sive in causando* nebo *universalia in re sive in essendo*.

### 6.1.3 Pohled na univerzálie v díle konkrétních mistrů Pražské univerzity

Ze starší generace univerzitních mistrů zabývajícím se recepcí Viklefova učení o univerzáliích je Stanislav ze Znojma. Jeho spis *De universalibus* byl dokonce dlouhá léta považován za dílo samotného Viklefa. Ovšem hlavním teoretikem sporu o univerzálie na Pražské univerzitě je Štěpán z Pálče. Obzvláště jeho *Argumenta de universalibus realibus* se těšily velké oblibě mezi ostatními realistickými mistry. Tomuto faktu svědčí skutečnost, že i další univerzitní mistři přebírali závěry *conclusiones* a doplnění *correlaria*. Stejně tak se užíval soubor výroků uznávaných autorit *auctoritates* nebo věčných důvodů *argumenta* a různých poznámek *notae*.<sup>293</sup>

## 6.2 Pražský realismus v kontextu britského lollardismu a viklefismu

### 6.2.1 Spálení Viklefových spisů jako součást akademického i liturgického sporu v pražském prostředí

Propojení českého husitského hnutí s britským lollardismem a podporou viklefismu můžeme spatřovat nejen na úrovni akademické, zejména ve formě univerzitních disputací, ale i v běžném životě a v praxi každodenní liturgie.

Viklefismus měl v Praze řadu odpůrců, což například vyjádřili pražští farníci v bohoslužbě konané 16. června 1410, když se sešli u metropolitního církevního soudu pražské diecéze, aby společně zpívali *Te Deum laudamus* za doprovodu vyzvánění zvonů, jako by šlo o pohřeb, jak o tom píše Goll v kronice *Chronicon Universitatis Pragensis*:

Et sic ibidem pluribus combustis libris, melioribus, ut creditur, reservatis, membranas et registra ab antiquo reservata igni subiecerunt psallentes et laudantes clamore valido Te deum laudamus pulsatisque campanis quasi pro mortuis, sperantes se iam habere omnium tribulacionum finem, cum tamen primo initium, deo iusto iudice permittente, sumpserunt.<sup>294</sup>

---

<sup>293</sup> *Ibid.*, s. 382.

<sup>294</sup> Goll, J. (ed.). 1893. *Chronicon Universitatis Pragensis*, Praha: Královská česká společnost nauk, s. 571.

Tímto aktem Viklefovi odpůrci vyjádřili potěšení ze spálení Viklefových spisů z iniciativy pražského arcibiskupa Zbyňka Zajíce z Hazmburka, jako by šlo o oslavu něčí smrti. Podobný akt byl zajisté chápán jako provokace dalšími Pražany, kteří byli naopak Viklefovými stoupenci.

Arcibiskup Zbyněk nechal spisy spálit, aby byly „odklizeny z očí věřících“<sup>295</sup>, a to na základě rozhodnutí specializované komise, která byla ustavena „po dosti dlouhém zkoumání“<sup>296</sup>. Komise označila za nepřijatelné sedmnáct Viklefových spisů, které podle jejího názoru obsahovaly výrazné odchylky od katolické víry: *Dialogus*, *Trialogus*, *De incarnatione verbi divini*, *De corpore Cristi (major et minor)*, *De trinitate*, *De ideis*, *De hypotheticis*, *Decalogus*, *De probatione propositionum*, *De attributis*, *De tempore*, *De materia et forma*, *De dominio civili*, *Super evangelia sermones per circulum anni*.<sup>297</sup>

V návaznosti na spálení Viklefových spisů následovaly protesty mezi pražskými lidmi, a také vzdělání Viklefovi stoupenci se nechali slyšet na následných univerzitních disputacích. Pražská recepce viklefismu se stala zásadním tématem disputací na přelomu července a srpna, z čehož je zřejmé, že mnohé z Viklefových spisů se podařilo před spálením uchránit. Jan Hus vystoupil 27. července na obranu Viklefova *De Trinitate*, Jakoubek ze Stříbra pak hned 28. července disputoval na obranu Viklefova spisu *De mandatis divinis*, 29. července obhajoval Šimon z Tišnova Viklefovo dílo *De probatione propositionum*, 30. července vystoupil na disputaci Jan z Jičína na obhajobu Viklefova spisu *De materia et forma*, 31. července Prokop z Plzně s obhajobou *De ideis*, a potom za několik dní, 6. srpna,

---

<sup>295</sup> „ut a fidelium oculis amoveri valeant“, Palacký, F. 1869. *Documenta Mag. Joannis Hus vitam, doctrinam, causam in Constantiensi concilio actam et controversias de religione in Bohemia annis 1403-1418 motas illustrantia*Listina, listina Alexandra, Documenta 1. c., s. 374-376.

<sup>296</sup> *Ibid.*

<sup>297</sup> Herold, Vilém. 1985. *Pražská Univerzita A Wyclif: Wyclifovo Učení O Ideách A Geneze Husitského Revolučního Myšlení*. Knihovna Archivu Univerzity Karlovy, Praha: Univerzita Karlova, s. 159.

ještě vystoupil Zdislav ze Zvířetic na obranu Viklefova *De universalibus*.<sup>298</sup> Obrana viklefismu přitom svým charakterem napovídá, že nešlo o Viklefovy knihy samotné, ale spíše o vyústění dlouhotrvajícího sporu mezi českými a německými mistry na Pražské univerzitě.

Husova obrana v rámci disputace o Viklefově díle *De trinitate* byla založena na dvou tezích, a to jednak na tvrzení, že tento Viklefův spis není kacířský, a jednak na přesvědčení, že i kacířská díla mají být dostupná a nemají podléhat omezení svobody slova. Hus přitom vycházel z přesvědčení, že ničení knih o logice a filozofii poškozují celou akademickou obec a intelektuální komunitu.<sup>299</sup> Řeč Jakoubka ze Stříbra byla ze zmíněných disputací nejvíce útočná, když přirovnával tehdejší církevní hodnostáře k hadům a štírům.<sup>300</sup>

Šimon z Tišnova se ve svém proslavu posmívá neznalosti komise, která spis *De probatione propositum* odsoudila ke spálení nikoli pro obsah, který by mohl být považován za kacířský, ale proto, že umožňoval studentům učit se „vedení důkazů“.<sup>301</sup> Zde je dobře patrný vztah filozofie k teologii ve Viklefově díle. Filozofická metoda logika se má uplatňovat ve věcech víry a filosofie má reagovat a vykládat teologii. Neexistují dvě cesty k Bohu skrze zjevení nebo na základě filozofie respektive metafyziky tak, jak učil Tomáš Akvinský. Je jen jedna cesta k Bohu a to skrze Písmo, které je ovšem řádně studováno a obhájeno na základě filozofie, respektive logického usuzování. Z tohoto důvodu bylo dílo *De probatione propositum* nebezpečné a bylo pokládáno za heretické i v Praze. Pražský arcibiskup se obával této možnosti aplikovat logiku vyučovanou na artistické fakultě na teologické otázky.

---

<sup>298</sup> Goll, *Chronicon*, s. 572.

<sup>299</sup> Eršil, J. 1926-2008. *Hus, Polemica 1. c.*, Turnhout: Brepols, s. 39-56. *Ibid.*, s. 19-37.

<sup>300</sup> Loserth, J. 1884. *Hus und Wiclif*, Praha (překlad V. Novotný [1920]), s. 271.

<sup>301</sup> *Ibid.*, s. 271-276.

Také vystoupení Prokopa z Plzně na obhajobu Viklefova spisu *De ideis* bylo vůči tehdejší církevní hierarchii útočné, když nazval Viklefovy odpůrce „syny temnot“.<sup>302</sup> Viklefa přitom Prokop vykresluje jako obnovitele již zapomenutých pravd, a to metafyzických, logických a teologických.<sup>303</sup> Také Prokop spatřuje důvod ve spálení Viklefova díla v neznalosti a odvolává se k Senecovým spisům o moudrosti, podle nichž má moudrý v první řadě „sám správně žít a zvažovat svá rozhodnutí“<sup>304</sup>. Prokop se také odvolává na souvislost zla s nevědomostí podle *Etiky Nikomachovy* a dovozuje, že ti, kdo pálili Viklefovy knihy byly zároveň nepřátelé a soudci těchto knih, přičemž podle Aristotela má být soudce nestranný.<sup>305</sup> *Nemo iudex in causa sua* Prokop navíc uvádí, že podle stejného měřítka mohli katoličtí hodnostáři spálit stejně tak dobře jako Viklefovy spisy i knihy Averroa či Avicenny.<sup>306</sup> Prokop dále argumentuje Augustýnovými myšlenkami a biblickými citáty a vyjadřuje přesvědčení, že pokud nyní došlo spálením Viklefových knih k porážce pravdy, je to pouze dočasné, přičemž přirovnává paliče Viklefových knih k Jidášovi.<sup>307</sup> V Prokopově rétorice rezonuje jednak sociální požadavek chudoby církve a jednak později rozšířené husitské heslo *veritas, que super omnia vincit*.<sup>308</sup>

Prokopova obhajoba spisu *De ideis* je pak založena na principech Aristotelovy logiky, když Prokop ironicky uvádí, že konkluze o tom, že toto dílo není kacírské, je nutně pravdivá vzhledem k tomu, že není nikdo, kdo by ji vyvrátil. Prokop dále argumentuje Augustýnem, přičemž mu však připisuje Viklefovu definici ideje.<sup>309</sup> Prokop zde vlastně přejímá postup samotného Viklefa, který naopak svou definici ideje připsal Jiljímu Římskému.<sup>310</sup> Prokop svou obhajobu spisu

---

<sup>302</sup> *Ibid.*, s. 278.

<sup>303</sup> *Ibid.*

<sup>304</sup> Herold, *Pražská univerzita*, s. 160.

<sup>305</sup> Loserth, *Hus und Wiclif*, s. 278-280.

<sup>306</sup> *Ibid.* 280.

<sup>307</sup> *Ibid.* 281-282.

<sup>308</sup> *Ibid.*, s. 282.

<sup>309</sup> Herold, *Pražská univerzita*, s. 161

<sup>310</sup> Loserth, *Hus und Wiclif*, s. 282.

*De ideis* dále podporuje citátem z Tomáše Akvinského, totiž že „kdo popírá ideje, je nevěřící“.<sup>311</sup> Z toho Prokop dovozuje, že nevěřící, kteří popírají ideje, nemají autoritu k tomu, aby soudili něčí kacírství:

Quomodo, queso, stulti de sapiencia, blasphemi et infideles bene possunt de veritatibus catholicis arbitrati [...] Sicus ergo quid asini ad liram, cum cytharisare nesciat, eciamsi cythara comburatur, minime curat [...], [...] quid faciunt, nisi ut porci conculcant pulcherrimas margaritas?<sup>312</sup>

Závěr Prokopovy obhajoby traktátu *De ideis* je významný z hlediska rozvoje realismu na Pražské univerzitě, protože Prokop zde vlastně horuje pro akademickou svobodu, tedy o právo univerzit samostatně si určovat curriculum nezávisle na církevních institucích.<sup>313</sup> Zde opět dochází ke střetu mezi snahou filozofickým způsobem řešit teologické otázky a snahou zachovat filozofii pouze v rámci osnov artistické fakulty.

## 6.2.2 Návaznost realismu Pražské univerzity na Viklefovo myšlení

Viklef neodděloval ve smyslu averroistické teorie dvojí pravdy filozofii a teologii, ale naopak se snažil o její spojení o filozofické racionální zdůvodnění teologických dogmat.<sup>314</sup> V tomto spatřuji návaznost mistrů Pražské univerzity na Viklefovo dílo.

Jak podrobněji rozebírám v následujících kapitolách, realismus na Pražské univerzitě byl v patnáctém století úzce propojen s trinitární doktrínou navázanou na Aristotelův výklad o triadismu. Čeští mistři na Pražské univerzitě, kteří otevřeně navazovali na Viklefovy myšlenky, byli přitom nejvíce inspirováni jeho traktátem *De universalibus*, který je pátým traktátem první knihy Viklefovy „Sumy o jsoucnu“ (*Summa de ente*).

---

<sup>311</sup> *Ibid.*, s. 282-283.

<sup>312</sup> *Ibid.*, s. 284.

<sup>313</sup> *Ibid.*

<sup>314</sup> Herold, *Pražská univerzita*, s. 71.

Realisté na Pražské univerzitě se otevřeně vztahovali nejen k Viklefovi jakožto svému ideovému zdroji, ale také, podobně jako Viklef, k tehdy nedávným myšlenkovým předchůdcům Viklefova metafyzického realismu, jako zejména k práci Roberta Grossetesteho,<sup>315</sup> jakožto i k původním myšlenkovým zdrojům realistického pohledu na univerzálie, kterými byl Boethius,<sup>316</sup> Seneca a Pseudo-Dyonisios.<sup>317</sup>

Na Grossetesteho realismus přímo navazuje i Prokop z Plzně ve své řeči v rámci disputace obhajující Viklefovu práci *De ideis*, kde Prokop vysvětluje popření idejí jako základní argument pro absenci autority k souzení kacířství.

Pražští realisté tedy, podobně jako Viklef, navazovali na Grossetesteho patero členění univerzálií, kde třetím typem univerzálií jsou tzv. univerzálie ze společného, jakožto společné formy zakořeněné v jednotlivinách, v návaznosti na Aristotelova *genera et species*. Tím vlastně pražský realismus navazuje nejen na Viklefův oxfordský metafyzický realismus, ale také na odmítnutí forem u Aristotela, což odpovídá členění forem bytí u Grossetesteho, kde *genus* je založen nejen ve svém jméně, ale i mimo mentální svět.

Tímto se pražský realismus odlišuje od dřívějších metafyzických výkladů, jako například Tomáše Akvinského, které chápaly *genus* a *species* jako pouhé výsledky zobecnění lidskou myslí, která dokáže postřehnout společné prvky v rámci jako možné společné případy ve společných formách.

Pražský realismus je zde plně v souladu s Viklefovou tezí prosazující tzv. *via media* mezi Burleyho teorií předpokladů a následků<sup>318</sup> a Platonismem na straně jedné a Tomášem Akvinským na straně druhé. Pražští realisté tak navazují na univerzálie skrze následnost, které uvádí Viklef v traktátu *De universalibus*: „In

---

<sup>315</sup> Viz. sekce 5.3.4 v předchozí kapitole.

<sup>316</sup> Viz. výklad v sekci 4.1.1. v kapitole o středověké logice jakožto ideovém základu realismu na Pražské univerzitě.

<sup>317</sup> Viz. výklad o kořenech sporu o univerzálie ve filozofii starověku a raného středověku v sekci 3.2.3.

<sup>318</sup> Viz. výklad Burleyho filozofie v sekci 5.2.2.

causis quatem particularibus dicitur creatura quantumcumque futura esse in mundi principio“,<sup>319</sup> tedy že každé stvoření, které existovalo v jakékoli době, má takto být vzhledem ke svým konkrétním příčinám na počátku světa.

Univerzálie skrze příčinu tedy v tomto náhledu získávají svou existenci skrze univerzální příčinu, kterou je Bůh, který vytvořil posvátné věci, aby následovaly jeho universální existenci. Kdybychom se přiklonili k názoru, že veškeré lidské pokolení bylo Bohem stvořeno jako Adam,<sup>320</sup> tak bychom chápali celou povahu lidství tak, jako že je sama o sobě v příčinné souvislosti mezi Adamem jakožto prvním člověkem a každým jednotlivým člověkem jakožto sebou samým. To by však znamenalo, že jsme zcela pominuli metafyzickou existenci.

Univerzálie ze společného právě slouží k objasnění toho, jaké věci jsou, ale nikoli již k tomu, proč věci jsou tímto konkrétním způsobem. Naproti tomu univerzálie z příčiny odůvodňují, proč má každý jednotlivý člověk jako svou prvotní příčinu Adama a ještě před ním Boha. Zde pražský realismus navazuje na Viklefovou myšlenku, že Boží znalost příčiny je základním druhem univerzálie skrze příčinnost, tedy:

Primum est universale causatione, ut Deus est causa universalissima et post eum res universales creatae secundum ordinem, quo originantur a Deo.<sup>321</sup>

Přiznání tak zásadního významu univerzáliím skrze příčinnost tak znamená vytěsnění druhotných příčin, jako například Adama jakožto druhotnou příčinu člověka skrze prvotní příčinu jakožto samotného Boha. Každá příčinná souvislost mezi jednotlivým člověkem a jeho přímým předchůdcem je totiž přímým odrazem souvztažnosti mezi každým člověkem a jeho prvotním lidským předchůdcem Adamem, ale zároveň je zapříčiněná příčinnost mezi člověkem a samotným Bohem.

Zde spatřuji ovlivnění pražského realismu nejen Viklefovým dílem *De universalibus*, ale také přímo Viklefovým myšlenkovým předchůdcem

---

<sup>319</sup> Wycliffe, *Tractatus de Universalibus*, 7, 48–9.

<sup>320</sup> Tuto konkretizaci uvádí Vikleř v Wycliffe, *Tractatus de Universalibus*, 7, 204–24.

<sup>321</sup> Wycliffe, *Tractatus de Universalibus*, 1, 15.7–10.

Bradwardinem. Determinismus, který zde vyplývá z koncepce univerzálií skrze příčinnost, podporuje Bradwardinovo pojetí Boží přímé účasti na stvoření jako příčinnosti, přičemž každý vztah příčinnosti také vztahuje každou jednotlivinu k určitému *species* určité univerzálie.

## 7 Realismus v díle známých mistrů Pražské univerzity

### 7.1 Česká logika a metafyzika v souvislosti s Viklefovou teologickou vizí

Jan Hus (1369-1415), Jeroným Pražský (1379-1416) i Štěpán z Pálče (cca1370-1423) byli jednoznačně inspirováni Viklefovými filozofickými a teologickými názory. Kostnický koncil v roce 1414 měl za hlavní cíl ujednotit západní křesťanství, avšak zároveň se zde setkaly různé politické názory na vedení a směřování církve, přičemž tehdejší krizi se pokoušely využít ty politické frakce, které prosazovaly v rámci církve Aristotelskou demokracii namísto papežské monarchie. V Čechách právě v této době skupiny vedené názory Jeronýma Pražského, Jana Husa a Štěpána z Pálče směřovaly k otevřené rebelii vůči tehdejší církvi, přičemž tyto skupiny následovaly Viklefovo učení.

V následujících sekcích pojednávám jednotlivě o filozofickém pojetí církve v učení Jana Husa, Jeronýma Pražského a Štěpána z Pálče, přičemž svou analýzu zakládám na návaznosti práce těchto mistrů na logiku a metafyziku Jana Viklefa, a to zejména v jeho postoji k univerzáliím, a potažmo v jeho učení týkajícím se transsubstanciace, časoprostorového atomismu, insolubilií a dalších logických konceptů odvozených od jazykové podoby bible, které vycházejí z otázek hermeneutiky Písma a homiletiky.

## 7.2 Jan Hus

### 7.2.1 Pozice Jana Husa jakožto „sociálního filozofa“ na Pražské univerzitě

Husova filozofie, stejně jako u Viklefa či Stanislava ze Znojma a Štěpána z Pálče, byla pouhým předstupněm teologie.<sup>322</sup> Těžiště Husovy práce leží v jeho práci bohoslovce z kazatelny spíše než v práci akademického filozofa a pedagoga na univerzitě. Proto také můžeme chápat Husovu filozofickou práci jako součást *curricula* artistické fakulty Pražské univerzity čtrnáctého a patnáctého století, ale hlavně jako součást Husovy každodenní činnosti jako kazatele, kde se tato práce zachovala v mnoha filozofických a polemických spisech v rámci přípravy na Husovu kazatelskou činnost. Šmahel (2016) toto druhé pojetí Husovy filozofie souhrnně nazývá „sociální filozofii“,<sup>323</sup> pod niž lze podřadit Husovo dílo týkající se morálních úvah, politické doktríny a společenských vztahů.

### 7.2.2 Husova logika a filozofie vzhledem k Aristotelovi

V Husově logické a teologické práci lze prokázat návaznost na ockhamismus vycházející z Burleyho teorie, a to zejména v návaznosti na pojetí univerzálií skrze příčinnost. Burleyho myšlenky jsou v tomto smyslu významné do té míry, že navazuje na Aristotelovo myšlení v tom, že uznává existenci věcí mimo lidskou mysl, které jsou zároveň všem věcem společné sdílením podstaty, která je imanentní jednotlivinám.

Na Ockhama naproti tomu Hus navazuje v převzetí Aristotelovo přesvědčení, že vlastnosti všeho mimo lidskou mysl jsou jednotliviny, protože vše

---

<sup>322</sup> Jiná situace platila u Jeronýma Pražského, který nikdy nestudoval na teologické fakultě a byl filozofem na artistické fakultě.

<sup>323</sup> Šmahel, *Alma mater Pragensis*, s. 391.

mimo lidskou mysl můžeme chápat jako jednotliviny. Přitom je zřejmá i Husova návaznost na Bradwardina a jeho doktrínu o univerzální příčinné Boží činnosti.<sup>324</sup>

Husova argumentace o povaze univerzálií je explicitně vyslovena v jeho kvestii *Utrum omne testimonium fidei christiane sit verum et credibile menti sane*. Hus zde vyslovuje tezi, že křesťanská víra sama o sobě vypovídá o pravdivosti teorie o *genus* a *species*, když píše:

Patet quia testimonium fidei christiane est, quod terra et aqua producerunt animancia secundum genus suum et in genere suo secundum species suas et in species suas. [...] Sed per genera et species non possunt intelligi genera et species post rem sicut sunt termini humani vel conceptus quia non secundum tales producerunt illa animancia [...] <sup>325</sup>

Z toho vyplývá, že Hus nechápe *species* a *genera* jakožto *post rem*, ani *ante rem*, nýbrž *in re sive in essendo*. Proto je zřejmé, že Hus je realistou, jelikož nominalisté hájili existenci univerzálií *post rem sive in signis*.

V tomto Hus navazuje na Viklefovův relační realismus založený na ontologických predikacích mezi jednotlivinami, přičemž jako skutečná predikace já chápaná predikace *per se* poukazující na skutečnou podstatu jednotlivin. Obdobně totiž Viklef vysvětluje univerzálie z příčinnosti v souvislosti s příčinou deseti Aristotelových kategorií, když tvrdí, že „Omne tale est causa alterius quod requiritur ad suum esse, quod omnis veritas posterius nominata sit causa prioris“.<sup>326</sup>

Viklef navíc odvozuje příčinu kategorií od svého ústředního konceptu *dominium*,<sup>327</sup> když píše, že každý konkrétní příklad spravedlivého lidského *dominia* vyžaduje Boží milost, a každý skutečný projev *dominia* skrze své pravdivé bytí vyslovuje boží *dominium* jako svou kauzální příčinu:

Tertio notant philosophi ex dicto Aristotelis X Metaphysicae, quomodo in omni genere est unum principium quod est metrum et mensura omnium aliorum. Quod non solum

---

<sup>324</sup> Viz. výklad v sekci 5.2.2. o Burleyho teorii univerzálií, o následné návaznosti na tuto polemiku ze strany Ockhama a o Bradwardinově doktríně o nezprostředkované Boží příčinnosti.

<sup>325</sup> Thomson, S.H. 1952. „Four unpublished Questions of John Hus“, *Medievalia et Humanistica*, 7, 79-88. s. 85.

<sup>326</sup> Wycliffe, *Tractatus de Universalibus*, 7, 133.210–213.

<sup>327</sup> Pro výklad Viklefova ústředního konceptu *dominium* viz. sekce 5.3.1.

intelligitur de supremo illius generis omnia alia mensurantis, sed de rationibus exemplaribus in Deo, quae sunt principia sui generis. Sed et omnia praedicamenta habent principium causans propinquius omnia per se in illo genere [...] Dominiumque Dei extra genus, secundum quod dominatur universitati creatae, est principium ultimi generis.<sup>328</sup>

Podle Viklefa je zde věčné Boží bytí měřítkem bytí všech ostatních věcí, a každá z Aristotelových kategorií má tento princip bytí jakožto svou bezprostřední příčinu pro každý možný výskyt predikace, který se v ní nachází.

Hus pojednává univerzálie *in re sive in essendo* obdobně, když píše:

[Sed per genera et species] non possunt intelligi genera et species ante rem in exemplando sicut sunt ydee in mente divina cum terra et aqua non producerunt animancia in illas ydeas et secundum illas.<sup>329</sup>

Je však nutné podotknout, že Hus zjevně nepřejímal Viklefův postoj k univerzáliím v jeho celku a bez dalších svých poznámek. Je také třeba podotknout, že i umírnění pražští nominalisté alespoň částečně připouštěli univerzálie *ante rem sive in causando*.

V tomto smyslu navazovali pražští nominalisté na Jeana Buridana, který uznával univerzálie z příčiny a rozpracoval teorii o formálních následcích, která se však lišila od Burleyho pojetí následků, které chápe jako rozuměné přímo ve svém předpokladu.<sup>330</sup> U univerzálií z příčiny přitom umírnění pražští nominalisté navazovali na Tomáše Akvinského a rozlišovali dva typy univerzálií podle toho, zda jejich přirozená povaha existuje absolutně anebo na základě jednotlivin, v nichž existuje jejich pravá podstata.<sup>331</sup>

Husovy postoje se také do jisté míry lišily od Viklefových co se týče jeho postojů k odmítání možnosti transsubstanciacie. Viklefova doktrína se v tomto směru zakládala na odhalení „chyby“<sup>332</sup> v časoprostorovém kontinuu, díky níž se podle

---

<sup>328</sup> Wycliffe, *Tractatus de Universalibus*, 10, 235.653–236.680.

<sup>329</sup> *Utrum omne testimonium fidei christiane sit verum et credibile menti sane, viz. Kejř, Magistri Iohannis Hus Quaestiones*, s. 8.

<sup>330</sup> Výklad Buridanovy teorie předpokladů v kontrastu s Burleyho teorií je obsažen v sekci 5.2.3.

<sup>331</sup> Aquinas & (ed.) R. Busa. 1980. *Opera Omnia*. Stuttgart-Bad Canstatt: Frommann-Holzboog.

<sup>332</sup> Lahey, S.E. 2009. *John Wyclif*. Oxford: Oxford University Press, s. 104.

Viklefa tehdejší církevní učení mýlilo ve svém hledisku připouštějící transsubstanciaci.

Viklefova hereze byla přitom převážně spatřována právě v tomto jeho náhledu na eucharistii, kdy Viklef tvrdil, že není možné, aby „dvě hmotné substance koexistovaly“,<sup>333</sup> zatímco jedna z nich by byla neustále v klidu a na témže místě a druhá by neustále prostupovala Kristovo tělo.<sup>334</sup>

Viklef zde tedy odmítá nejen teorii transsubstanciace tak, jak ji známe u Tomáše Akvinského, ale, jak poznamenává Lahey (2009) také teorii konsubstanciace a potažmo i připuštění možnosti transsubstanciace u Ockhama, a to převážně v souvislosti s odmítnutím Ockhamovy teorie o možnosti anihilace,<sup>335</sup> kterou Viklef ve svém spisu *De logica* vysvětluje jako důsledek nepochopení sémantiky predikátových konstrukcí.<sup>336</sup>

Naproti tomu Ockham byl přesvědčen, že pokud mohou v rámci konsubstanciace dvě těla existovat v témže místě, což je v Boží moci, potom může Kristovo tělo existovat zároveň s podstatou svých jednotlivých prvků.<sup>337</sup>

V tomto pojetí transsubstanciace přitom můžeme spatřovat jeden ze základních rozdílů mezi husitstvím a lollardismem. Přestože Hus odmítl Viklefa následovat právě v náhledu na transsubstanciaci, byli to právě Jan Hus spolu s Jeronýmem pražským, kteří v Kostnici za své názory zaplatili život. Zatímco Husovo učení v tomto kontextu, jak tvrdí Wilks (1972), můžeme chápat jako pouhé hnutí směřující k náboženskému disentu, Viklefovu vizi je zde možné ztotožnit se zcela otevřeným a záměrným kacířstvím.<sup>338</sup>

---

<sup>333</sup> von der Hardt, H. 1696-1700. *Magnum oecumenicum Constantiense concilium*, Frankfurt: Officina Christiani Genschii, svazek 4, s. 406.

<sup>334</sup> *Ibid.*

<sup>335</sup> Lahey, *John Wyclif*, s. 129.

<sup>336</sup> *Ibid.*, s. 123.

<sup>337</sup> *Ibid.*, s. 109.

<sup>338</sup> Wilks, M. 1972. „Reformatio regni: Wyclif and Hus as leaders of religious protest movements“, *Studies in church history*, vol. 9: 109-130, s. 111. *Ibid.*, s. 111.

Wilks k tomuto na druhou stranu uvádí, že Viklefova hereze byla pravděpodobně spíše „vedlejším produktem“<sup>339</sup> V každém případě byl totiž viklefismus významným politickým směrem, který si získal řadu stoupců jak v Británii, tak v Čechách. Kostnický koncil tak využil svou disciplinární pravomoc v plném rozsahu proti Husovi i proti Jeronýmovi Pražskému, aby katolická církev nepřipustila slabost v možnostech potlačení jakéhokoli vzdoru vůči církvi i vůči Svaté říši římské.

Husův realistický postoj v pohledu na univerzálie měl přitom na univerzitě dalekosáhlý význam. Výklad Aristotelova díla, a konkrétně Aristotelovy *Metafyziky*, byl obsahem naprosté většiny výuky okruhu morální filozofie na artistické fakultě Pražské univerzity, kde Hus působil. Dalšími okruhy studia byly logika a přírodní filozofie, a i zde Hus vycházel převážně z Aristotela, konkrétně z jeho *Etiky*, *Politiky* a *Ekonomiky*.<sup>340</sup>

Z tohoto je zřejmé, že mistr Jan Hus, jakožto *magister regens*, zcela jistě pracoval s veškerou touto materií Aristotelovy filozofie, která tvořila curriculum tehdejší výuky na artistické fakultě. Přitom je však překvapivou skutečností, že se nedochoval ani jeden Husův komentář k Aristotelovým metafyzickým spisům. Šmahel k tomuto podotýká, že Hus v rámci svého působení na univerzitě musel řadu komentářů sestavit a upravit, přičemž některé musel také přímo napsat.<sup>341</sup>

Jiná situace je s Husovými komentáři k Aristotelově *Fysice*. Jednalo se zde o komentáře *in modo qestiones*. Tento způsob komentářů na pražské univerzitě převládal především díky komentářům Jeana Buridana a Marsila z Inghen. Jednalo se o komentáře, které měly formu otázek – kvestií k jednotlivým knihám *Fyziky*. Podle záznamu z knihovny Rečkovy koleje z šedesátých let patnáctého století se

---

<sup>339</sup> *Ibid.*

<sup>340</sup> Podrobnosti Husova působení vykládá Šmahel, *Alma mater Pragensis*, s. 391.

<sup>341</sup> Šmahel, *Alma mater Pragensis*, s. 392.

takto dochovaly dva komentáře *Phisicorum Hus* a *Disputata Hus Super Phisicorum*.<sup>342</sup> Komentář *Disputata Hus Super Phisicorum* přitom Bartoš (1955) identifikuje se: *Super Summa naturalium Alberti Magni*.<sup>343</sup> Proti tomuto názoru se staví Šmahel (2016) s výtkou, že se nejedná o *questio disputate*, ale o univerzitní příručku, která sloužila jako pomůcka při výuce a její původ je připisován Albertovi de Orlamunde.<sup>344</sup>

Ovšem z Fyziky se nám nedochoval nebo nebyl ještě nalezen komentář *Questione super VIII libros Phisicorum Aristotelis*, kde se běžně řešily otázky dotýkající se univerzálií a jistě by vnesly nové poznatky o Husově vztahu k *universalia in re sive in essendo* a *universalia ante rem sive in causando*.

### 7.2.3 Husův kvodlibet ve vztahu ke sporu o univerzálie

K výše zmíněnému výkladu o Husově postoji k univerzáliím je třeba dodat, že, jak podotýká Šmahel (2016), do dvacátého století badatelé považovali za jediný Husův spis týkající se sporu o povahu univerzálií kvestii *Utrum materia prima nunc sub una forma substanciali et nunc sub alia existens sit informis*.<sup>345</sup>

Naproti tomu současná badatelská praxe uznává vzhledem k povaze univerzálií jako relevantní i další záznamy z Husovy činnosti, a to zejména v předchozí sekci rozebranou kvodlibetní kvestii *Utrum omne testimonium fidei christiane sit verum et credibile menti sane*.

V každém případě je z výše uvedeného zřejmé, že nejpodrobnější záznam a nejprůkaznější odraz Husovy práce ve vztahu k jeho postoji k univerzáliím lze spatřovat v zápisech z jeho kvodlibetních disputací.

---

<sup>342</sup> Bečka, J. & Urbánková, E. 1948. *Katalogy knihoven kolejí Karlovy university*, Praha: Národní Universitní knihovna v Praze, s. 84.

<sup>343</sup> Národní knihovna, Praha, X F 27, fol. 127r – 250r;

Bartoš, F.M. 1955. „O Husovo autorství Výkladu Summae naturalium Alberta Vel.“, ThPř KR 22/1955/4-5, s. 109-111.

<sup>344</sup> Šmahel, *Alma mater Pragensis*, s. 394.

<sup>345</sup> *Ibid.*, s. 396.

Zde chápu návaznost na Viklefovu metafyziku jako založenou nejen na obsahu, ale také na formě a na významu jazykového vyjádření, které bylo základním prostředkem při vedení kvodlibetních disputací. Realisté na Pražské univerzitě tak navázali na Viklefovu metafyziku, kterou Lahey (2014) označuje za „izomorfismus mezi jazykem a bytím“.<sup>346</sup>

K nejdůležitějším záznamům o Husově pedagogické činnosti a činnosti středověké artistické fakulty vůbec jsou kvestie přednesená v rámci kvodlibetní slavnosti a poznámky k těmto kvestiím, které si vedl sám kvodlibetář. Kvodlibetní slavnost, kterou vedl Mistr Jan Hus, byla zahájena v lednu 1411. Tento kvodlibet se konal v době, kdy z Pražské univerzity odešli němečtí mistři se svými studenty po vyhlášení Dekretu kutnohorského 1409. Byla to tedy i příležitost českého univerzitního národa ukázat, že se v řešení filozofických otázek zcela vyrovná zbylým národům.

Husova kvodlibetní příručka se dochovala celá a editoval jí v roce 1948 Bohumil Ryba. V současné době vydalo nakladatelství Brepols reedici této kvodlibetní příručky v ediční řadě *Corpus Christianorum*<sup>347</sup>.

Kvodlibetní slavnost Hus zahajoval. Představil všechny mistry, kteří na slavnosti participovali a vypracoval úvodní kvestii, kterou však přednesl za něho vybraný bakalář. Potom již následovalo vystoupení jednotlivých mistrů a přednesení jejich kvestií.

Mimo kvodlibetních kvestií, kterých se během čtrnáctiletého Husova působení na artistické fakultě dochovalo celkem deset, musel mistr vypracovat rozbor Sentencí Petra Lombardského. Výkladem Sentecí Petra Lombardského se

---

<sup>346</sup> Lahey, S. 2014. „Wyclif, the ‘Hussite Philosophy’, and the Law of Christ“, in *Proceedings of the Bohemian Reformation and Religious Practice 9* (2010), 54-69, s. 55.

<sup>347</sup> Hus, J. & (ed.) Ryba, J. 1948 [2006]. *Magistri Iohannis Hus Quodlibet: Disputationis De Quolibet Pragae In Facultate Artium Mense Ianuario Anni 1411 Habitaе Enchiridion. Ed. anno 1948 perfectae impr. aucta et emendata. Magistri Iohannis Hus Opera Omnia*. Turnhout: Brepols, s. 7-49.

Hus zabýval na teologické fakultě. Ve svém výkladu zastává stanoviska nejtradičnější křesťanské teologie.

I proto se domnívám, že Jan Hus nebyl reformátor ve vlastním slova smyslu. Reformátor především důkladně a nově promýšlí současný stav věcí, civilizace, náboženství prostě života. Dříve či později dospěje k rozrušení a převrácení zavedených pořádků. Hus byl na míle vzdálen přání zvrátit existující náboženské a církevní normy, myslel jen na to, aby k jejich dodržování přivedl všechny křesťany a zvláště kněží.

#### 7.2.4 Teologická práce Jana Husa jakožto kazatele

Mistr Jan Hus byl především teolog a kazatel. Jeho díla mají převážně nábožensky výchovný charakter. Jednou ze základních doktrín Husova díla přitom bylo, stejně jako u Viklefa, umožnit kázání a přístup k biblickým textům v národních jazycích.

Postoj Viklefa, který je někdy nazýván zdrojem anglické gramotnosti,<sup>348</sup> byl přitom problematický proto, že překlad bible do angličtiny *de facto* znamenal odebrání exkluzivního přístupu k tomuto textu z rukou privilegovaných vrstev a jeho zpřístupnění chudým vrstvám.<sup>349</sup> Je přitom nutné mít na zřeteli, že není historicky prokázáno, že by sám Viklef nebo jeho následovníci skutečně přeložili tzv. „lollardskou bibli“ do angličtiny ani že by Jan Hus byl o tomto Viklefově počínu při svém kvodlibetu v roce 1411 přesvědčen, jak se dříve tradovalo.<sup>350</sup>

Klíč k určení smyslu učení a životu nám dal Mistr Jan Hus sám, když upoután na hranici ke kůlu odpověděl na poslední výzvu císařských důstojníků Happeho z Pappenheimu a falckraběte Ludvíka: „Bůh je mi svědkem, že jsem to, co se mi falešně připisuje a skrze falešné svědky přičítá, nikdy neučil, ani nekázal, ale předním úmyslem mého kázání a všech jiných mých skutků nebo písem bylo, abych

---

<sup>348</sup> Boreczky, *John Wyclif's Discourse*, s. 36.

<sup>349</sup> Lahey, *John Wyclif*, s. 167.

<sup>350</sup> *Ibid.*

jen mohl zachránit lidi od hříchu. V té pak pravdě evangelia, kterou jsem psal, učil a kázal ze slov svatých doktorů, dnes vesele chci umřít“.<sup>351</sup>

Domnívám se, že toto věta je podstatou toho, co se Hus snažil uskutečnit a oč neúnavně usiloval. Hus byl člověk bytostně zbožný. Náboženskost byla pro něho především zákon, který je zapotřebí bez výhrad dodržovat. V Bibli vyhledával především témata, která se zabývala morálkou a etikou. Z pohledu takto chápané praktické filosofie mě zaujal Husův pohled na vůli. O vůli Hus hovoří především v katechizmu *Dcerka* a traktátu *De ecclesia*.

Vůle je ve středověké filosofii chápána dvojím způsobem. Prvním zástupcem na poli praktické filosofie je pro středověk určující aristotelik Tomáš Akvinský. Tomáš chápe vůli v plné shodě s Aristotelem jako rozumem určenou touhu, na základě které může člověk poznat, co je dobré a co je zlé. Vůle stojí ve službách rozumu, který usměrňuje a krotí smyslové nároky lidské přirozenosti.

Proti tomuto pojetí vůle u Tomáše Akvinského stojí koncepce, kterou zastával Jindřich z Gentu. Jindřich z Gentu dává primát vůle oproti rozumu. Podle Jindřicha má vůle schopnost rozhodovat a chtít i proti rozumu. „Voluntas enim et velle contra dictatem rationis potest, et ipsam rationem cogere ut recedat a suo iudicio et per hoc ipsam ad consentiendum sibi et velle“.<sup>352</sup>

Z toho vyplývá, že i když rozum ukazuje vůli co je dobré, musí mít vůle možnost od tohoto ustoupit, aby byla zachována její svoboda. Ustoupit v tomto smyslu znamená možnost, že vůle může zamítnout zcela dobro, které je jí představováno rozumem anebo zcela potlačit svůj akt chtění. Vůle není ničím druhým určena, ale jen sama sebou a svým chtěním. Vůle je činná složka ducha rozumného a proto její jednání je možné hodnotit eticky. Nikoli však s ohledem na její předmět nebo cíl, ale jakožto samotný princip volního jednání. V tomto principu volní jednání vždy v sobě obsahuje i rozhodnutí nebo odhodlání mít vlastní vůli.

---

<sup>351</sup> Novotný, V. *Fontes Rerum Bohemicum: Prameny Dějin Českých*, VIII, s. 119.

<sup>352</sup> Henrici, G. & R. Macken (ed.). 1983. „*Utum imparare sit actus voluntatis an rationis sive intellectus*“, in. *Quodlibet IX, Opera Omnia XIII*, Leuven: University Press of Leuven, s. 142.

Přímý vliv Jindřicha z Gentu na pražskou universitu na počátku 15. století však není zatím prokázán. Étienne Gilson odkazuje až na renesančního myslitele Pico della Mirandolu, který působil až v druhé polovině 15. století a podrobně se zabýval Jindřichem z Gentu. Domnívám se však, že předhusitské prostředí pražské university mohlo znát myšlenky Jindřicha z Gentu na základě studia komentářů k Aristotelově *Etice Nikomachově* od Jana Buridana.

Buridan se ve své *Etice* snaží propojit tomistický intelektualismus s Jindřichovým voluntarismem. Chápe svobodu ve dvojitým smyslu. Jednak jakožto blaženost neboli cíl lidského jednání, za druhé jako rozhodnutí vůle mezi dvěma protiklady.

Prvním způsobem pochopená svobodná vůle ukrývá v sobě štěstí a nejvyšší dobro, kdežto druhým způsobem chápána svobodná vůle obsahuje v sobě obtíže volby. K tomu dodává, že svoboda volby a rozhodování představuje realitu svobody v našem lidském jednání, kdežto svoboda cíle je Božská svoboda. Svobodná volba je vždy spojená s volným aktem. Takto pochopená svoboda volby je tedy přímo spjata s podstatou člověka jako takového.

Vůle je schopnost zaujímat odstup k jakémukoli předmětu, k rozumu a k sobě samému. Jan Buridan chápe vůli stejně jako Jindřich z Gentu a to tak, že svobodné jednání je akt vůle, které není předem ničím a nikým determinováno a dokonce není ani ničím předurčeno, aby vůbec jednalo. Domnívám se, že Hus chápal vůli v tomto Buridanovském duchu.

Dovolím si vyslovit hypotézu, která si ovšem zaslouží ještě hlubšího rozboru, že právě změna pohledu na lidskou vůli vedla k dovršení statické scholastiky a k počátku dynamické novověké filosofie.<sup>353</sup>

---

<sup>353</sup> Zde vycházím ze svého publikovaného textu v návaznosti na konferenci *In Pluribus Unitas* (2016). Cf. Řezník, J. 2018. „Jednota rozumu, paměti a vůle u Mistra Petra z Letovic“, in L. Říhová (ed.), *Jednota V Mnohosti: Sborník Konferenčních Příspěvků - Unity In Diversity: Conference Proceedings - In Pluribus Unitas: 2016*, 215-220.

### 7.2.5 Husova práce jako autentický život z ideje

Zdá se, že Husova pedagogická činnost na artistické fakultě, byla spíše formálního charakteru a v ničem nepřesahovala rámec dobové filosofie. Svou teologickou činnost zaměřil především na problematiku mravní a etickou. Zde spatřuji jako důležitý prvek Husova učení fenomén vůle, který je ovšem ještě třeba pečlivěji prozkoumat.

Co je ovšem u Husa především ohromující a inspirující i pro současného člověka, je to jeho stálost a jednodušnost názorů, které vycházejí z ústřední myšlenky: *vytrhnout člověka z hříchu*. Z této myšlenky se odvíjely všechna jeho díla: filosofická, teologická, polemická, řečnická i duchovní. Takto se domnívám, že je možné chápat autentický život z ideje a to stejnostejně od začátku do konce.

## 7.3 Jeroným Pražský

Jeroným Pražský patří ke skupině univerzitních mistrů, kteří na počátku patnáctého století v pražském univerzitním prostředí nejvíce obhajovali Viklefovo učení. O jeho angažovanosti v ideových otázkách a vyhraněných názorech svědčí fakt, že stejně jako Hus byl kostnickým koncilem shledán vinným a jako kacíř byl roku 30. května 1416 upálen. Jeronýmovým životem se zde nebudu obšírněji zabývat, zaměřím se však na jeho chápání univerzálií a recepci Viklefa.

S Viklefovým dílem se Jeroným seznámil během svého studijního pobytu v Oxfordu. Tento pobyt mu umožnilo získání stipendia z nadace Vojtěcha Raňkova z Ježova. V Anglii pobýval někdy v době od jara 1399 do února 1411.<sup>354</sup> Z tohoto pobytu do Prahy přináší Viklefovy spisy *Dialogus* a *Trialogus*.

Situace Jeronýma Pražského v přístupu k Viklefovi je však jiná než v Husově nebo Pálčově případu. Jeroným nikdy nepůsobil na teologické fakultě, o to více se

---

<sup>354</sup> Šmahel, F. 2010. *Život a dílo Jeronýma Pražského: Zpráva o výzkumu*, Praha: Argo, s. 25.

mohl věnovat filosofické reflexi univerzálií a tématům, která této problematice náleží.

Proto zde začneme výklad o univerzáliích ohlédnutím se za řešením sofismat, která Jeronýmovi předložil Blažej Vlk. Jedná se o polemiku, která započala možná již při kvodlibetní slavnosti Mistra Matěje z Knína (1409) a uskutečnila se nedlouho po tom. Jedná se o *Disputatio magistri Blasii Lupi contra magistrum Hieronymum de Praga in materia universalium realium cum responsionibus eiusdem*.<sup>355</sup>

V této disputaci zaznívají tři argumenty proti realistickému chápání univerzálií:

- Jak je možné, aby obecný pojem v sobě obsahoval bytnost dvou odlišných jednotlivin?
- Druhý argument říká: Že idea není ničím, co existuje a opačně, že nic co existuje není samotnou ideou.
- A třetí Vlkův argument v podstatě říká: že neexistuje nic obecného, ale jen jednotlivina.

Tento třetí argument Jeroným vyvrací tím, že pokud chápeme jednotlivinu materiálně, pak k ní vždy náleží obecné určení identické s obecným a tím, že o tom hovoříme a rozumíme si, tak to potvrzujeme. Poukazuje také na formální stránku věci, a to že když klademe výrok o neexistenci něčeho, pak nutně musí existovat i negace negovaného.

Druhé Blažejovo tvrzení vyvrací Jeroným tím, že z negace jednotlivého se nemůže dovozovat nic obecného. Na první argument Jeroným odpovídá na základě spodoby s trinitarismem. Zde se zastavme a podívejme se na problém triád podrobněji.

Originálním prvkem českého filosofického myšlení na konci čtrnáctého a počátkem patnáctého století je triadismus. Jedná se o další prvek novoplatónské a

---

<sup>355</sup> Knihovna metropolitní kapituly, Praha, N 12, fol.37r-45v. CCCM vol. 222. s. 97-101.

Augustinovy filozofie který ovlivňoval české mistry i v jejich vztahu k univerzálím. Originalita spočívá ve snaze propojit na první pohled neslučitelné věci jako je aristotelská logika a na jejím základě budovaná metafyzika s novoplatonismem.

Z toho vyplývá, že na triadismu byli schopni se do jisté míry shodnout jak nominalisté tak realisté. Pro nominalisty bylo charakteristické používání sylogismů, které jsou ze své podstaty na triádách vystavěny.

Realistická tradice, jejímž zastáncem byl právě Jeroným, se odvolává na paralelu s trinitární dogmatikou. Její stoupenci přitom poukazují na trojiční teologii jakožto precedent. Když je možné v jedné situaci zastávat určité stanovisko, potom i v ostatních případech je možné zastávat stejný přístup k řešení logických sporů. Představa takto chápaného výkladu trinitárního mystéria na Pražské universitě počátkem patnáctého století byla velmi rozšířená.

S tímto nejsou ani v rozporu Aristotelovy výroky, kterých se používalo: *Nihil est perfectum nisi trinitas*<sup>356</sup> a *Totum et perfectum super tria ponimus*.<sup>357</sup> O popularitě užívání Aristotela v dokazování reálné existence triád svědčí i jiní mistři Pražské univerzity.

Toto můžeme vidět u Mistra Petra z Letovic v jeho kvodlibetní kvestii,<sup>358</sup> kde užívá citace z Aristotelova díla *O nebi*: „[...] res omnes sunt tres... quod totum et res terminatur tribus dimensionis, sive suo medio, et principio [...]“.<sup>359</sup> K tomu ještě Petr z Letovic dodává: „[...] vel est perfectum nisi trinitatis totum universum“. Z toho vyplývá, že každá věc je dokonalá ve své triádě. A také to, když existuje jedna entita, potom nutně musí existovat i druhá entita, a když existují dvě entity, potom ještě musí nutně existovat celek.

Grafické znázornění triadické problematiky si můžeme ukázat na Štítu víry u Jeronýma Pražského (viz. obrázek 3), který je názornou prezentací vztahu

---

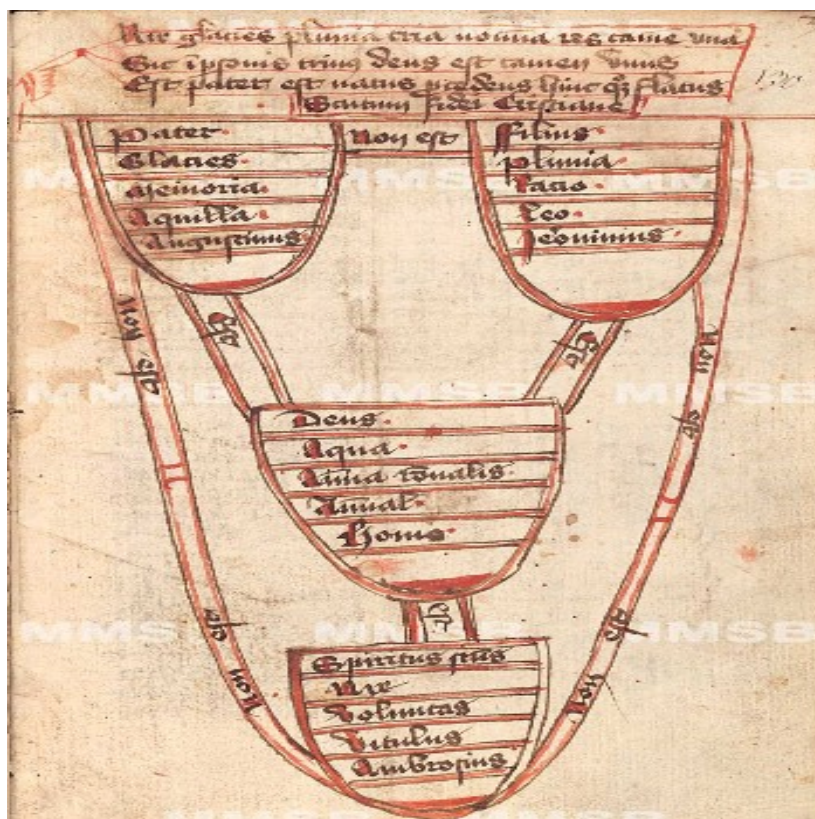
<sup>356</sup> Hamesse, J. 1974. *Les Auctoritates Aristotelis*, Louvain: Peeters Publishers, s.160.

<sup>357</sup> *Ibid.*

<sup>358</sup> *Utrum cuiuslibet spiritus rationalis: eadem essentia sit substantialiter ratio, memoria et voluntas.*

<sup>359</sup> Zdroj: Národní knihovna, Praha X E 24 fol.340r

v triádách a potažmo i v Trojici samotné. Při sestavování Štitu víry byl Jeroným Pražský bezpochyby inspirován svým pobytem ve Velké Británii a především spisy Roberta Grosseteste a Jana Viklefa.



Obrázek 3: Jeroným Pražský, scutum fidei<sup>360</sup>

<sup>360</sup> Zdroj: Národní knihovna, Praha V E 28 fol.130r.

Jednotlivá hesla tohoto diagramu tvoří slova schematicky vyjádřená níže:

pater		filius
glacies		pluvia
memoria		racio
aguila	Deus	leo
Augustinus	aqua	Jeronimus
	anima rationalis	
	animalis	
	homo	
	spiritus sanctus	
	mare	
	voluntas	
	vitulus	
	Ambrosius	

Jeronym zde používá jiné argumentace, než jaké je zapotřebí při řešení sylogismů. V této argumentaci zásada sporu nemá absolutní platnost, což mu zde vytýká i nominalista Vlk. Ovšem triadismus má v díle Jeronýma jiný význam než jen jako logické cvičení. U Jeronýma Pražského je to především o samotné podstatě věci.

Jak zde vidíme, Bůh zde nemůže postrádat svoji bytnost ve svém já, ale zároveň i svůj přesah, svoji excentričnost. Tento přesah se však odehrává na základě stejnosti a nerozlučnosti jednotlivých členů.

Zde na Jeronýmově schématu štítu víry vidíme právě tento nerozlučitelný vztah mezi *paternitas, filiatio a spiratio*. Ovšem jak vidíme na tomto vyobrazení, Jeronym tímto způsobem neřeší jen vztahy ve Trojici. Stejný vztah takto zažívá i každá jednotlivina ke své obecnině. Zde konkrétně můžeme vidět, že led sice není déšť nebo moře, ale má stejnou podstatu jako tyto členy, a to vodu.

Stejně tak se má vztah mezi pamětí, rozumem a vůlí kde tyto prvky nalézají sjednocení v duchu rozumném. Společný vztah na základě své zvířecí podstaty mají

orel, lev a tele. Své lidství také náleží každému člověku jako Augustinovi, Jeronýmovi a Ambrožovi.

Z výše popsaného je jasné, že Jeroným vychází z analogie mezi trinitární teologií a jeho chápáním *universalia realia*. Vztah v rámci jednotlivých triád se u Jeronýma řídí jinými principy než je výroková logika.

#### 7.4 Štěpán z Pálče

V tomto pojednání o Štěpánovi z Pálče nechci hodnotit jeho osobnost z pohledu historika, ale zaměřuji se na jeho filozofickou interpretaci, konkrétně univerzálií. Štěpán a Stanislav na rozdíl od Husa nebo Jeronýma svou akademickou argumentaci nakonec zcela podřídili církevním autoritám, ovšem nebylo tomu tak vždy.

Štěpán z Pálče ovlivněný svým učitelem Stanislavem ze Znojma patřil k nejhorlivějším zastáncům Viklefova učení a také byl jedním z nejvýznamnějších teoretikem sporu o univerzálie na pražské univerzitě před rokem 1412. Páleč ve shodě s Viklešem zastává názor, že realistický pohled na univerzálie má přednost před nominalistickým, protože nad ním bdí sám Bůh.<sup>361</sup> Z toho vyplývá, že nelze nijak zpochybnit *universalia ante rem sive in causando*, protože právě Bůh je nejvyšším garantem obecnin.

U Štěpána z Pálče vycházím při výkladu univerzálií z jeho díla *Argumenta de universalibus realibus*.<sup>362</sup> Tato *argumenta* interpretuji takto: Univerzálií chápaných jako *universalia post rem sive in signis* je třeba se zříci zcela. Výstřední nominalismus neřeší rozdíl mezi označujícím a označovaným a řeší jen znak, nikoli označované samo o sobě. Umírnění realisté chápou obecniny jako *universalia in re sive in essendo*

---

<sup>361</sup> John Wyclif, *De universalibus*, 8, s. 175.

<sup>362</sup> Štěpán z Pálče, *Argumenta de universalibus realibus*, Editoval Šmahel, F., *Alma Mater Pragensis*, s. 384-389.

- *opinio Aristotelis et Thome*, ve smyslu obecnin ve věcech samých, které lidský intelekt chápe jako koncept u Tomáše Akvinského.<sup>363</sup>

Bytnost samotné věci je definována z části rozumem a z části z věci samé. Výstředním realismem je možné zde nazvat *universalia in re sive in essendo - opinio Platonis et Burlaei*, kteří chápou univerzálie jako bytnosti věcí oddělených od jednotlivin ovšem reálně vypovídajících o věcech samých. Za umírněný realismus v tomto smyslu je možné chápat *universalia in re sive in essendo - opinio media Johannis Wiclif*.

Touto svojí střední cestou se snaží smířit platoniky a aristoteliky. Je zde chápána *essencia comunis*, která je ustanovena v boží mysli jakožto bytnost, která nalézá svojí realizaci v jednotlivinách. Z toho vyplývá, že jakákoli pravda o jsoucnu nahlížená rozumem je ve své podstatě založená v Boží mysli.

---

<sup>363</sup> Cf. Konceptualismus u Tomáše Akvinského in Clark, R. W. 1974. „Saint Thomas Aquinas's theory of universals“, *The Monist*, vol. 58, no. 1: 163–172.

## 8 Závěr

V této disertační práci jsem svou analýzou zodpověděl svou hlavní výzkumnou otázku vztahující se k podobě sporu o univerzálíe na Pražské univerzitě na počátku patnáctého století. Tento spor o povahu univerzálíi považuji za významný a klíčový pro rozvoj české filozofické tradice, přestože existoval v době Václava IV. Jedná se o dlouhodobý myšlenkový vývoj v celém západním, latinsky píšícím světě, započatý již v pozdní antice. Podle mého názoru jde o zcela přelomové období ve vývoji českého filozofického myšlení, kdy pod vlivem zahraničních učenců vznikají na půdě Pražské univerzity zcela originální myšlenky.

Z mého pojednání vyplývá, že podstata sporu na Pražské univerzitě na počátku patnáctého století netkvěla v tom, že by němečtí nominalističtí mistři zastávali pozici *universalia post rem* a zcela zavrhovali pozici *universalia ante rem*, kterou by výlučně zastávali čeští univerzitní mistři. V jistém smyslu i němečtí mistři uznávali *universalia realia ante rem*, a to jako primordiální příčiny nebo jako duchovní substance – inteligence. Tudiž hlavní spor nezáležel v těchto dvou přístupech, ale ve sporu o *universalia in re*.

*Universalia in re sive in essendo* je možné dále dělit do tří stupňů: *opinio Platonis*, *opinio media Johannis Wiclif* a *opinio Aristotelis*. Právě v těchto třech stupních *universalia realia in re sive in essendo* tkvěl hlavní spor o obecniny na Pražské univerzitě. Nominalističtí mistři popírali participaci jednotlivých stvořených věcí na božském bytí prostřednictvím Viklefovy metafyziky ve smyslu *ordo essentialis universi*. A umírnění nominalisté přijímali Aristotelovy obecniny chápané v Tomistickém smyslu.

K zodpovězení hlavní výzkumné otázky mi slouží analýza vedoucí k odpovědím na dílčí otázky, tedy na vliv učení anglického filozofa, teologa a logika Jana Viklefa na realismus na Pražské univerzitě v době vlády Václava IV., vliv Jeana

Buridana na spor o povahu univerzálií na Pražské univerzitě v této době a význam logiky pro pochopení a pojednání tohoto filozofického sporu.

Viklefovo učení bylo otevřeně v patnáctém století prezentováno pražskými realisty jako ideový zdroj jejich analýzy vedoucí k zodpovězení otázek o povaze univerzálií. Spolu s Viklesem pražští realisté přejímali také názory Viklefových myšlenkových předchůdců, mezi nimiž byli relativně nedávní myslitelé, jako například Robert Grosseteste, Vilém Ockham či Walter Burley. Původními myšlenkovými zdroji názorů pražských realistů byli samozřejmě také Boethius či Pseudo-Dyonisios.

Podobně jako Viklef tedy pražští realisté navazovali na Grossetesteho systém členění univerzálií do pěti skupin, přičemž přisuzovali zásadní význam univerzáliím skrze příčinu. Na Grossetesteho realismus navazoval explicitně například Prokop z Plzně ve své kvestii na obranu spisu *De ideis*, jež byl spálen z iniciativy pražského arcibiskupa Zbyňka Zajíce z Hazmburka. I další čeští mistři na Pražské univerzitě se hlásili ke Grossetesteho členění univerzálií vycházejícího z rozčlenění forem bytí, kde *genus* má svůj základ mimo mentální svět a přesahuje tak své jméno.

V tomto rozčlenění univerzálií chápali Pražští realisté, v návaznosti na Viklefov oxfordský metafyzický realismus a v návaznosti na odmítnutí forem podle Aristotela, univerzálie ze společného jako společné formy, které jsou včleněny do jednotlivin. Podobně jako Viklef zde pražští realisté navazují na univerzálie skrze následnost, chápané jako konkrétní a prapůvodní příčiny jakéhokoli stvoření, čímž se posunuli od dřívějšího metafyzického výkladu Tomáše Akvinského, který nahlížel *genus* a *species* jako výsledky zobecňujících procesů lidské mysli.

Toto novum ohledně chápání univerzálií skrze příčinnost bylo základem nového náhledu na vztah Stvořitele a stvoření, kde Stvořitel je chápán jako mající souvislou a pokračující účast na stvoření. Univerzálie jsou v tomto náhledu tedy koncepty zapříčiňující stvoření jednotlivých věcí ve skutečném světě a Stvořitel je

chápan jako prapůvodní příčina na počátku kauzálního nexu. Stvoření v jakékoli době se tak vždy vztahuje k týmž prvopočátečním příčinám stojícím na počátku světa.

Viklef přitom pojednává Aristotelovy kategorie jako koncepty odpovídající křesťanským doktrínám, například Boží trojedinosti. Obdobně podle realismu českých mistrů na Pražské univerzitě se tak všechny univerzálie vztahují k původní univerzální příčině, tedy k Bohu. Bůh je chápan jako příčina a zároveň jako Stvořitel všech věcí v reálném světě, přičemž konkrétní příčiny v mezistupních stvoření nejsou podstatné, protože pokud bychom je považovali za významné, zcela bychom pominuli metafyzickou existenci.

Učení Pražských realistů se však odlišovalo od Viklefa v některých dílčích bodech. Například Hus se do určité míry rozcházel s Viklefovým pohledem na transsubstanciaci, kde Viklef razil doktrínu zcela odmítající transsubstanciaci, založenou na svém přesvědčení o odhalení chyby v časoprostorovém kontinuu. Podle Viklefa tak nebylo možné, aby zároveň koexistovaly dvě hmotné substance, kde jedna je neustále v klidu a druhá prostupuje Kristovo tělo, nebo aby jedna substance anihilovala druhou. Jan Hus právě tuto Viklefovou doktrínu, která zakládala stěžejní část Viklefovy hereze, odmítal, a přesto za své názory na zaplatil životem.

Také učení Jeana Buridana výrazně ovlivnilo podobu sporu o povahu univerzálií na Pražské univerzitě patnáctého století. Jean Buridan v rámci svého pojednání sofismatů rozpracoval své nominalistické stanovisko v souvislosti s pravdivostí konsekventu v závislosti na pravdivosti antecedentu. V Buridanově teorii vztah následnosti nutně neznamená, že pravdivý antecedent vyvolává pravdivý konsekvent, a naopak nevyslovený konsekvent neexistuje, a tudíž nemůže být pravdivý.

Tohoto Buridanova argumentu využívali nominalističtí mistři ve sporu o univerzálie na Pražské univerzitě. Mezi nejvýznamnější žáky, kteří měli vliv na

nominalistickou filozofii ve střední Evropě, byli Jindřich Toytting z Oyty, Jindřich Heynbuch z Langensteinu a Marsilius z Inghe.

Již z analýzy logiky u Buridana je patrný význam logiky pro řešení otázky povahy univerzálií. Logika však prostupovala veškerou argumentaci v intelektuálních sporech vedených na univerzitě a jsem přesvědčen, že logiku ani v kontextu středověkého myšlení nelze oddělit od filozofie. Každý spor na základě logické argumentace záležel ve vypracování sofismat, a také na každé středověké artistické fakultě, kde se vyučovala filozofie, se spor o univerzálie řešil v rámci přednášek logiky, respektive dialektiky.

Stejně jako u Buridana, i u Viklefa je zcela zřejmý zásadní význam znalosti logiky ve vztahu k filozofii a teologii. Samotné použití Viklefovy logiky tak bylo chápáno jako heretické, protože v tehdejší chápání těchto odvětví v hlavním proudu katolické církve byla logika pouhou filozofickou metodou, která se měla uplatňovat ve věcech víry, avšak samotnou teologii měla vykládat logika.

Z tohoto důvodu bylo Viklefovo dílo *De probatione propositum* nebezpečné pro tehdejší ortodoxní katolické učení. Tento spis byl proto jedním ze sedmnácti Viklefových spisů odsouzených ke spálení na popud pražského arcibiskupa Zbyňka Zajíce z Hazmburka v roce 1411. Na nebezpečí logiky pro tehdejší katolickou církev poukazoval například Šimon z Tišnova ve své disputaci, kde se satiricky vysmíval komisi, která iniciovala spálení, že považuje toto dílo za heretické *per se*, prostě z toho důvodu, že umožňuje nevinným mládencům vyučovat se logice, když se pražský arcibiskup obával této možnosti aplikovat logiku vyučovanou na artistické fakultě na teologické otázky.

Právě logika také zapříčinila, že Viklefovo dílo bylo ve své době chápáno jako heretické. Viklefovy nejkontroverznější myšlenky se týkaly odmítnutí transsubstanciace, což Viklef odůvodňoval logickou teorií o nepochopení sémantiky predikátových konstrukcí, kterou pojednává ve svém díle *De logica*.

Přikláním se však k názoru, že Viklefova heretická doktrína byla spíše logickou konstrukcí, která byla ve své podstatě heretická až sekundárně, a proto by zde nemělo smysl zabývat se tím, zda byl Hus pravověrnější vzhledem ke katolické církvi než Viklef.

Viklefismus byl v každém případě významným filozofickým, teologickým i politickým myšlenkovým směrem, který výrazně ovlivnil podobu realismu na Pražské univerzitě. Přestože němečtí nominalističtí mistři se v tomto směru přikláněli k buridanismu, nebylo by spravedlivé spor o povahu univerzálií na Pražské univerzitě počátkem patnáctého století redukovat na střet těchto dvou myšlenkových proudů. Tento spor totiž obsahoval řadu dalších mezinárodních vlivů, které byly rozpracovány v pražském intelektuálním prostředí zcela jedinečným způsobem, a tím byl založena zcela nová, samostatná, tradice českého filozofického myšlení.

## Použitá literatura

### Primární zdroje

Abbo z Fleury & (ed.) van de Vyver, A. 1966. *Opera inedita I. Syllogismorum categoricum et hypotheticorum enodatio*, Bruges: De Tempel.

Abelard, P. & (ed.) De Rijk, L.M. 1970. *Dialectica, second edition*, Assen: Van Gorcum.

Abelard, P. & (ed.) Geyer, B. 1919-1933. „‘Glossule super Porphyrium’, in *Logica ingredientibus*“ in *Peter Abaelards Philosophische Schriften*. Beiträge zur Geschichte der Philosophie und Theologie des Mittelalters 21, Münster: Aschendorff.

Abelard, P. & (ed.) Geyer, B. 1919-1933. „Logica ‘nostrorum petitioni sociorum’“, in *Peter Abaelards Philosophische Schriften*. Beiträge zur Geschichte der Philosophie und Theologie des Mittelalters 21, Münster: Aschendorff.

Abelard, P. (ed.) Jacobi, K. & Strub, C. 2010. „Glossae super Periermeneias“, in *Corpus Christianorum Continuatio Mediaevalis 206*, Turnhout: Brepols.

Alcuin & (ed.) Migne, J.P. 1863, *Patrologia latina 101*, Turnhout: Brepols.

Aquinas & (ed.) Busa, R. 1980. *Opera Omnia*. Stuttgart-Bad Canstatt: Frommann-Holzboog.

Aristotle & (anglický překlad) Jenkinson, A.J. 2019. „Prior Analytics“, in J. Barnes (ed.), *Complete Works of Aristotle*, Princeton: Princeton University Press.

Biard, J. & (ed.) Rosier-Catach, I. 2003. *La tradition médiévale des Catégories*. Paris-Louvain: Peeters.

Bradwardine, T. & (edice a překlad) Read, S. 2010. *Insolubilia*, Leuven: Peeters.

British Library, n.d. *Catalogue of illuminated manuscripts*, dostupné z <https://www.bl.uk/catalogues/illuminatedmanuscripts/GlossP.asp#top/> [nahlíženo 8.2.2020]

Buridan, J. & (anglický překlad) Klima, G. 2001. *Summulae de Dialectica: An Annotated Translation, with a Philosophical Introduction by Gyula Klima*, New Haven: Yale University Press.

Buridan, J. & (anglický překlad) Read, S. 2015. *Treatise on Consequences*, New York: Fordham University Press.

Buridan, J. & (ed.) Hubien, H. 1976. *Tractatus de Consequentibus*, Louvain: Presses Universitaires.

Buridan, J. *Questiones in Metaphysicis Kniha 5 otázka 7*, citováno v J. Zupko. 2003. *John Buridan*, University of Notre Dame Press.

Buridan, J. *Questiones in Metaphysicis Kniha 6 otázka 10*, citováno v G. Klima, G. 2009. *John Buridan*, Oxford: Oxford University Press.

Eriugena, J.S. & (anglický překlad) Sheldon-Williams, I.P. & (upravil) O'Meara, J.J. 1987. *Periphyseon*, Montreal: Bellarmin.

Eriugena, J.S. 1996–2003. „Periphyseon, five volumes“, in É. Jeaneau (ed.), *Corpus Christianorum Continuatio Medievalis*, Turnhout: Brepols, 161–165.

Garlandus & (ed.) De Rijk, L.M. 1959. *Dialectica*, Assen: Van Gorcum.

Hus, J. & (ed.) Ryba, J. 1948 [2006]. *Magistri Iohannis Hus Quodlibet: Disputationis De Quolibet Praga In Facultate Artium Mense Ianuario Anni 1411 Habita Enchiridion. Ed. anno 1948 perfectae impr. aucta et emendata. Magistri Iohannis Hus Opera Omnia*. Turnhout: Brepols.

Jeroným Pražský & (ed.) Šmahel, F. & Silagi, G. 2010. „Magistri Iohannis Hus Opera omnia“, in *Corpus Christianorum*, Turnhout: Brepols.

Kilwardby, R. 1968. *In libros Priorum Analyticorum exposition*, Frankfurt: Minerva, s. I, fol. 7rb.

Knihovna metropolitní kapituly, Praha, N 12, fol.37r-45v.

Knihovna Vatikán, Pal.lat. 994, fol. 6r.

Knihovna Vatikán, Pal.Lat. 994, fol. 1v. et fol. 7v.

Národní knihovna, Praha V E 28 fol.130r.

Národní knihovna, Praha, X E 24, fol. 339v – 340v.

Národní knihovna, Praha, X F 27, fol. 127r – 250r.

Národní knihovna, Praha, X H 9, fol. 98r.

Notker, L. & (ed.) Piper, P. 1882. „De syllogismis“, in *Die Schriften Notkers und seiner Schule*, Freiburg: Mohr, 596–622.

Novotný, V. 1932. *Fontes Rerum Bohemicum: Prameny Dějin Českých*, VIII. Praha.

Ockham, W. & (anglický překlad) Loux, M.J. 1974b. *Ockham's Theory of Terms: Part I of the Summa Logicae*, University of Notre Dame Press.

Ockham, W. & (ed.) Boehner, P., Gál, G. & Brown, S. 1974a. *Summa Logicae*, St Bonaventure, New York: Franciscan Institute.

Ockham, W. & (ed.) Wey, J. 1980. *Quodlibeta Septem*, St Bonaventure, New York: Franciscan Institute.

Spade, P.V. 1994. *Five Texts on the Mediaeval Problem of Universals: Porphyry, Boethius, Abelard, Duns Scotus, Ockham*, Cambridge: Hackett.

Štěpán z Pálče & (ed.) Šmahel, F. 2016, „Argumenta de universalibus realibus“, in *Alma mater Pragensis*. Praha: Karolinum, 384-389.

Wyclif, J. & (anglický překlad) Lahey, S.E. 2012. *Wyclif: Trialogus*, Cambridge: Cambridge University Press.

Wyclif, J. & (ed.) Poole, R.L. 1890. *De Dominio Divino*, Londýn: WS.

Wycliffe, J. & (ed.) Spade, P.V. & Kenny, A. 1985. *Tractatus de Universalibus*, Oxford: Clarendon Press.

## Sekundární zdroje

Amussen, S.D. 1995, „Punishment, Discipline, and Power: The Social Meanings of Violence in Early Modern England“, *The Journal of British Studies*, vol. 34, no. 1: 1-34.

Bartoš, F.M. 1928. *Literární činnost M. Jana Rokycany, M. Jana Příbrama, M. Petra Payna*, Praha: Československá akademie věd.

Bartoš, F.M. 1955. „O Husovo autorství Výkladu Summae naturalium Alberta Vel.“, ThPř KR 22/1955/4-5.

Bečka, J. & Urbánková, E. 1948. *Katalogy knihoven kolejí Karlovy university*, Praha: Národní Universitní knihovna v Praze.

Bobzien, S. 2005. „Logic: The Megarics“, in K. Algra, J. Barnes, J. Mansfeld & M. Schofield (ed.), *The Cambridge History of Hellenistic Philosophy*, Cambridge: Cambridge University Press, 83–92.

Boreczky, E. & ProQuest. 2008. *John Wyclif's Discourse on dominion in community*, Leiden: Brill.

Boyle, L. 1984. *Medieval Latin Palaeography: A Bibliographic Introduction*. Toronto: University of Toronto Press.

Braakhuis, H.A.G. 1981. „English Tracts on Syncategorematic Terms from Robert Bacon to Walter Burley“, in H.A.G. Braakhuis, C.H. Kneepkens & L.M. de Rijk (ed.), *English Logic and Semantics: From the End of the Twelfth Century to the Time of Ockham and Burleigh*, Nijmegen: Ingenium.

Brown, S. 1973, „Walter Burley's Middle Commentary on Aristotle's Perihermeneias“, *Franciscan Studies* 33: 42–134.

Brumberg-Chaumont, J. 2013. „Les divisions de la logiques selon Albert le Grand“, in J. Brumberg-Chaumont (ed.), *Ad Notitiam ignoti: L'Organon dans la translato studiorum à l'époque d'Albert le Grand*, Turnhout: Brepols, 315–416.

Brumberg-Chaumont, J. 2016. „The Legacy of Ancient Logic in the Middle Ages“, in C. Dutilh Novaes & S. Read (ed.), *The Cambridge Companion to Medieval Logic*, Cambridge: Cambridge University Press, 19-44.

Cerquiglini, B. & (anglický překlad) Wing, B. 1999, *In praise of the variant: a critical history of philology*, Baltimore: Johns Hopkins University Press.

Clark, R. W. 1974. „Saint Thomas Aquinas’s theory of universals“, *The Monist*, vol. 58, no. 1: 163–172.

Colish, M. 1990. *The Stoic Tradition from Antiquity to the Early Middle Ages, two volumes, second edition*, Leiden: Brill.

Conti, A. 2013. „Semantics and Ontology in Robert Kilwardby’s Commentaries on the *Logica Vetus*“, in H. Lagerlund & P. Thom (ed.), *The Philosophy of Robert Kilwardby*, Leiden: Brill, 65–130.

Courtenay, W.J. 1987. *Schools and Scholars in Fourteenth-Century England*, Princeton: Princeton University Press.

De Rijk, L.M. 1986. „Peter Abelard’s Semantics and His Doctrine of Being“, *Vivarium* 24: 85–127.

Dever, J. 2016. „What is Philosophical Methodology?“, in H. Cappelen, T. S. Gendler, & J. Hawthorne (ed.), *The Oxford Handbook of Philosophical Methodology*, Oxford: Oxford University Press, 3-28.

Driscoll, M. J. 2010, „The words on the page: thoughts on philology, old and new“, in J. Quinn & E. Lethbridge (ed.), *Creating the Medieval Saga: Versions, Variability and Editorial Interpretations of Old Norse Saga Literature*, Odense: University Press of Southern Denmark, 87-104.

Ebbesen, S. 2004. „Where Were the Stoics in the Late Middle Ages?“, in J. Zupko and S.K. Stange (ed.), *Stoicism: Traditions and Transformations*, Cambridge: Cambridge University Press, 108–131.

Erismann, C. 2007. „The Logic of Being: Eriugena’s Dialectical Ontology“, *Vivarium* 45: 203–218.

Eršil, J. 1926-2008. *Hus, Polemica 1. c.*, Turnhout: Brepols.

Gabriel, D. 2013, *Inductive and deductive approaches to research*, dostupné z <https://deborahgabriel.com/2013/03/17/inductive-and-deductive-approaches-to-research/> [nahlíženo 2. 12. 2020]

Gellrich, J. 1995. *Discourse and Dominion in the Fourteenth Century; Oral Contexts of Writing in Philosophy, Politics, and Poetry*, Princeton: Princeton University Press.

Gilbert, N.W. 1974. „Ockham, Wyclif, and the ‘Via Moderna’“, in *Antiqui und Moderni: Traditionsbewußtsein im späten Mittelalter, Miscellanea Mediaevalia Band 9*, 85–125.

Goll, J. (ed.). 1893. *Chronicon Universitatis Pragensis*, Praha: Královská česká společnost nauk.

Green-Pedersen, N.J. 1984. *The Tradition of the Topics in the Middle Ages*, Munich: Philosophia Verlag.

Gullick, M. & Hadgraft, N. 2008. „Bookbindings“, in N. J. Morgan & R. M. Thomson (ed.), *The Cambridge History of the Book in Britain, vol. ii: 1100–1400*, Cambridge: Cambridge University Press, 95–109.

Gwynn, A. 1940. *The English Austin Friars in the Time of Wyclif*, Oxford: Oxford University Press.

Hadot, P. 1990. „La logique, partie ou instrument de la philosophie“, in P. Hoffmann, I. Hadot & C. Luna (ed.), *Simplicius, Commentaire sur les Catégories*, Paris: Les Belles Lettres, 183–186.

Hamesse, J. 1974. *Les Auctoritates Aristotelis*, Louvain: Peeters Publishers.

Henrici, G. & R. Macken (ed.). 1983. „*Utrum imparare sit actus voluntatis an rationis sive intellectus*“, in. *Quodlibet IX, Opera Omnia XIII*, Leuven: University Press of Leuven.

Henry, D.P. 1964. *The De Grammatico of St. Anselm: The Theory of Paronymy*, University of Notre Dame Press.

Herold, V. 1999. „Filosofie na pražské universitě předhusitské doby: Schola Aristotelis nebo Platoni divinissimi“, in *Filosofické listy*, sv. 47, Praha: Akademia.

Herold, V. 1985. *Pražská Univerzita A Wyclif: Wyclifovo Učení O Ideách A Geneze Husitského Revolučního Myšlení. Knižnice Archivu Univerzity Karlovy*, Praha: Univerzita Karlova.

Hudson, A. 1978, *Selections from English Wycliffite writings*, Cambridge: Cambridge University Press.

Chadwick, O. 1992. *The Spirit of the Oxford Movement: Tractarian Essays*. Cambridge: Cambridge University Press.

Inglis, J. 1998. *Spheres of Philosophical Inquiry and the Historiography of Medieval Philosophy*, Leiden–Boston–Köln: Brill.

Iwakuma, Y. & Ebbesen, S. 1992. „Logico-Theological Schools from the Second Half of the 12th Century: A List of Sources“, *Vivarium* 30: 173–210.

Iwakuma, Y. 1993. „The Introductiones dialecticae secundum Wilgelmum and secundum magistrum G. Paganellum“, *Cahiers de l'Institut du Moyen-Âge Grec et Latin* 21: 43–114.

Iwakuma, Y. 2003. „William of Champeaux and the Introductiones“. in H.A.G. Braakhuis & C.H. Kneepkens (ed.), *Aristotle's Peri Hermeneias in the Latin Middle Ages*, Turnhout: Brepols, 1–30.

Joslin, R. 2015, *Using philosophical and methodological triangulation to identify interesting phenomena*, dostupné z [https://www.researchgate.net/publication/277978765\\_Using\\_philosophical\\_and\\_methodological\\_triangulation\\_to\\_identify\\_interesting\\_phenomena/](https://www.researchgate.net/publication/277978765_Using_philosophical_and_methodological_triangulation_to_identify_interesting_phenomena/) [nahlíženo 2. 12. 2020]

Kantorowicz, E. 1957. *The King's Two Bodies: A Study in Medieval Political Theology*, Princeton: Princeton University Press.

Kenny, A. 1986. „The Realism of the De Universalibus,“ in Kenny, A. (ed.), *Wyclif in his Times*, Oxford: Oxford University Press, s. 17–30.

Ker, N.R. 1977. *Medieval Manuscripts in British Libraries, vol. 2*. Oxford: Clarendon Press.

King, P. 2004. „Anselm's Philosophy of Language“, in B. Davies & B. Leftow (eds.), *The Cambridge Companion to Anselm*, Cambridge: Cambridge University Press, 84–110.

Klima, G. 2006. „Syncategoremata“, in K. Brown (ed.), *Encyclopedia of Language and Linguistics, second edition*, Oxford: Elsevier, XII, 353–356.

Knysh, G. D. 1986. „Biographical Reflections on Ockham“, *Franciscan Studies* 46: 61–91.

Kretzman, N. 1986. "Continua, Indivisibles, and Change in Wyclif 's Logic of Scripture," in Kenny, A. (ed.), *Wyclif in his Times*, Oxford: Oxford University Press.

Lagerlund, H. 2000. *Modal Syllogistics in the Middle Ages*, Leiden: Brill.

Lahey, S. 2014. „Wyclif, the 'Hussite Philosophy', and the Law of Christ“, in *Proceedings of the Bohemian Reformation and Religious Practice* 9 (2010): 54-69.

Lahey, S.E. & Oxford University Press. 2009. *John Wyclif*, Oxford: Oxford University Press.

Lahey, S.E. & ProQuest. 2003. *Philosophy and Politics in the Thought of John Wyclif*, Cambridge: Cambridge University Press.

Lambert, M. 1992 [1977]. *Medieval Heresy: Popular Movements from the Gregorian Reform to the Reformation*, New York: Barnes & Noble.

Leff, G. 1967. *Heresy in the Later Middle Ages*, Manchester: Manchester University Press.

Lewry, O. 1981. „Robert Kilwardby on Meaning: A Parisian Course on the Logica Vetus“, in J.P. Beckmann, L. Honnefelder & G. Jüssen (ed.), *Sprache und Erkenntnis im Mittelalters*, Berlin: Walter de Gruyter, 376–384.

Loserth, J. 1884. *Hus und Wiclif*, Praha (překlad V. Novotný [1920]).

Loserth, J. 1898. „Über die Beziehungen zwischen den englischen und böhmischen Wiclifisten“ in Loserth, J. *Die Beziehungen der steiermärkischen Landschaft zu den Universitäten Wittenberg, Rostock, Heidelberg, Tübingen, Strassburg u.a. in der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts*, Graz: Festschrift Der Universität Graz, Leuschner & Lubensky, XII.

Marenbon, J. & ProQuest. 2003. *Boethius*. Oxford: Oxford University Press.

Marenbon, J. 1981. *From the Circle of Alcuin to the School of Auxerre: Logic, Theology and Philosophy in the Early Middle Ages*, Cambridge: Cambridge University Press.

Marenbon, J. 2000a. „Alcuin, the Council of Frankfort and the Beginnings of Medieval Philosophy“, in J. Marenbon (ed.), *Aristotelian Logic, Platonism and the Context of Early Medieval Philosophy in the West*, Aldershot: Ashgate, item I, 603-615.

Marenbon, J. 2000b. „Medieval Latin Commentaries and Glosses on Aristotelian Logical Texts, before c. 1150 AD“, in J. Marenbon (ed.), *Aristotelian Logic, Platonism and the Context of Early Medieval Philosophy in the West*, Aldershot: Ashgate, item II.

Marenbon, J. 2007. *Medieval Philosophy. An Historical and Philosophical Introduction*, New York: Routledge.

Marenbon, J. 2008. „The Latin Tradition of Logic to 1100“, in D.M. Gabbay & J. Woods (ed.), *Handbook of the History of Logic, vol. 2: Medieval and Renaissance Logic*, Amsterdam: Elsevier, 1–81.

Marenbon, J. 2011. „Logic at the Turn of the Twelfth Century: A Synthesis“, in I. Rosier-Catach (ed.), *Arts du langage et théologie aux confins des XIe –XIIIe siècles*, Turnhout: Brepols, 181–217.

Marenbon, J. 2016. *Medieval philosophy: a very short introduction*. Oxford: Oxford University Press.

Marmo, C. 1990. „Suspicio: A Key Word to the Significance of Aristotle’s Rhetoric in Thirteenth Century Scholasticism“, *Cahiers de l’Institut du Moyen-Âge Grec et Latin*, 60: 145–198.

Martin, C.J. 1991. „The Logic of Negation in Boethius“, *Phronesis* 36: 277–304.

Martin, C.J. 2004. „Logic“, in J.E. Brower & K. Guilfooy (ed.), *The Cambridge Companion to Abelard*. Cambridge: Cambridge University Press, 158–199.

Mráz, M. 1970. „Porfyriův úvod k Aristotelovým Kategoriiím“, *Filosofický časopis*, XVIII, 971-987: s. 971.

Nelson, J. 1988. “Kingship and Empire” in J. H. Burns (ed.), *The Cambridge History of Medieval Political Thought 350–1450*, Cambridge: Cambridge University Press, 211–251.

Novotný, V. 1920. *M. Jana Husi Korespondence a dokumenty*, Praha: Komise pro vydávání pramenů náboženského hnutí českého.

Oberman, H. 1987. “Via Antiqua and Via Moderna: Late Medieval Prolegomena to Early Reformation Thought,” in A. Hudson & M. Wilks (ed.), *From Ockham to Wyclif*, Londýn: SCH Subsidia.

Odložilík, O. 1937. *Wyclif and Bohemia: Two essays unknown binding*, Praha: Královská česká společnost nauk.

Palacký, F. 1869. *Documenta Mag. Joannis Hus vitam, doctrinam, causam in Constantiensi concilio actam et controversias de religione in Bohemia annis 1403-1418 motas illustrantia* Listina, listina Alexandra, Documenta.

Pantin, W.A. 1955. *The English Church in the Fourteenth Century*, Cambridge: Cambridge University Press.

Read, S. 2007. „William Ockham’s The Sum of Logic“, *Topoi* 26: 271–277.

Read, S. 2012. „The medieval theory of consequence“, *Synthese*, 187 (3): 899-912.

Read, S. 2016, „Paradoxes of Signification“, *Vivarium*, vol. 54, no. 4: 335-355.

Read, S. 2016. „Logic in the Latin West in the Fourteenth Century“, in C. Dutilh Novaes & S. Read (ed.), *The Cambridge Companion to Medieval Logic*, Cambridge: Cambridge University Press, 142-165.

Robson, J.A. 1961. *Wyclif and the Oxford Schools*, Oxford: Oxford University Press.

Rosier-Catach, I. 2003. „Abélard et les grammairiens: sur le verbe substantif et la prédication“, *Vivarium* 41(2): 175–248.

Řezník, J. 2018. „Jednota rozumu, paměti a vůle u Mistra Petra z Letovic“, in L. Říhová (ed.), *Jednota V Mnohosti: Sborník Konferenčních Příspěvků - Unity In Diversity: Conference Proceedings - In Pluribus Unitas: 2016*, 215-220.

Silva, J.F., 2011. „Kilwardby“, in H. Lagerlund (ed.), *Encyclopedia of Medieval Philosophy*, Berlin: Springer, 1148–1153.

Sorabji, R. 2004. *The Philosophy of the Commentators 200–600AD: A Sourcebook*, vol. 3: *Logic and Metaphysics*, Ithaca, NY: Cornell University Press.

Spade, P.V. 1996a. *Thoughts, Words and Things: An Introduction to Late Mediaeval Logic and Semantic Theory*, Version 1.0, PDF file, s. 13-16, dostupné z <http://www.pvspade.com/Logic/docs/thoughts.pdf> [nahlíženo 15.3.2019]

Spade, P.V. 1996b. *Boethius against Universals: The Arguments in the Second Commentary on Porphyry*, PDF file, dostupné z <http://www.pvspade.com/Logic/docs/boethius.pdf> [nahlíženo 15.3.2019]

Spade, P.V., 1985, *A Survey of Medieval Philosophy, Version 2.0, PDF file*, s. 146-148, dostupné z <http://www.pvspade.com/Logic/docs/Survey%2020Interim.pdf> [nahlíženo 15.3.2019]

Spinka, M. 1941. *John Hus and the Czech Reform*. Chicago: University of Chicago Press.

Spinka, M. 1956. „Paul Kravař and the Lollard-Hussite Relations.” *Church History* 25 (1): 16-26.

Spunar, P. & Bartoš, F.M. 1965. *Soupis pramenů k literární činnosti M. Jana Husa a M. Jeronýma Pražského*, Praha: Historický ústav ČSAV.

Stump, E., 1989. *Dialectic and Its Place in the Development of Medieval Logic*, Ithaca, NY: Cornell University Press, 117-121.

Šmahel, F. 2010. *Život a dílo Jeronýma Pražského: Zpráva o výzkumu*, Praha: Argo.

Šmahel, F. 2016. *Alma mater Pragensis*. Praha: Karolinum.

Tachau, K. 1988. *Vision and Certitude in the Age of Ockham. Optics, epistemology and the foundations of semantics 1250–1340*, Leiden: Brill.

Thakkar, M. 2020, „Duces caecorum: On Two Recent Translations of Wyclif”, *Vivarium*, vol. 58, no. 4: 357-383.

Thom, P. 2003. *Medieval Modal Systems*. Aldershot: Ashgate.

Thom, P. 2007. *Logic and Ontology in the Syllogistic of Robert Kilwardby*, Leiden: Brill.

Thom, P. 2011. “On Formalizing the Logics of the Past”, in M. Cameron & J. Marenbon (ed.), *Methods and Methodologies: Aristotelian Logic East and West, 500–1500*, Leiden: Brill, 191–206.

Thom, P. 2013. “Robert Kilwardby on Syllogistic Form” in H. Lagerlund and P. Thom (ed.), *The Philosophy of Robert Kilwardby*. Leiden: Brill, 131–162.

Thomson, S.H. 1952. „Four unpublished Questions of John Hus”, *Medievalia et Humanistica*, 7: 79-88.

Turpie, T. 2015. *Kind neighbours: Scottish saints and society in the later Middle Ages*, Leiden: Koninklijke Brill NV.

Tweedale, M. 1976. *Abailard on Universals*, Amsterdam: North-Holland.

Tweedale, M. 1988. „Logic (i): From the Late Eleventh Century to the Time of Abelard“, in P. Dronke (ed.), *A History of Twelfth-Century Philosophy*, Cambridge: Cambridge University Press, 196–226.

Uckelman, S.L. & Lagerlund, H. 2016. „Logic in the Latin Thirteenth Century“, in C. Dutilh Novaes & S. Read (ed.), *The Cambridge Companion to Medieval Logic*, Cambridge: Cambridge University Press, 119-141.

von der Hardt, H. 1696-1700. *Magnum oecumenicum Constantiense concilium*, Frankfurt: Officina Christiani Genschii.

Walsh, K., 1981. *A Fourteenth-Century Scholar and Primate: Richard Fitzralph in Oxford, Avignon and Armagh*, Oxford: Oxford University Press.

Wilks, I. 2016. „Latin Logic up to 1200“, in C. Dutilh Novaes & S. Read (ed.), *The Cambridge Companion to Medieval Logic*, Cambridge: Cambridge University Press, 94-118.

Wilks, M. 1972. „Reformatio regni: Wyclif and Hus as leaders of religious protest movements“, *Studies in church history*, vol. 9: 109-130.

Young, J. & (pokračoval a dokončil) Aitken, P.H. 1908. *A Catalogue of the Manuscripts in the Library of the Hunterian Museum in the University of Glasgow*. Glasgow: University of Glasgow.

Zumthor, P. 1972, *Essai de poétique médiévale*, Paris: Seuil.